

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ALUSİ’NİN RUHU’L-MEANİ ADLI TEFSİRİNDE
KUR’AN KISSALARINI YORUMLAMA METODU
KASAS SURESİ ÖRNEĞİ

Yousif KHUDHAIR

(2501121094)

Danışman

Doç. Dr. Necmettin GÖKKIR

İstanbul - 2015

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Yousıf Salahuddin KHUDHAIR

Numarası : 2501121094

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Savunma Tarihi : 10/04/2015

Danışman Öğretim Üyesi : Doç.Dr. Necmettin GÖKKIR

Tez Savunma Saati : 15:00

Tez Başlığı : Alusi'nin Ruhul -Meani Adlı Tefsirinde Kur'an Kıssalarını Yorumlama
Metodu:Kasas Suresi Örneği.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof.Dr. Ömer ÇELİK		KABUL
2- Doç.Dr. Necmettin GÖKKIR		KABUL -
3- Yrd.Doç.Dr. Şevket KOTAN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç.Dr. Ahmet Hamdi FURAT		
2- Yrd.Doç.Dr. Muhammed ABAY		

ÂLÛSÎ’NİN RÛHU’L-MA’ÂNÎ ADLI TEFSİRİNDE
KUR’AN KISSALARINI YORUMLAMA METODU
(KASAS SURESİ ÖRNEĞİ)

Yousif KHUDHAIR

ÖZ

Âlûsî’nin **Rûhu’l-Ma’ânî** tefsirinde Kasas Suresi örneğinde kıssa anlatımını ele aldığımız bu çalışmamız bir giriş ve üç ana bölümden teşekkül etmektedir. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, muhtevası, literatür taraması, kaynakları ve yöntemi hakkında bilgiler verildi. Birinci bölümde, Âlûsî’nin hayatı hakkında yaşadığı dönem, ismi, nisbesi, lakabı, doğumu, tahsil hayatı, vazifeleri, vefatı ve eserleri hakkında bilgiler verildi. Bölümün sonunda kaleme aldığı eserlerin muhtevalarıyla ilgili kısa açıklamalar yapıldı. İkinci bölümde, Rûhu’l-Ma’ânî tefsirinin tahlili yapıldı. Bu bağlamda eserin yazılış süreci, yazma nüshaları ve matbuatı hakkında bilgiler verildi. Ayrıca Âlûsî’nin tefsirde takip ettiği metotlar hakkında örneklerle açıklamalar yapıldı. Son olarak tefsirin kaynakları zikredildi. Üçüncü bölümde ise Âlûsî’nin bakış açısından Kasas Suresi özelinde Kur’an’da bir anlatım tarzı olarak kıssa anlatımını incelendi. Konuya Âlûsî’nin Kur’an-ı Kerim, Kitab-ı Mukaddes kıssaları ve israiliyatla ilgili genel görüşleri zikredilerek giriş yapıldı. Akabinde bu görüşlerin Kasas Suresi üzerinde uygulamalı örneklerini zikredildi.

Anahtar Kelimeler: Şihabuddin Âlûsî, Tefsir, Rûhu’l-Ma’ânî, Kıssa.

TAFSİR METHODOLOGY OF ALUSİ İN THE NARRATION OF THE QUR’AN THE CASE OF SURAH AL-QASAS

Yousif KHUDHAIR

ABSTRACT

The thesis which is studied the tafsir Methodology of Alusi in the narration of the Qur’an within the case of Sura al-Qasas consist of thre chapters. In the introduction section, the importance of the subject, the content, review of the literature, sources of the thesis and the methodology of the study has been informed. In the first chapter, the life of Alusi, his bckground, his names, education, duties and his works has been given briefly. At the end of the chapter, a brief information about the content of his works has introduced. In the second chapter, his Tafsir book, **Ruh al-Maani** has been analysed. In this context, some information about its writing process, the manuscripts and its printings has been given. Additionally, the genera methodology of Alusi in this Tafsir work has been investigated with some examples. After that, the sources of the Tafsir have been mentioned. In the third chapter, the narrative style of the Qur’an has been studied within the perspectives of theory and practice in Alusi’s approach. Having introduced Alusi’s ideas about the Qur’an, bible and non-Islamic (mostly judaic) knowledge (i.e. Israiliyyat), the interpretation of Alusi to the surah al-Qasas has been practically investigated.

Key Words: Shab al-Din Alusi, Tafsir, Ruh al-Maani, Narration.

ÖNSÖZ

XIX. y.y. İslam dünyasındaki karışıklıklara ve geri kalmışlığa rağmen yazdığı eserlerle İslami ilimler literatürüne büyük katkılar sağlayan Âlûsî ve kendine gelene dek oluşan Kur'an ilimleri ve tefsiri birikimini içinde barındırıp sonraki nesillere aktardığı **Rûhu'l-Ma'ânî** tefsiri İslam İlahiyatı açısından hakkında mutlak araştırma yapılması gereken mümtaz bir şahsiyet ve kıymetli bir eserdir. Öte yandan Kur'an'da bir anlatım üslubu olarak kıssa anlatımının da önemli bir yeri vardır.

Âlûsî'nin **Rûhu'l-Ma'ânî** tefsirinde Kasas Suresi özelinde kıssa anlatımını ele alacağımız bu çalışma bir giriş ve üç ana bölümden teşekkül edecektir.

Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, önemi, muhtevası, literatür taraması, kaynakları ve yöntemi hakkında bilgiler vereceğiz.

Birinci bölümde, Âlûsî'nin hayatı hakkında yaşadığı dönem, ismi, nisbesi, lakabı, doğumu, tahsil hayatı, vazifeleri, vefatı ve eserleri hakkında bilgiler vereceğiz. Bölümün sonunda müellifin kaleme aldığı eserlerin muhtevalarıyla ilgili kısa açıklamalar yapacağız.

İkinci bölümde, **Rûhu'l-Ma'ânî** tefsirinin tahlilini yapacağız. Bu bağlamda eserin yazılış süreci, yazma nüshaları ve matbuatı hakkında bilgiler vereceğiz. Ayrıca Âlûsî'nin tefsirde takip ettiği metotlar hakkında örneklerle açıklamalar yapacağız. Son olarak tefsirin kaynaklarını zikredeceğiz.

Üçüncü bölümde ise Âlûsî'nin bakış açısından Kasas Suresi özelinde Kur'an'da bir anlatım tarzı olarak kıssa anlatımını inceleyeceğiz. Konuya Âlûsî'nin Kur'an-ı Kerim, Kitab-ı Mukaddes kıssaları ve israiliyatla ilgili genel görüşlerini zikrederek giriş yapacağız. Akabinde bu görüşlerin Kasas Suresi üzerinde uygulamalı örneklerini zikredeceğiz.

Tez danışmanın Doç. Dr. Necmettin GÖKKIR'a 113K241 numaralı TUBİTAK projesi çerçevesinde konuyu belirleyip çalışmanın tamamlanmasına kadar her daim

desteğini göstermesinden ve yoğun mesaisine rağmen her zaman vaktini ayırıp ilgi göstermesinden dolayı kendilerine çok teşekkür ederim.

Ayrıca eğitim hayatımda devamlı desteklerini veren, yetişmemde özel katkı sağlayan Babam Salahaddin ABBAS ve Bağdattaki nüshaların tespitinde yardımlarını esirgemeyen ağabeyim Usame KHUDHAIR ile Muhibbiddin ES-SEMARRİ'ye şükranlarımı arz ederim. Son aşamada değerli vakitlerini ayırıp tezimizi okuma lütfunda başta Mahmut AYYILDIZ, Ahmet ER ve Mustafa ÖZKAN olmak üzere tüm arkadaşlarıma kattıkları katkıdan dolayı teşekkürlerimi arz ederim.

Yousif KHUDHAIR

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	x

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II- ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI.....	2
III- LİTERATÜR TARAMASI	3
IV- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	5
V- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂLÛSÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ŞAHSİYETİ

I- HAYATI.....	8
A) YAŞADIĞI DÖNEM.....	8
B) İSMİ, NİSBESİ VE LAKABI.....	8
C) DOĞUMU VE AİLESİ.....	9
D) TAHSİL HAYATI VE HOCALARI	10
1) Abdullah b. Mahmûd el-Âlûsî.....	11
2) Musullu Alâeddin Ali.....	11
3) Şeyh Ali b. Saîd es-Süveydî.....	11
4) Ziyauddin Şeyh Hâlid-i Bağdâdî.....	11
5) Şeyh Yahya el-Mezûrî el-İmâdî	12
6) Şeyhülislam Ahmed Arif Hikmet.....	12
E) VAZİFELERİ.....	13
F) İSTANBUL SEYAHATI	14

G) VEFATI.....	15
II- ESERLERİ	16
III- İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	26

İKİNCİBÖLÜM

RÛHU'L-MA'ÂNÎ ADLI ESERİNİN TAHLİLİ

I- YAZILIŞ SÜRECİ VE İSİMLENDİRİLMESİ	28
II- YAZMA NÜSHALARI	30
A) İSTANBUL RAGİP PAŞA KÜTÜPHANESİ.....	30
B) BAĞDAT HÂŞİM EL-ÂLÛSÎ KÜTÜPHANESİ	31
C) BAĞDAT İBRAHİM EL-ÂLÛSÎ KÜTÜPHANESİ	31
D) BAĞDAT VAKIFLAR UMÛMÎ KÜTÜPHANESİ.....	31
III- MATBUATI.....	32
A) BULAK MATBAASI (MISIR)	33
B) EL-MĞNÎRİYYE MATBAASI (MISIR)	33
IV- TEFSİR METODU	33
A) RİVAYET METODU	34
1) Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri.....	34
2) Sünnet ile Tefsiri	35
3) Sebeb-i Nüzûl ile Tefsiri	36
4) Sahabenin Kavli (Mevkuf Hadis) ile Tefsiri.....	37
5) Tâbiûnun Kavli (Maktu' Hadis) ile Tefsiri	37
6) Kıraat Farklılıklarını Bildirmesi.....	38
B) DİRAYET METODU	39
1) Lügavî Tahliller.....	39
2) Belagat Tahlilleri.....	40
3) Kelâmî Tefsir	41
4) Fıkîhî Tefsir.....	42
C) İŞÂRÎ METODU	42
V- KAYNAKLARI	45

ÜÇÜNCÜBÖLÜM
ÂLÛSÎ'NİN KUR'AN KISSALARINI
YORUMLAMA METODU
(TEORİ VE KASAS SURESİ UYGULAMASI)

I- ÂLÛSÎ'NİN KISSALAR İLE İLGİLİ GENEL GÖRÜŞLERİ.....	47
A) KUR'AN KISSALARI	47
B) KİTÂB-I MUKADDES KISSALARI	50
C) İSRÂİLİYYÂT VE BİLGİ DEĞERİ.....	53
II- KASAS SÛRESİ	57
A) GENEL ÖZELLİKLERİ.....	57
B) MUHTEVASI	58
1) Hurûf-i Mukattaa.....	59
2) Mısır'da İsrailoğulları ve Firavun	61
3) Hz. Musa (a.s.)'ın Annesine Vahyedilmesi	62
4) Hz. Musa (a.s.)'ın Firavun'un Evinde Büyümesi	63
5) Hz. Musa (a.s.)'ın Mısır'dan Kaçışı.....	66
6) Hz. Musa (a.s.)'ın Medyen'e Yolculuğu, Hz. Şuayip (a.s.) ile Tanışması ve Evliliği.....	69
7) Hz. Musa (a.s.)'ın Medyen'den Ayrılışı ve Tur Dağına Çıkışı.....	73
8) Hz. Musa (a.s.)'ın Firavun'un Karşısına Çıkışı ve Firavun'un Askerleriyle Birlikte Helake Uğraması.....	76
9) H. Musa (a.s.) Kıssasının Efendimiz (a.s.)'ın Peygamberliğine Delil Gösterilmesi	78
10) Karun Kıssası	79
SONUÇ.....	83
BİBLİYOGRAFYA	86

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
km.	: Kilometre
Mtb.	: Matbaa
r.a.	: Radiyellahuanhu
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahualeyhivesellem
Sos. Bil. Ens.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	: Sayı
ty.	: Tarih yok
Ünv.	: Üniversite
v.	: Vefat
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: Yüzyıl

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'an-ı Kerim, tarih boyunca üzerinde birçok açıdan ve alandan çalışmalara yapılmış müstesna bir kitaptır. Temel İslam bilimlerinde fıkıh, kelim vb ilimlere konu olduğu gibi sosyal bilimlerde felsefe, psikoloji, sosyoloji ve benzerine de konu olmuştur. Tüm bu ilimler Kur'an'ı el alırken kendi perspektiflerinden yaklaşarak ve yöntemlerini kullanarak yorumlar geliştirmişlerdir. Bu ilimler bazen de Kur'an'ı kaynak olarak alarak görüşlerinin temellendirilmesinde kullanmışlardır. Tefsir ilmi ise Kur'an'ı bu ilimlerden farklı olarak değerlendirmektedir. Kur'an Tefsir ilmi için anlaşılması gereken bir kitaptır. Kur'an'ın bir kitap veya hitap olarak ne dediğini araştıran Tefsir ilmi tabii ki diğer ilimlerden istifad ederek tarih boyunca bu anlama faaliyetini devam ettirmiştir. Söz konusu faaliyet erken dönemlerden günümüze kadar devam etmiş ve bu birikim zengin bir literatür oluşturmuştur.

Kur'an-ı Kerim tefsiri denilince son yüzyıllarda ilk akla gelen kaynaklardan tartışmasız en önemlilerinden biri de Rûhu'l-Ma'ânî'dir. Bu eser, tefsir külliyyatı içinde önemli bir yere sahiptir. **Rûhu'l-Ma'ânî**, müellifinin, tüm ilmi kudretini ortaya koyarak, rivayet ve dirayet yönüyle selefin görüşlerini bir araya getirdiği bir tefsirdir. Görüşlerini, eleştirel özgün bir bakış açısıyla, akıl ve sahih nakle dayalı bir tercih süzgecinden geçirerek bir araya getirmiştir. Ayrıca bazı ayetlerle ilgili olarak yaptığı işârî yorumlar hasebiyle de tefsirler arasında öne çıkmış bir eser olan **Rûhu'l-Ma'ânî** üzerinde araştırma yapılmayı hak eden bir tefsirdir.

Biz bu çalışmamızda Osmanlı'nın son dönemlerinde Bağdat'ta yaşamış olan Şihâbu'd-dîn Ebu's-Senâ Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd b. Derviş el-Bağdadi Alusi (v.1270/1854) en önemli eseri sayılan Rûhu'l-Ma'ânî **fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l Azîm ve's-Seb'u'l-Mesâni** isimli tefsirindeki görüşlerini genel olarak arz etmeye çalışacağız. Ayrıca söz konusu eserin tefsir ilmi ve usulü açısından ne tür bir öneme haiz olduğunu ve tefsirde bilhassa kıssaları nasıl yorumlandığını "Kasas

Suresi Örneği” üzerinden inceleyeceğiz. Böylece hem Âlûsî’nin yöntemini genel hatları ile ele alacak hem de Kur’an ilimlerine dair bir ilmin teorik ve uygulamasının nasıl olduğu ortaya koyacağız.

Son olarak Osmanlı Bağdat Kadılarından olan Âlûsî hem Şafî hem Hanefî mezhebine göre hareket etmesine, bazen sufi kimliğiyle ön plana çıkarılmakta ve bazen de Vahhabilikle itham edilmektedir. Bu iddiaların ne kadar doğru olduğu hiç şüphesiz yapacağımız çalışmada bulmayı hedeflediğimiz konular arasında yer alacaktır. İlmi eserler telifi bakımında duraklama dönemi sayılan yıllarda Bağdat ilim dünyasına hareket getiren bir müfessirin Kur’an ilimlerine ve özellikle de kıssalar çerçevesinde israiliyata karşı tutumunu belirlemek gerek müellifin ve gerekse devrin ilmi düşünce yapısını ortaya koyması açısından hayli önemlidir.

II- ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI

Âlûsî’nin **Rûhu’l-Ma’ânî** tefsirinde Kasas suresi özelinde kıssa anlatımını ele aldığımız çalışmamız üç bölümden teşekkül etmektedir.

Birinci bölümde, Âlûsî’nin hayatı hakkında yaşadığı dönem, ismi, nisbesi, lakabı, doğumu, ailesi, tahsil hayatı, hocaları, aldığı vazifeler, İstanbul seyahati ve vefatıyla ilgili bilgiler verdik. Ayrıca kaleme aldığı eserleri teker teker zikredip muhtevaları hakkında açıklamalar yaptık.

İkinci bölümde, eserleri arasında en meşhur olanı ve bizim de üzerinde araştırma yapacağımız eseri **Ruhu’l-Ma’ânî** adlı tefsirinin tahlilini yaptık. Eserin yazılış süreci, yazma nüshalarını ve matbuatı hakkında bilgiler verdikten sonra Âlûsî’nin eserde takip ettiği tefsir metodunu açıkladık. Son olarak da tefsirde müracaat ettiği kaynakları zikrettik.

Üçüncü bölümde ise Âlûsî’nin tefsirinde uyguladığı kıssa anlatımı metodunu Kasas Suresi özelinde açıklamaya çalıştık. Konuya girmeden önce Âlûsî’nin konuyla ilgili genel görüşlerini zikrettik. Bu bağlamda Kur’an kıssaları, Kitab-ı Mukaddes kıssaları ve İsrailiyatla alakalı görüşlerine yer verdik.

Akabinde bu teorik bilgilerin Kasas Suresi üzerinde pratiğiyle ilgili tefsirden örnekler aktardık.

III- LİTERATÜR TARAMASI

Âlûsî'nin **Rûhu'l-Ma'ânî** tefsiri üzerine hem Türkiye'de hem Arap âleminde birçok akademik çalışma yapılmıştır. Her çalışmada müellifin ve eserinin bir yönü ön plana çıkartılmış hayatı ve eserleri incelenmiştir.

Ayrıca araştırmamızın ikinci kısmını teşkil eden Kur'an kıssaları hakkında da hem akademik düzeyde hem müstakil olarak çalışmalar yapılmıştır.

Konuyla ilgili yapılan söz konusu çalışmalardan ulaşabildiklerimiz şunlardır:

Ğarâibu'l-İğtirab ve Nüzhetü'l-Elbâb: Âlûsî'nin kendi kaleminden çıkmış hatırat niteliği taşıyan bu eser Bağdat'ta Şahabender Matbaasın'da basılmıştır. Esas olarak İstanbul'a gidiş dönüş seyahatini anlattığı bu eserin başında hayatı ve hocaları hakkında da bilgiler vermiştir. Eserin bir özelliği de çok edebî bir dille yazılmış olmasıdır.

el-Âlûsî Mufessiran: Muhsin Abdülhamid'in 1967'de Kahira Üniversitesi'nde yüksek lisan tezi olarak hazırladığı bir çalışmadır. Eser bir yıl sonra 1968'de Bağdat'ta Matbaatu'l-Meârif tarafından basılmıştır. Bu çalışmada Alusi'nin hayatı ve eserleri hakkında genel bilgiler verilmiş **Rûhu'l-Ma'ânî** adlı eseri üzerinden tefsirciliği gündeme getirilmiştir.

Zikra Ebi's-Senâ el-Alûsi: Abbas el- Azzâvî tarafından hazırlanıp 1958'de Bağdat'ta Şeriketü't-Ticare matbaası tarafından basılan eser aslında müfessirimiz olan Âlûsî'nin torunu hakkındadır. Azzâvî eserin başında üzerinde araştırma yaptığı Ebu's-Senâ'nın ailesi hakkında bilgiler vermiş bu bağlamda 7-12 sayfalar arasında müfessirimiz olan Âlûsî'den bahsetmiştir.

Âlûsî'nin Rûhu'l-Ma'ânî Tefsirinde Âdem ve Yaratılış Kıssaları Çerçevesinde İsrâîliyyât: Mehmet Ergün tarafından Prof. Dr. Bilal Gökör

gözetiminde 2006'da Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan bu yüksek lisans tezinde Âlûsî'nin hayatı hakkında bilgiler verildiği gibi tefsirinde isrâilî haberler hakkındaki görüşleri incelenmiştir.

Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî: Alican Dağdeviren tarafından Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisinde 2001 yılı 3. sayıda yayınlanan bu makale Âlûsî'nin hayatı ve başta tefsiri olmak üzere eserleri hakkında en geniş manada bilgi veren çalışmadır.

Menhec eş-Şeyh el-Âlûsî fî Tefsîri Rûhi'l-Ma'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî: Abdullah Rebi' Cüneyt tarafından 2011'de Gazze İslam Üniversitesi Ulûmu'l-Kur'an bölümünde hazırlanan bu yüksek lisans tezinin başlıca konuları şunlardır: Birinci bölüm, Âlûsî'nin ulûmu'l-Kur'an hakkında görüşleri; İkinci bölüm, Akide ve Gaybî haberler hakkında görüşleri; Lügavî tahliller ve İşârî tefsir metodu.

Menhec el-İmâm el-Âlûsî fî'l-Kıraât ve Eseriha fî Tefsîri Rûhi'l-Ma'ânî: Bilal Ali el-Aselî tarafından Gazze İslam Üniversitesinde hazırlanmış bir yüksek lisans çalışmasıdır. Aselî, çalışmasının ilk bölümünde Âlûsî'nin hayatı hakkında bilgiler vermiş, ikinci bölümde Kıraatlar hakkında genel görüşlerini zikretmiş, üçüncü bölümde ise kıraat tefsiriyle ilgili tefsirinden örnekler vermiştir.

et-Ta'rîf bi'l-İmâm el-Âlûsî ve Tefsîrihî Rûhi'l-Ma'ânî: 2010 yılında Hac Hamid Tacu's-Sir tarafından Sudan Üniversitesi dergisi 15. sayıda yayınlanmış bir makaledir. İki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, Âlûsî'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilmiş; ikinci bölümde ise tefsiri incelenmiştir. Makalenin özgün yanı sonunda zikrettiği Âlûsî'nin kaynakları ve kaynaklık ettiği eserlerdir.

el-Misku'l-Ezfar: Âlûsî'nin torunu Mahmud Şükrî tarafından kaleme alınan bu eser Bağdat'ta yaşayan Âlûsî ailesine mensup meşhur alimleri tanıtmak için yazılmıştır. Eserin 3-73. sayfaları arasında müfessirimiz Âlûsî'den bahsedilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Kıssalar: Suat Yıldırım tarafından kaleme alınmış bu makale Ankara Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi'nin 1979 yılı 3. sayısında yayınlanmıştır. Kur'an'daki kıssa anlatımının ele alındığı bu makalede Yıldırım konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “Kıssa anlatımı her bir insanın duygularını coşturan, akılları hayrette bırakan, kalpleri yatıştırıp, yumuşatan mahiyettedir. Kısacası insanın fitratına en uygun üslup ve beyan tarzıdır. Çünkü bu beyan tarzı insanı yaratan ve onu bilen bir yaratıcının Kelam'ından sudur etmiştir.”

Kur'an Kıssaları Üzerine: İdris Şengül tarafından yazılı 1994'te Işık yayınlarınca basılan bu eser Kur'an-ı Kerim'de anlatılan kıssalar hakkında genel bilgiler vermektedir. Hemen hemen bütün kıssaların ele alındığı bu eserde anlatım üslubu konusu da ele alınmıştır.

Âlûsî'nin tefsiri ve kıssalarla ilgili yaptığımız bu kaynak taramasında dikkatimizi çeken şu husus oldu: Her ne kadar ayrı ayrı konular olarak Âlûsî ve tefsiri ve de Kur'an kıssalar hakkında araştırmalar yapılmış olsa da tefsirler arasında mümtaz bir konuma sahip **Rûhu'l-Ma'ânî**'de bu konunun nasıl işlendiğine dair yapılmış bir çalışmaya rastlayamadık. Yukarıda Suat Yıldırım'dan aktardığımız yorumda da görüleceği üzere Kur'an anlatımında çok önemli bir yere sahip kıssa anlatımıyla ilgili söz konusu tefsirde önemli görüşler aktarılmasına rağmen tefsirin bu bağlamda incelenmemesi literatür açısından eksiklik olarak görmekteyiz. Bu sebeple bizler de bu çalışmamızla söz konusu eksikliği tamamlamaya çalışacağız.

IV- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda bir usul olarak genelden özele (tümdengelim) olacak şekilde öncelikle Âlûsî'nin hayatı ve eserlerini akabinde eserleri arasında en meşhur olanı **Rûhu'l-Ma'ânî** tefsirinin tahlilini ve son olarak bu tefsir içerisinde yer alan Kasas Suresi bölümünün kıssa anlatımını ele aldık.

Araştırmamızın ilk bölümünde Âlûsî'nin hayatı hakkında bilgi toplamak için kütüphane araştırmaları yaptık. Bu bağlamda onun hakkında hazırlanmış

tezleri, makaleleri, müstakil çalışmaları ve kendi hatıratını bir araya getirip fişleme yöntemi ile bilgiler topladık.

İkinci bölümde **Rûhu'l-Ma'ânî** tefsirini tahlil ederken öncelikle eserin kendisine isnadı hususunda araştırmalar yaptık. Bu bağlamda yazma eserler kütüphanelerinde eserin müellife ait yazma nüshalarına ulaşmaya çalıştık. Yine kütüphane taramalarıyla eserin tahlili hakkında yapılan çalışmalardan bilgiler topladık.

Rûhu'l-Ma'ânî tefsirinin Kasas suresi özelinde kıssa anlatımını ele aldığımız son bölümünde ise öncelikle Kur'an'da kıssa anlatımıyla ilgili yazılmış makale ve akademik çalışmaları inceledik. Akabinde eserin konuyla ilgili yapılan yorumları tahlil yöntemi ile arz etmeye çalıştık.

V- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Âlûsî'nin hayatı ve ilmi yönünü ele aldığımız ilk bölümde başta kendi eserleri olmak üzere bu konuda hazırlanmış müstakil akademik çalışmalar ve biyografi eserlerinden istifade ettik. Bu hususta yukarıda da zikrettiğimiz çalışmalar konuyla ilgili literatüre ulaşmamızda bizlere yardımcı olmuştur. Konuyla ilgili sadece Türkçe kaynaklarla yetinmeyip Arap dünyasında yapılan çalışmaları da inceledik. Müellifin eserlerini tanıtırken özellikle eserlerin kendilerine ulaşip oradan nakiller yapmaya çalıştık. Ulaşamadığımız eserlerle ilgili ise ikinci el kaynak olarak o eser hakkında yazılmış çalışmalardan istifade ettik.

Rûhu'l-Ma'ânî tefsirini incelediğimiz ikinci bölümde doğrudan eserden bilgiler aktarma yanında konuyla ilgili hazırlanmış akademik çalışmalardan da fazlasıyla istifade ettik.

Son olarak Âlûsî'nin tefsirindeki Kıssa anlatımını ele aldığımız son bölümde öncelikle Kur'an'da kıssa anlatımıyla ilgili hazırlanmış bazı çalışmaları inceledik. Bu çalışmalardan elde ettiğimiz ön bilgilerden sonra Âlûsî'nin

tefsirinde konuyu nasıl işlediğini eserin kendisinden yaptığımız alıntılarla açıklamaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂLÛSÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ŞAHSİYETİ

I- HAYATI

A) YAŞADIĞI DÖNEM

Âlûsî, Osmanlı Devleti'nin siyasi olarak gerilediği ve bu gerilemeyi durdurmak için askeri, ilmî ve içtimaî alanlarda ıslahat arayışına girdiği bir dönem olan 19. asırda yaşamıştır. Parçalanmaya giden Devlet-i Aliyye açıkladığı Tanzimat¹ ve Islahat² Fermanları ile batıda siyasi bir birliktelik sağlamaya çalışırken doğuda 18. asırda ortaya çıkan Vahhabî³ akımı bazı kesimleri etkisi altına almaya ve kargaşa çıkartmaya başlamıştır. Âlûsî'nin yaşamış olduğu ve Osmanlı'nın ilim merkezlerinden bir olan Bağdat bölgesinde de faaliyet gösteren bu akım ilmî çevrelerde de etkili olmuştur. Öte yandan devletin bu akıma karşı takındığı sert tutumu bilen bazı hasetçiler Vahhabî olduğu iftirası ile mutedil bazı âlimleri itibarsızlaştırma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu iftiraların mağdurlarından biri ileride de değinileceği üzere Âlûsî'dir.

B) İSMİ, NİSBESİ VE LAKABI

Tam adı Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd⁴ olan müellifimiz, 1217/1802 senesi Fırat nehri üzerindeki Âlûs adacığında⁵ doğması hasebiyle Âlûsî nisbesiyle

¹ Tanzimat Fermanı hakkında bilgi için bkz: Akyıldız, Ali, "Tanzimat", **DİA**, XL, 1-10.

² Islahat Fermanı hakkında bilgi için bkz: Gülsoy, Ufuk, "Islahat Fermanı", **DİA**, XIX, 185-190.

³ Vahhabî'lik hakkında bilgi için bkz: Cook, Michael - Öz, Mustafa, "Muhammed b. Abdülvehhâb", **DİA**, XXX, s. 491-494; Yörükân, Yusuf Ziya, "Vahhabîlik", **AÜİFD**, XXVII (1953), s. 51-67.

⁴ Zirikli, Hayruddin, **el-A'lâm**, Beyrut: Dâru'l-İlim, 2002, VII, 176; Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu'cemu'l-Müellifin** Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993, III, 815; Eroğlu, Muhammed, "Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud", **DİA**, II, 550.

⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974, II, 743; Zirikli, **el-A'lâm**, VII, 176; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifin** III, 815.

anılır. Kaynaklarda künyesi Ebu's-Senâ, lakabı ise Şihâbuddin olarak zikredilir.⁶ Ancak bazı kitaplarda Âlûsî-zâde lakabına da rastlamak mümkündür.⁷

C) DOĞUMU VE AİLESİ

Müellifimiz Ebu's-Senâ el-Âlûsî, 14 Şaban 1217/ 10 Aralık 1802 Cuma günü Bağdat'ın 5 merhale (yaklaşık 250 km) kuzeybatısında Fırat Nehri'ndeki Âlûs adasında dünyaya gelmiştir.⁸ Ailesi, Cengiz Han'ın torunu Hülâgû (ö. 663/1265)'nun⁹ 656/1258 senesi Bağdat'ı kuşatması sonucu buraya yerleşmiştir.¹⁰

Âlûsî, 1217/1802 senesi Bağdat'ta usulüyle fûruuyla ulema sınıfına mensup bir ailede dünyaya geldi. Babası Şehit Ali Paşa Medresesi reisü'l-müderrisini Abdullah Efendi'dir. Ayrıca İmam Azam Camii ve Molla Han Medresesinde de ders vermiştir. Haşiyetü'l-Kudûr adlı eserin sahibi Abdullah Efendi Bağdat'ta taun salgınına yakalanarak 1246/1830 senesi vefat etmiş Marûf-i Kerhî kabristanına defnedilmiştir.¹¹

Küçük yaşta kaybettiği annesi Fatıma Hanım Bağdat'ın meşhur âlimlerinden Hüseyin b. Mahmud el-Eş'ârî (v. 1200/1785)'nin kızıdır.¹²

Abdullah Efendi müellifimiz Âlûsî'den başka biri zâhirî ilimlerde diğeri bâtinî ilimlerde temayüz etmiş iki oğlu daha vardır. Âlûsî'nin öz kardeşi

⁶ Bağdatlı, İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Arifin**, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1955, II, 418; Eroğlu, Muhammed, "Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud", **DİA**, II, 550.

⁷ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1308, IV, 334; Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, II, 743.

⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974, II, 743; Zirikli, **el-A'lâm**, VII, 176; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifin** III, 815 el-Eserî, Muhammed Behced, **A'lâmu'l-Irak**, Kahire: el-Matbaatus-Selefiyye, 1926, s. 21.

⁹ Hülâgû'nün hayatı hakkında bilgi için bkz: Yuvalı, Abdulkadir, "Hülâgû", **DİA**, XVIII, 473-475; Özdemir, Ahmet, **Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı: (Cengiz ve Hülâgu Dönemleri)**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.

¹⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, II, 743; el-Eserî, **A'lâmu'l-Irak**, s. 8; Yuvalı, "Hülâgû", **DİA**, XVIII, 474.

¹¹ Âlûsî, Şihâbuddin Mahmud, **Ğarâibu'l-iğtirab ve nüzhetü'l-elbâb**, Bağdat: Matbaa-ı Şâbinder, 1327, s. 21; Âlûsî, Mahmud Şükri el-Âlûsî, **el-Miskü'l-Ezfer**, Bağdat: Matbaatü'l-Âdâb, 1930, s. 3; Azzâvî, Abbas, **Zikra Ebi's-Sena el-Alûsî**, Bağdat: Şeriketü't-Ticare, 1958, s. 13.

¹² Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, Bağdat: Matbaatü'l-Maarif, 1968, s.40, 41; Dağdeviren, Alican, "Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî", **SÜİFD**, 2001, sy: 3, s. 361.

Abdurrahman (v. 1284/1867)¹³ rivayet ilimlerinde, üvey kardeşi Abdülhamit (v. 1324/1906)¹⁴ ise tasavvufta ilerlemiş mümtaz şahsiyetlerdir.

Oğullarından Necmeddin Muhammed Hamîd, Bahâeddin Aldullah, Sa'deddin Abdülbâkî ve Ebu'l-Berekât Hayreddin Nu'mân eser sahibi âlimlerdir.¹⁵

Âlûsî, soy olarak da pek mübarek bir aileden gelmektedir. Nesebi baba tarafından Hz. Hüseyin (v. 61/680)'e ana tarafından ise Abdülkadir-i Geylânî (v. 561/1165) üzerinden Hz. Hasan (v. 49/669)'a dayanmaktadır.¹⁶

D) TAHSİL HAYATI VE HOCALARI

Âlûsî, tahsiline yukarıda da bahsi zikrolunduğu üzere Şehit Ali Paşa Medresesinin reîsülmüderresini olan babasının yanında başlamış on yaşına kadar Kur'an'ı ezberleyip ondan Arap dili, Hanefî-Şafii fikhî, feraiz ve mantık dersleri almıştır.¹⁷ Akabinde devrin meşhur âlimlerinin ilim halkalarına katılmıştır.

Âlûsî, İstanbul seyahatini anlattığı *Ğarâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb* adlı eserinin girişinde ders aldığı 15 hocasından bahseder. Ayrıca biyografi kaynaklarında da *et-Ta'rîf bi'l-İmâm el-Âlûsî ve Tefsîrihi Rûhi'l-Ma'ânî* hocası zikredilir. Bizler aşağıda Âlûsî'nin hocalarından önde gelenleri hakkında bilgi verecek diğerlerinin ismini zikretmekle yetineceğiz.

¹³ el-Eserî, *A'lâmu'l-İrak*, s.12-14; Muhsin Abdülhamid, *el-Âlûsî Mufessiran*, s. 41; Şükrî el-Âlûsî, *el-Miskü'l-Ezfer*, s.25-30.

¹⁴ el-Eserî, *A'lâmu'l-İrak*, s.14-21; Şükrî el-Âlûsî, *el-Miskü'l-Ezfer*, s. 31-38.

¹⁵ Şükrî el-Âlûsî, *el-Miskü'l-Ezfer*, s. 38-58; Eroğlu, Muhammed, "Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud", *DİA*, II, 551.

¹⁶ Âlûsî, *Ğarâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb*, s. 22; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 743.

¹⁷ Âlûsî, *Ğarâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb*, s. 5; Eroğlu, Muhammed, "Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud", *DİA*, II, 550; Dağdeviren, Alican, "Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî", *SÜİFD*, s. 360-361.

1) Abdullah b. Mahmûd el-Âlûsî (v. 1246/1830)

Büyük bir ilim adamı ve kıymetli bir müderristir. Âlûsî onun gözetiminde Kur'an-ı Kerim hıfzını tamamlamış, Şafî ve Hanefî fıkıhlarını okumuştur. Böylece ilk tahsilâtını babasının yanında tamamlamıştır.

2) Musullu Alâeddin Ali

Musul'un ilim ailesindendir. Bağdat'taki Atike Hatun Medresesi'nin ilk müderrisidir. Birçok telif eseri vardır. Âlûsî bütün hocalarına derin saygı ve muhabbet beslemekle beraber Musullu hocası Alâeddin Ali'nin onun ilmî hayatında ayrı bir önemi vardır. Özellikle rivayet ve dirayet ilimlerinde azami derecede istifade ettiği bu hocasından on dört yıl süren tahsilden sonra 1241/1824 senesi icazet almıştır.¹⁸ Hocasının ilimdeki üstünlüğünü anlatırken onu bir ilim güneşine, diğer âlimleri ise yıldıza benzetmiştir.¹⁹

3) Şeyh Ali b. Saîd es-Süveydî (v. 1237/1821),

Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Âlûsî, hocasını tanıtırken hadis hafızlığı ve dil anlayışında ondan daha güçlüsünü görmediğini ifade etmiştir.²⁰ Hocasının en meşhur eserlerinden biri “*el-Ukdu's-Semin fî Beyani Mesaili'd-Din*”dir. Âlûsî, Ali Süveydî'den, İbn Hacer el-Askalanî'nin *Şerhü'n-Nuhbe* adlı eserini okumuştur. Şeyh Ali es-Süveydî hicri 1237 senesinde Şam'da vefat etmiştir.²¹

4) Ziyauddin Şeyh Hâlid-i Bağdâdî (v. 1242/1426),

Nakşibendî tarikatının Halidiyye kolunun kurucusudur. 1193/1779 senesi Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı Karadağ kasabasında dünyaya geldi. Soyunun babası tarafından Hz. Osman (r.a)'a ulaştığı rivayet edilir. Kendisinin Nakşibendiyye'nin yanı sıra Kâdirî, Sühreverdî, Kübrevî ve Çiştî tarikatlarından

¹⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, III, 815; Azzâvî, *Zikrâ Ebi's-Senâ el-Âlûsî*, s. 18.

¹⁹ Âlûsî, *Garaibü'l-İğtirab ve Nüzhetü'l-Elbâb*, s. 9.

²⁰ Âlûsî, *Ğarâibu'l-İğtirab ve Nüzhetü'l-Elbâb*, s. 15.

²¹ Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin*, III, 815.

da icazetleri vardır. Âlûsî, ibadet dışında tüm zamanının hocası Halid en-Nakşibendî ile birlikte geçtiğini söylemiştir. Hocasından ilm-i sıfat ve tasavvuf konularında çok istifade etmiştir.²² Halid b. Ahmet b. Hüseyin Ziyaeddin en-Nakşibendî taun hastalığından dolayı Şam'da h. 1242 senesinde vefat etmiştir.²³

5) Şeyh Yahya el-Mezûrî el-İmâdî (v. 1250/1834)

Muasırları arasında ilimde lider ve fazilet ehli olarak tanınmıştır. Şafii fıkhında otorite olarak kabul edilmiştir. Âlûsî, hocasından tefsir, hadis, fıkıh rivayet ve dirayetle ilgili ilimlerden icazet aldığını belirtir. Yahye el-İmâdî 1250/1834 senesi vefat etmiştir.²⁴

6) Şeyhülislam Ahmed Arif Hikmet (v. 1275/1859)

1786'da İstanbul'da doğmuştur. İstanbul'da medrese eğitimi gördükten sonra 1796'da müderris olarak ilk ilmiye görevine başladı. Bu arada ilmî ve edebî çalışmalara da başladı. 1816'da Kudüs, 1820'de Mısır ve 1821'de Medine kadılığı görevlerini üstlendi. 1826'da Mekke payesi verildi ve hac görevini ifa edip "hacı" olarak da anılmaya başlandı. 1828'de İstanbul payesi verilip İstanbul'a geldi. 1829'da Rumeli'nde nüfus tahrir işlerini nezaret etme görevi verildi. 1830'da nakip-ül-eşraf görevine getirildi ve görevden Haziran 1734'de azledildi. 1834'de Anadolu kazaskeri ve 1838'de Rumeli Kazaskeri görevlerine tayin edildi. 1839'da Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine seçildi. Hemen ardından Rumeli Müfettişliği'ne getirildi ve Dar-ı Şura müfettişi oldu. Osmanlı topraklarında eğitimin yaygınlaştırılması amacı ile kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat'a üye seçildi. 11 Aralık 1846'da Şeyhülislam oldu.

²² Âlûsî, *Ğarâibu'l-İğtirab ve Nüzhetü'l-Elbâb*, s. 17.

²³ Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin*, III, 815; Algar, Hamid, "Halid el-Bağdadî", *DİA*, XV, 283-285.

²⁴ Âlûsî, *Ğarâibu'l-İğtirab ve Nüzhetü'l-Elbâb*, s. 19; Dağdeviren, "Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî", *SÜİFD*, s. 364.

Bu dönemde Âlûsî, tefsirini Abdülmecid'e takdim etmek için İstanbul'a gelmiş ve kendisiyle karşılaşmıştır. Bu vesilesiyle ondan teberrüken icazet alarak ilim silsilesine dâhil olmuştur.

Şeyhülislam Arif Hikmet Bey 1275/1859 senesi İstanbul'da vefat etmiştir.²⁵

Hem Âlûsî'nin eserlerinde hem de biyografi kaynaklarında rastladığımız diğer hocalarını şöyle sıralayabiliriz: Molla Hüseyin el-Cubûrî,²⁶ Seyyid Ali b. Seyyid Ahmed,²⁷ Molla Derviş b. Arab Hızır,²⁸ Mehmed Efendi, Ahmed Efendi, Şavvâf-zâde Abdülaziz Efendi,²⁹ Seyyid Muhammed Emin b. Seyyid Ali (v. 1246/1830),³⁰ Rûzbihânî Abdurrahman Efendi,³¹ Şeyh Abdurrahman el-Küzberî (v. 1262/1846),³² Şeyh Abdüllatif b. Şeyh Ali (v. 1260/1844),³³ Seyyid Abdullah el-Ömerî (v. 1297/1879),³⁴ Molla Resul.³⁵

E) VAZİFELERİ

Âlûsî henüz on üç yaşında hem kitap yazmaya hem de ders okutmaya başlamıştır.³⁶ Yirmi dört yaşında icazet aldıktan sonra Numan ve Emin Babacı'nın yaptırdığı medreselerde müderrislik, vaizlik ve hatiplik yapmıştır. Ardından sırasıyla Merhum Hacı Molla Abdülfettah Mescidi, Mescid-i Kameriyye, Mescid-i Nefise Hanım ve Mercan Camii'nde ders vermiştir. Âlûsî bir müddet Bağdat Hanefî müftü emîni olarak görev yaptıktan sonra Kadiriyye Medresesi müderrisliği ile tedris hayatına geri dönmüştür. Nihayet Saltanat-ı Dâr-ı Âliyye müderrisi unvanını almasıyla birlikte Mercaniyye Medresesinin vakfiyesindeki şart ile sadece Bağdat'ın önde gelen ilim adamlarına verilen bu medresenin

²⁵ Âlûsî, *Ğarâibu'l-İğtirab ve Nüzhetü'l-Elbâb*, s. 276, 297; Bilge, Mustafa, "Arif Hikmet Bey, Şeyhülislam", *DİA*, III, 365-366.

²⁶ Âlûsî, a.g.e., s. 5-6.

²⁷ Âlûsî, a.g.e., s. 6.

²⁸ Âlûsî, a.g.e., s. 6.

²⁹ Âlûsî, a.g.e., s. 7.

³⁰ Âlûsî, a.g.e., s. 8.

³¹ Âlûsî, a.g.e., s. 8.

³² Âlûsî, a.g.e., s. 19.

³³ Âlûsî, a.g.e., s. 19.

³⁴ Âlûsî, a.g.e., s. 21.

³⁵ Azzâvî, Abbas, *Zikrâ Ebi's-Senâ el-Âlûsî*, s. 13.

³⁶ Âlûsî, a.g.e., s. 21; Eroğlu, "Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud", *DİA*, II, 550.

vakıflarının mütevelliliği görevini üstlendi. Şafii olmasına rağmen 1248/1832 yılında on beş yıl sürdüreceği Bağdat'ın Hanefi müftülüğüne tayin edildi.³⁷ Bu görevinin dördüncü senesinde tefsirini yazmaya başlamıştır.³⁸ Hem tedriste hem kazada gösterdiği üstün başarılar sonucu 1257/1841'de İzmir payesi³⁹ oldu.⁴⁰

Vahhâbî olduğuna dair hakkında çıkarılan bazı dedikodulardan dolayı 1263/1847 yılında görevinden azledildi.⁴¹

F) İSTANBUL SEYAHATI

Âlûsî Bağdat müftülüğünden azledilmesi üzerine evine çekilip yazmakta olduğu tefsirini 1267/1850'de bitirerek hem Padişah Abdülmecid'e takdim etmek hem de hakkında çıkarılan dedikoduların aslını anlatıp kendini müdafaa etmek için Pây-ı Taht İstanbul'a gitti.⁴²

İstanbul'a vardığında derhal Şeyhülislam Ahmed Arif Hikmet'in yanına gitmiş halini arz edip tefsirini ilk ona takdim etmiştir. Tefsirdeki ilmi derinliğine hayran kalan Arif Hikmet Bey ona Sultan Reşit Paşa ile görüşmesini tavsiye etmiştir. Sultan Reşit Paşa'yı ilim ve marifetiyle etkileyen Âlûsî meramını anlatıp kendisine atılan iftiralarından beraat etmiştir. Ayrıca Sultan Mahmut Han'ın oğlu Muhammed Ali Paşa, Vezir Ahmet Fethi Paşa, Serasker Muhammed Paşa ve Rıfat Paşa gibi önemli devlet ricaliyle yaptığı görüşmelerde onların hüsn-i kabulünü kazanan Âlûsî'ye iade-i itibarda bulunulmuştur. Bu bağlamda tekrar Mercaniyye Medresesi vakfiyesinin mütevelliliğine tayin edilmiş ve ayrıca Erzurum Mollalığı payesine layık görülmüştür.⁴³

³⁷ Azzâvî, *Zikrâ Ebi's-Senâ el-Âlûsî*, s. 27-28; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 176; Dağdeviren, "Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî", *SÜİFD*, s. 365-366.

³⁸ Eroğlu, "Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud", *DİA*, II, 551.

³⁹ Osmanlı'da ilmiyye sınıfının rütbeleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Ertan, Veli, "Osmanlı Devleti'nde İlmiyye Sınıfının Rütbe ve Payeleri", *Diyanet İlmî Dergisi*, 1990, XXVI, sy: 4, s. 105-111.

⁴⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 334.

⁴¹ Eroğlu, "Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud", *DİA*, II, 550.

⁴² Âlûsî, *Ğarâibu'l-İğtirab ve Nüzhetü'l-Elbâb*, s. 3; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 743.

⁴³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 334.

15 Rebiyyü'l-Evvel 1269'da Bağdat'a geri dönen Âlûsî'yi halk sevgi ve coşkuyla karşılamış âlimler tarafından akın akın kendisine ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Hatta şairler Âlûsî dönüşüne kasideler yazmıştır. Bunlardan biri Bağdat'ın meşhur şairlerinden Abdülbaki el-Umerî'nin şu iki beyitidir:

أعادت الى الزوراء روح معانيها فكادت ببشرها تفوه مغانيها
وردت اليها الشمس مشرقة الضياء ومن حكم الاشرار نالت امانها

“ Zevra'nın manevi ruhu geri döndü, Neredeyse güzelliğinin tamamı ortaya çıkacaktı bu müjdeyle. Güneş, onun için tüm ışıyla yeniden doğdu, Işığın doğmasıyla o, amaçlarına ulaştı.”

Âlûsî'nin İstanbul seyahati onun İslam dünyasına dört kıymetli eser bırakmasına vesile olmuştur: *Ğarâibü'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb fi'z-Zehâbi ve'l-İkâmi ve'l-İyâb*, *Neşvetü's-Şümûl fi's-Seferi ilâ İslambûl*, *Neşvetü'l-Müdâm fi'l-Avdi ilâ Medîneti's-Selâm*, *Şehiyyü'n-Neğam fi Terceme-i Şeyhi'l-İslâm Ârifî'l-Hikem*.⁴⁴

G) VEFATI

Âlûsî ömrünün son zamanlarını İstanbul'dan dönerken yolda yakalandığı sıtma hastalığıyla mücadele ederek geçirmiştir. 1270/1854 yılının Zülkade ayının yirmi beşinci günü dâr-ı bekâ'ya irtihal eylemiş ve Bağdat'ta bulunan Marûf el-Kerhî Kabristanı'na defnedilmiştir.⁴⁵

⁴⁴ Dağdeviren, “Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî”, **SÜİFD**, s. 365.

⁴⁵ Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, II, 743; Eroğlu, “Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud”, **DİA**, II, 550; Dağdeviren, “Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî”, **SÜİFD**, s. 366.

II- ESERLERİ

Âlûsî, gündüzleri tedris geceleri telif çalışmalarıyla bütün vaktini ilme adanmış mümtaz bir âlimdir. Onun bir gecede yazdığı müsveddeleri kâtiplerinin on saatlik zaman zarfında temize çekmeğe zorladığı rivayet edilmektedir.⁴⁶

Müellif hakkında yaptığımız araştırmalarda ona ait yirmi yedi esere rastladık. Aşağıda bu eserlerden ulaşabildiklerimiz hakkında kısa bilgi verecek kaynaklarda sadece ismini rastladıklarımızın ise isimlerini zikretmekle yetineceğiz.

A) RÛHU'L-MA'ÂNÎ FÎ TEFSÎRÎ'L-KUR'ANÎ'L-AZÎM VE SEB'Î'L-MESÂNÎ

Bu tefsir Âlûsî'nin namını İslam âlemine yayılmasını sağlayan en önemli eseridir. İkinci bölümde hakkında detaylı incelemelerde bulunacağımız bu eserle ilgili burada sözü uzatmamamız gerektiğini düşünüyoruz.

B) HÂŞİYET ŞERHU'L-KUTÛR

Âlûsî, bu şerhi on üç yaşındayken yazmaya başlamış fakat tamamlayamamıştır. Şerh, daha sonra Alûsî'nin oğlu Numan Hayreddin tarafından *et-Tarif ve't-Talid fî İkmali Haşiyeti'l-Vâlid* ismiyle tamamlanmıştır.

Âlûsî, İbn Hişam'ın değindiği konuları açıklar ve o konularla ilgili nahiv âlimlerin görüşlerini nakleder. Açıklanmaya muhtaç bazı kelimelerin anlaşılması için o kelimenin lügavi ve ıstılahi manalarını açıklar. Alûsî, bazen değinilen konular dışında da notlar eklemiştir. Böylece küçük yaştan itibaren bu alanda ne kadar derin bir ilme sahip olduğunu da göstermiştir. Ayrıca bu şerh nahiv konuları ile ilgili çok önemli bir kitaptır.

⁴⁶ Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, II, 750.

Eserin biri Bağdat Kâdiriyye Kütüphanesin’de diğeri ise Bağdat Vakıflar Umumî Kütüphanesinde olmak üzere iki yazma nüshası mevcuttur. Ayrıca eser 1898 senesi oğlu Numan Hayreddin’in *et-Tarif* adlı eseri ile birlikte tek cilt halinde basılmıştır.⁴⁷

C) KEŞFU'L-TURRA ‘ANİ'L-GURRA

Bu eser, Ebu Muhammed el- Kasım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Hariri’nin *Dürretü'l-Ğavvas fî Evhami'l-Havas* isimli eseri üzerine yapılmış bir şerhtir.⁴⁸

Bu kitapta Âlûsî, Harîrî’nin hutbesini dil ve irap açısından şerh etmiştir. Ayrıca Harîrî’nin görüşlerini inceleyerek kendi görüşlerini de ortaya koymuştur. Âlûsî zamanla dilin değişikliğe maruz kalacağına, kendisinden sonra gelenlerle bile konuşmanın zor olacağına inandığı için şerhinde esnek bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Bu eser Arap dili üzerine yazılmış, faydalı ve değerli bir şerhtir.

Eserin müellifin elinden yazılmış iki farklı nüshası Bağdat Hâşim el-Âlûsî Kütüphanesinde ve Bağdat Vakıflar Umûmî Kütüphanesinde bulunmaktadır. Ayrıca 1301/1883 senesinde Şam’da basılmıştır.⁴⁹

D) EL-FEYZU'L-VÂRİD ALÂ RAVDİ MERSİYETİ MEVLÂNÂ HÂLİD

Bu eser Halid-i Bağdadî’nin ölümü üzerine şair Muhammed Cevad el-Bağdadî’nin yazdığı mersiyeye Âlûsî’nin yazdığı bir şerhtir. Eserde Âlûsî beyitleri şerh ederken edebî bir üslup kullanmış belagat ilmindeki derinliğini ortaya koymuş yeri geldikçe tasavvuf konularına da değinmiştir. Âlûsî eseri 1245/1829 yılında tamamlamıştır.

⁴⁷ Muhsin Abdülhamid, *el-Âlûsî Mufessiran*, s.86-88; Azzâvî, *Zikrâ Ebi’s-Senâ el-Âlûsî*, s. 85.

⁴⁸ Alûsî, Şihabuddin Mahmud, *Keşfu't-Turra ani'l-Gurra*, Şam, 1301/1883, s.7.

⁴⁹ Muhsin Abdülhamid, *el-Âlûsî Mufessiran*, s. 90-94.

Bağdat kütüphanelerinde eserin üç yazma nüshası mevcuttur. Yazım tarihi bilinmeyen ilk nüsha Abbas el-Azzâvî Kütüphanesi'nde, müellifin vefat ettiği yıl 1270/1854'te yazılan ikinci nüsha Hâşim el-Âlûsî Kütüphanesi'nde bundan üç yıl sonra yazılan üçüncü nüsha Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca eserin 1278/1861 yılında Mısır'da bir taş baskısı yapılmıştır.⁵⁰

E) ET-TİRÂZÜ'L-MÜZEHHEB FÎ ŞERHİ KASÎDETİ'L-BAZİ'L-EŞHEB

Şair Abdülbaki el-Ömerî'nin Abdülkadir-i Geylani'ye yazdığı methiyesinin şerhidir. Âlûsî şerhte kelime tahlillerine yer vermiş ve açıkladığı kelimelerin çeşitli anlamlarını teferruatlarıyla ortaya koymuştur. Yeri geldikçe edebî açıklamalar da yapmıştır. Yine Âlûsî bu eserde yer yer kendi yazdığı beyitleri aktarmıştır.

Âlûsî, eserini 1255/1839 yılında tamamlamıştır. Eserin müellife ait iki yazma nüshası mevcuttur. Bunlardan birisi Abbas el-Azzâvî Kütüphanesi'nde, diğeri ise Kadiriyye Kütüphanesi'ndedir. Ayrıca bir istinsah nüshası da Haşimü'l-Alûsî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁵¹

F) EL-HARİDETÜ'L-ĞAYBİYYE FÎ ŞERHİ'L-KASÎDETİ'L-AYNİYYE

Bu eser ise yine Abdülbaki el-Ömerî'nin Hz. Ali için yazmış olduğu bir methiyesinin şerhidir. Âlûsî, her zamanki gibi kasideye müfredatının lügavî anlamlarını açıklamayla beraber belagat tahlillerine pek yer vermemiş daha ziyade konular üzerinden açıklamalar yapmıştır. Bu bağlamda risâlet, nübüvvet, velayet gibi kelam konuları ve bu konularda nakledilen bazı görüşlere yer vermiştir.⁵² Âlûsî, ele aldığı konuları açıklarken uygun gördüğü yerlerde iltifat sanatını uygulayarak, vermek istediği mesajı vurgulamayı ihmal etmemiştir. Bazen ahlaki

⁵⁰ Azzâvî, *Zikrâ Ebi's-Senâ el-Âlûsî*, s. 92; Muhsin Abdülhamid, *el-Âlûsî Mufessiran*, s. 95-99.

⁵¹ Muhsin Abdülhamid, *el-Âlûsî Mufessiran*, s.100-103; Azzâvî, *Zikrâ Ebi's-Senâ el-Âlûsî*, s. 89.

⁵² Muhsin Abdülhamid, a.g.e., s.104.

bazen de geniş tarih bilgisini sergiler.⁵³ Ayrıca bu şerhinde Hz. Ali'nin şecaati, imanı ve Allah yolunda tabi tutulduğu güzel imtihanları anlatır.⁵⁴

G) ET-TİBYÂN ŞERHÜ'L-BURHÂN FÎ İTÂATİ'S-SULTÂN

Âlûsi, Vezir Ali Rıza Paşa'nın teklifiyle Abdülvehhab Yasincizade'nin *el-Burhan* adlı eserini şerh etmiştir.

Âlûsi, kitabına Sultan II. Mahmud, Vezir Ali Rıza Paşa ve metnin müellifi Abülvehhab'ın medhiyelerini takdim ile başlar. Eser, baştan sona Kitap ve sünnetten delillerin sevk edilmesiyle Osmanlı Devleti'nin varlığının meşruluğu ve bütün Müslümanların Sultan II. Mahmud'a itaat etmelerinin vacib oluşu meselesini inceler. Ayrıca Şia'ya reddiyede bulunarak, inandıkları Mehdiyi Muntazar fikrini çürütür.

Âlûsi, şerh ettiği kelimeleri yüzeysel olarak ele almaz, aksine felsefî, kelamî ve tasavvufî anlamlarını derinlemesine inceler. Hamd, cevher, âlem, mekân, helal ve haram lafızları hakkında felsefeci, kelamcı ve tasavvufçuların görüşlerini nakleder. Kitabın sonunda ise, Allah yolunda cihadın ve nöbet beklemenin fazileti hakkında yüz kadar hadis zikreder.⁵⁵

H) EL-ECVİBETÜ'L-İRÂKİYYE ALE'L-ES'İLETİ'L-LÂHORİYYE

Âlûsî bu eserde Hint alt kıtasında ortaya çıkıp kendilerinin Ehl-i sünnet olduklarını iddia ettikleri halde sahabeye söven bir gurup hakkında Lahorluların sormuş oldukları sorulara cevap vermektedir. Kitap mukaddime, üç bölüm ve hatimeden oluşmaktadır

⁵³ Muhsin Abdülhamid, a.g.e., s.104-106.

⁵⁴ Muhsin Abdülhamid, a.g.e., s.104-105.

⁵⁵ Dağdeviren, “Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî”, **SÜİFD**, s. 374.

Birinci bölümde, sahabe tanımını yaparak sahabelerin tümünün "udûl" olduklarını anlatmıştır. Burada sahabenin İslam'ı korumak için büyük bir gayret göstererek Kur'an ve Sünneti bize ulaştırdığını bu yüzden onlar hakkında olumsuz konuşmanın din ve şariat hakkında olumsuz konuşmak anlamına geldiğini ifade etmiştir.

İkinci bölümde, Hz. Ali, Hz. Ayşe, Zübeyr b. Avvam, Talha b. Ebi Abdullah arasında olan hadiseden bahsetmiş ve sonunda hepsinin Hz. Ali'ye biat ettiklerini anlatmıştır.

Üçüncü bölümünde ise, sahabeye sövmenin caiz olmadığına dair Kur'an-ı Kerim ve sünnetten deliller getirmiştir. Ayrıca eserin sonunda sahabilerin mertebelerinden ve faziletlerinden bahsederek, âlimlerin bu konudaki görüşlerini zikretmiştir.⁵⁶

Küçük hacmine rağmen çok kıymetli bilgiler ihtiva eden bu eser Âlûsî'nin eserleri arasında **Rûhu'l-Ma'ânî**'den sonra ikinci en önemli kabul edilmiştir.⁵⁷

Eserin 1254/1838 senesi yazılmış bir nüshası Haşim el-Âlûsî Kütüphanesi'nde, diğer bir nüshası Bağdat'ta Vakıflar Umumi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Bölümünde 1535 numara ile kayıtlı bir nüshası da vardır.⁵⁸

İ) SÜFRETÜ'Z-ZÂD Lİ SEFRETİ'L-CİHÂD

Âlûsî, bu eseri Sultan Abdülmecid Han zamanında, 1270/1854 yılında telif etmiştir.

Müellif eserinin girişinde cihad'ın sözlük manasını ulemadan yaptığı nakillerle açıklamıştır. Cihadın fikhî boyutuna değinmiş faziletleri hakkında

⁵⁶ Dağdeviren, "Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî", **SÜİFD**, s. 375.

⁵⁷ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 115,116.

⁵⁸ Dağdeviren, "Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî", **SÜİFD**, s. 375; Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 114; Azzâvî, **Zikrâ Ebi's-Senâ el-Âlûsî**, s. 91.

hadisler zikretmiştir.⁵⁹ Ayrıca şu başlıklara da yer vermiştir: Cihat ortamının oluşma sebepleri, Farklı dinlerden olan akrabaların kendi aralarında savaşmalarının meşru olup olmadığı, savaşta kadınların, çocukların, din adamlarının, hükümdar ahalisinin durumu hakkında mezheplerin görüşleri, Kur'an ve sünnet ışığında mübareze ve muhasaranın hükmü, Savaş sonunda anlaşmanın hükmü ve şartları.⁶⁰

Genel olarak eser, cihat hakkında geniş bir muhtevaya sahip olup doyurucu bilgiler içermektedir.⁶¹

Eserin müellif yazması Hâşim el-Âlûsî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca eser 1333/1914 yılında Bağdat'ta Daru's-Selâm matbaasında basılmıştır.⁶²

J) EL-ECVİBETÜ'L-IRAKIYYE Lİ'L-ES'İLETİ'L-İRANİYYE

Bu kitap, İranlıların sordukları çeşitli konularda ki otuz soruya Âlûsî tarafından verilen cevapları ihtiva etmektedir. Sorular öncelikle devrin valisi Ali Rıza Paşa tarafından Bağdat âlimlerine iletilir ancak doyurucu cevaplar alamayınca aynı soruları bir de Âlûsî'ye yöneltir. Âlûsî sorulara cevap olarak bu eseri kaleme alır.⁶³

Tefsir, fıkıh, kelam, tasavvuf, mantık, felsefe ve astronomi gibi muhtelif konuları ihtiva eden sorulara Âlûsî pek tatmin edici cevaplar vermiş bir kez daha ilmî derinliğini göstermiştir. Eser ulema arasında şöhret kazanmış ve hakkında şu yorum yapılmıştır: Şayet Âlûsî başka hiçbir eser yazmasaydı tek başına bu eserle bile ne kadar derin bir âlim olduğu anlaşılırdı. Kitabın şöhreti Pay-i Taht

⁵⁹ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 117, 118.

⁶⁰ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 119.

⁶¹ Aselî, Bilal, **Ma Kâle Menhecü'l-İmami'l-Alûsi fi'l-Kıraat**, Gazze, 2009, s. 39.

⁶² Âlûsî, Şihabuddin Mahmud, **Sefretü'z-Zad li Sefreti'l-Cihad**, Bağdat: Daru's-Selâm 1333/1914, s. 4; Azzâvî, **Zikrâ Ebi's-Senâ el-Âlûsî**, s. 86; Dağdeviren, “Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî”, **SÜİFD**, s. 375.

⁶³ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 119.

İstanbul'a kadar ulaşmış dönemin padişahı Sultan Abdülaziz eser Camiu'l-Funûn ismini vermiştir.⁶⁴

Eserin müellif yazması Hâşim el-Âlûsî Kütüphanesi'nde bir başka nüshası ise Vakıflar Umûmî Kütüphanesinde bulunmaktadır. Ayrıca eser 1314/1896 senesi İstanbul'da Havâtîmu'l-Hikem adlı eserin haşiyesinde basılmıştır.⁶⁵

K) EN-NEFEHÂTÜ'L-KUDSİYYE Fİ'R-REDDİ ALE'L-İMÂMİYYE

Âlûsî bu eserini Şia'ya reddiye olarak yazmaya başlamış ancak iki bölüm yazabilmiştir eseri tamamlayamamıştır.

Birinci bölümde, Mehdi'nin gizliliği inancının batıl olduğunu akli delillerle açıklamaya çalışmıştır. Böyle bir inancın Kur'an ve sünnete aykırı olduğu gibi toplum üzerindeki Sünnetullah'a da aykırı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca imamların masumiyeti olmayacağını Kur'an ve Sünnetten delillerle açıklamıştır. Bu bağlamda imamlığın şartının ismet değil adalet olacağını savunmuştur. Son olarak Şia'nın hadis literatürünü tenkit etmiş mevzu ve münker hadisleri delil kabul ettiklerini belirtmiştir.

İkinci bölümünde ise Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi sahabenin büyüklerine ta'n etmenin büyük günahlardan olduğunu Kur'an ve Sünnet'ten delillerle açıklamıştır.

Eserin Âlûsî'nin oğlu Ahmed Şakir tarafından yazılmış bir nüshası Hâşim el-Âlûsî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁶⁶

⁶⁴ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 120,121.

⁶⁵ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 120; Azzâvî, **Zikrâ Ebi's-Senâ el-Âlûsî**, s. 89.

⁶⁶ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 122-124; Dağdeviren, "Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî", **SÜİFD**, s. 376.

L) NEHCÜ'S-SELÂME İLÂ MEBÂHİSİ'L-İMÂME

Âlûsî'nin tamamlayamadığı, aslı Farsça olan bir eserdir. Eserin müellifi Hint âlimlerinden Hâkim ed-Dihlevî'nin oğlu Şah Abdülaziz'dir. Eser Şeyh Muhammed Muhyiddin b. Ömer el-Eslemî tarafından Arapçaya çevrilmiştir.⁶⁷

Âlûsî, kitabın mukaddimesinde “İmamiyye” kelimesinin manası üzerinde durmuştur. Akabinde İmamiyye Şia'sını dört gruba ayırmıştır. Bunlardan Ensar ve Muhacir arasında Hz. Ali ile olup sahabeye ta'n etmeyenleri Muhallasa; Sahabe hakkında olumsuz bir şey söylemeyip Hz Ali'yi üstün görenleri Tafdiliyye; Hz Ali'nin karşısında olanlara ta'n edenleri Sebbiyye Hz. Ali'yi ilah kabul edenleri Gulât olarak isimlendirmiştir. Âlûsî'ye göre bunlar arasında Ehl-i Sünnet'e en yakın olanın birinci grupta yer alan İsnâaşeriyye Şia'sı olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

M) ENBÂÜ'L-EBNÂ Bİ ETYEBİ'L-ENBÂ

Bu eser, Âlûsî'nin çocuklarına vasiyeti niteliğindedir. Eserde onlara ilim yolculuklarında ve hayat serüvenlerinde bazı vaaz u nasihatlerde bulunur. Onları fıkıh, hadis ve tefsir gibi dini ilimlerle meşgul olmaya çağırmakla beraber; felsefe ve felsefecilerle daha az ilgilenmelerini tavsiye eder. Ayrıca evlatlarına bidatlere uymamalarını, salihlerle beraber olmalarını, sır saklamalarını, cahillerle diyaloga girmemelerini, sıla-i rahimi kesmemelerini telkin eder.

Eserin müellifin oğlu Numan Hayruddin tarafından 1271/1855 senesinde tashih edilmiş bir nüshası Haşim el-Âlûsî Kütüphanesinde bulunmaktadır.⁶⁹

N) ZECRÜ'L-MAĞRÛR AN RİCZİ'L-ĞURÛR

Âlûsî bu eserini hatırat olarak kaleme almıştır. Başından geçen iyi-kötü bazı olayları eserde aktarmış bunlardan dersler çıkarmıştır. Eserde Ali Rıza Paşa

⁶⁷ Dağdeviren, “Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî”, **SÜİFD**, s. 377.

⁶⁸ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 125.

⁶⁹ Azzâvî, **Zikrâ Ebi's-Senâ el-Âlûsî**, s. 85; Abdülhamid, a.g.e. s. 139; Dağdeviren, “Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî”, **SÜİFD**, s. 380.

döneminde şöhretinin her tarafa yayıldığını, her yerde kendisinden övgüyle bahsedildiğini, hayrın her taraftan kendisine geldiğini fakat Muhammed Necip Paşa döneminde ise, eski günlerdeki güzelliğini kaybettiğinden bahsetmektedir. İstanbul seyahati ile ilgili müstakil eserler kaleme aldığından bu eserde söz konusu seyahatten bahsetmemiştir.⁷⁰

O) NEŞVETÜ'Ş-ŞÜMÛL Fİ'S-SEFERİ İLÂ İSLAMBÛL

Âlûsî'nin İstanbul'a gidişini anlattığı hatıratır. Eserde seyahatinin sebebini, yolculuğu sırasında uğradığı yerleri, görüştüğü kişileri ve intibalarını anlatır.⁷¹

Bu kitap hacminin küçüklüğüne rağmen o çağdaki İslâmî hayatın, sosyal, iktisadî, ilmi ve mimarî gibi yönlerini tavsif etmesi açısından kıymeti büyük bir kitaptır. Kitapta şehirler, köyler, dağlar, vadiler, ve ağaçların edebî tasvirleri vardır.⁷²

P) NEŞVETÜ'L-MÜDÂM Fİ'L-AVDİ İLÂ MEDÎNETİ'S-SELÂM

İstanbul'dan Bağdat'a dönüşünü, bu sırada uğradığı yerleri, âlim ve ediplerle olan sohbetlerini ve çeşitli intibalarını edebî bir üslup içinde dile getirmektedir.⁷³

Kendi etrafına toplanıp, tefsir ve kıraat ile ilgili sorular soran ilim adamlarından bahseder. Ayrıca uğradığı şehir ve kasaba halkının, idarecilerinin, memurlarının, dini, ahlaki ve sosyal durumlarını tavsif eder. Buralarda gördüğü bazı Hristiyan köyleri ve kiliselerinden bahseder. Diyarbakır halkı ve ilim

⁷⁰ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 140,141; Azzâvî, **Zikrâ Ebi's-Senâ el-Âlûsî**, s. 86.

⁷¹ Eroğlu, Muhammed, “Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud”, **DİA**, II, 551.

⁷² Dağdeviren, “Şihâbuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî”, **SÜİFD**, s. 378.

⁷³ Eroğlu, Muhammed, “Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud”, **DİA**, II, 551.

adamlarını beğendiğini anlatır. Eser, edebi ve faydalı bir kitap olup, coğrafya araştırmacılarına kaynaklık yapması açısından da ayrı bir kıymete haizdir.⁷⁴

Q) ŞEHİYYÜ'N-NEĞÂM Fİ TERCEME-İ ŞEYHİ'L-İSLÂM ÂRİFİ'L-HİKEM

Şeyhü'l-İslam Arif Hikmet'in hayatının kaleme alındığı biyografik bir eserdir. Âlûsî, kitaba Arif Hikmet'le karşılaşmasını anlatarak başlar. Ayrıca Arif Hikmet'in ilmî kişiliğinden, faziletlerinden ve Şeyhü'l-İslamlık makamına kadar yaptığı vazifelerden bahseder. Son olarak Arif Hikmet'in nesir ve nazım olarak telif ettiği eserleri ve icazet aldığı âlimleri zikreder.⁷⁵

R) ĞARÂİBÜ'L-İĞTİRÂB VE NÜZHETÜ'L-ELBÂB Fİ'Z-ZEHÂBİ VE'L-İKÂMİ VE'L-İYÂB

Âlûsî bu kitapta daha önce İstanbul seyahatini anlattığı iki eseri eklemelerle cem etmiştir. Bu eserle İstanbul seyahatini anlattığı seriyi tamamlamıştır. Alusi Kitaba kendi hayatıyla başlar. Ders aldığı hocaları ve onlardan okuduğu kitapları zikreder. Akabinde İstanbul seyahati hakkında bilgiler verir. Burada öncelikle geçtiği güzergâhlardan ve karşılaştığı ilim erbabından bahseder. İstanbul hatıralarına yer verir görüştüğü devlet ricali ve ilmiyeden görüştüğü kişilerle ilgili bilgiler aktarır. Ayrıca İstanbul'da icazet verdiği kişileri de zikreder. Öte yandan bazen anlattığı konularla ilgisi olmayan mevzulara da temas eder. Meselâ, İstihare konusuna girer ve on sayfalık bilgi verir. Âlûsî ve Arif Hikmet arasında çeşitli konular hakkında cereyan eden imî konuşmalar ise kitaba ayrı bir değer kazandırır.⁷⁶

⁷⁴ Dağdeviren, “Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî”, **SÜİFD**, s. 378.

⁷⁵ Dağdeviren, “Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî”, **SÜİFD**, s. 377.

⁷⁶ Dağdeviren, “Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî”, **SÜİFD**, s. 379.

Bu eserler haricinde biyografi kaynaklarında Âlûsî'ye nisbet edilen başka eserler de vardır. Söz konusu eserleri şöyle sıralayabiliriz:

Dekâiku't-Tefsîr, Ğâyetü'l-İhlâs bi Tehzîbi Nazmi Düreri'l-Ğavvâs, Hâşiyetü Abdülmelik b. İ'sâm fî ilmi'l-İsti'âre, el-Ehvâl mine'l-Ahvâl, Secü'l-Kumuriyye fî Reb'il-Ömeriyye, Şerhu Süllemi'l-Urûc fî'l-Mantık, el-Makâmât ve't-Tearruf bi Makâmâtî İbn Âlûsî, el-Fevâidü's-Seniyye mine'l-Havâşî'l-Gelenbeviyye fî'l-Âdâb ve'l-Münâzara, Buluğu'l-Merâm min Halli Kelâm İbni 'İsâm, Şeceretü'l-Envâr ve Envârü'l-Ezhâr.⁷⁷

III- İLMÎ ŞAHSİYETİ

Osmanlı Devleti'nin siyasi olarak gerilediği ve bu gerilemeyi durdurmak için askeri, ilmi ve içtimaî alanlarda ıslahatlara gidildiği bir dönemde yaşayan Âlûsî, başta tefsir olmak üzere kelim, lügat ve edebiyat dallarında eserler telif etmiş mümbit bir âlimdir. O, eserlerini kaleme alırken edebi bir üslup kullanmaya özen göstermiştir. Cümleleri oluştururken kelimeleri seçerek kullanmış terkipler arası uyuma özen göstermiştir. Hakikati ortaya koyma konusundaki titizliğinden dolayı en güzel cümleleri seçmiştir.

Âlûsî eserlerini ortaya koyarken duygularını aklının önüne geçirmemiştir. Bu husus hakikati görmek açısından büyük önem taşımaktadır. Zira bazen yazarın duygusallığı hakikati görmesine engel olur.

Âlûsî kendinden önce yazılmış olan eserleri incelerken müelliflerin yaşadığı dönemi, karşılaştıkları olayları, onlara etki eden unsurları göz önünde bulundurur. Âlûsî bir konuyu açıklarken o konunun ıstılahlarını kullanmaya özen gösterir.

⁷⁷ Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, II, 750-751; Zirikli, **el-A'lâm**, VII, 177; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifin**, III, 815; Azzâvî, **Zikrâ Ebi's-Senâ el-Âlûsî**, s. 68-93; Eroğlu, "Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud", **DİA**, II, 551; Dağdeviren, "Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî", **SÜİFD**, s. 371-381.

Âlûsî, her hangi bir konu hakkında yorum yapacağı zaman o konunun temel kaynaklarına inerek araştırma yaptıktan sonra o konuyla ilgili görüşlerini belirtir. Şia ulemasının sorularına yazdığı cevaplarda bu üslubu görmek mümkündür.

Âlûsî, yaptığı münazaralarda karşısındaki kişinin sözlerini delil olarak kullanıp ona cevap vermektedir. Daha sonra kendi görüşlerini açıklamaktadır. Âlûsî'nin kullandığı bu üslup kendisi ile tartışan kişiler tarafından dahi takdir edilmiştir. Bu Âlûsî'nin cidal konusundaki maharetini göstermektedir.⁷⁸

Âlûsî, yaptığı araştırmalarda konu ile alakalı tüm görüşleri -kendi görüşüne muhalif dahi olsa- zikreder. Akabinde tenkit edeceklerini tenkit tasvip edeceklerini tasvip eder.

Birçok âlimin kapalı üslubu, belagat ve ilmi derinlik olarak görmesine rağmen Âlûsî, yorumlarını açık ve net bir dille ifade eder. Eserlerinde bu durum gayet açık bir biçimde görülmektedir.

O bir konuyu kaleme alırken kendinden öncekileri taklit etmek yerine kendine özgü üslubunu kullanmayı tercih etmiştir.⁷⁹

⁷⁸ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, 144,145.

⁷⁹ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, 146,155.

İKİNCİ BÖLÜM

RÛHU'L-MA'ÂNÎ ADLI ESERİNİN TAHLİLİ

Âlûsî'nin İslâmî ilimler literatürüne kattığı en önemli eser **Rûhu'l-Ma'ânî** tefsiridir. Müellif bu eserde selefinden aldığı rivayet-dirayet birikimini işârî tefsirle harmanlayıp sonraki nesillere bırakmıştır. Bizler bu başlık altında eserin meydana geliş sürecini, kaynaklarını ve tefsir metodunu açıkladıktan sonra makalemizin asıl konusu olan **Rûhu'l-Ma'ânî** tefsirinin matbuatı hakkında geniş bilgi vereceğiz.

I- YAZILIŞ SÜRECİ VE İSİMLENDİRİLMESİ

Âlûsî, eserin mukaddimesinde küçük yaştan beri Kur'an-ı Kerim'deki mana inceliklerini ve güzelliklerini anlamak için gayret sarf ettiğini bu uğurda kimi zaman gece uykularından feragat ettiğini kimi zaman da ilim yolculuklarına çıktığını anlatmaktadır. Yirmili yaşlarda tefsir ile ilgili bazı kapalı konularda kendi görüşlerini ortaya koymuş ve Kur'an-ı Kerim'de müşkil görülen bazı konularla ilgili ön çalışmalar yapmıştır. Otuzlu yaşlara geldiğinde bu ön çalışmalardan elde ettiği birikimleri bir kitapta toplamayı düşündüğünü ancak bazı tereddütleri yüzünden bu işe girişmeye cesaret edemediğini belirtmektedir.¹ Bu halet-i ruhiye içerisinde hicrî 1252/1836 yılının Recep ayında gördüğü bir rüya ile tereddütleri tamamen ortadan kalktığını söylemektedir. Âlûsî gördüğü rüyayı şöyle anlatmaktadır:

“Hicrî 1252 yılının Recep ayının bir Cuma gecesinde ne karışık rüyalarından sayılabilecek ne de evham denilebilecek açık bir rüya gördüm. Rüyamda Allah Teâlâ bana yeri ve göğü kat etmemi, ikisini enine boyuna bitştirmemi emretti. Bunun üzerine ben de bir elimi semaya kaldırdığımı ve diğerini su kaynağına uzattığımı gördüm.”²

Âlûsî uykudan uyanınca gördüğü rüyanın tabirini araştırmış ve bazı kitaplarda bunun bir tefsir yazmaya işaret ettiğini okumuştur.

¹ Âlûsî, Şihabuddin Mahmud, **Rûhu'l-Ma'ânî**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty, I, 4.

² Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, I, 4.

Âlûsî bu rüyadan aldığı heyecanla aynı yılın Şaban ayının 16. gecesi tefsirini yazmaya başlamıştır. Yazdığı bölümleri muntazam olarak Padişah II. Mahmud'a göndermiştir. Ancak dördüncü cildi bitirdiğinde II. Mahmud vefat etmiş I. Abdülmecid tahta geçmiştir. Bu devir teslim sürecinde Âlûsî üç cilt daha yazıp önceki dört ciltle beraber eserini padişaha teslim etmiştir.³ Son olarak yukarıda da bahsettiğimiz üzere hakkında çıkan dedikodular sonucu azledilince evine çekilip tefsirinin son iki cildini de tamamlayıp hem kendini aklamak hem de kalan ciltleri padişaha takdim etmek için 1267/1850'de İstanbul'a gitti. Böylelikle on dört yıl yedi ay ve on bir gün süren bir çalışma sonunda **Rûhu'l-Ma'ânî** vücuda gelmiştir.⁴

Âlûsî tefsirin ismi konusunda karasız kalınca durumu Ali Rıza Paşa'ya arz etmiş o da oracıkta **Rûhu'l-Ma'ânî fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî** ismini önermiştir. Bu isim Âlûsî tarafından çok beğenilmiş esere tesmiye edilmiştir.⁵

Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî** tefsiriyle İslam literatürüne büyük katkı sağlamıştır. Müellifin hayatıyla ilgili biyografi kaynaklarında onun, tefsirini yazdığı günlerde gündüzleri fetva ve ders vermekle meşgul olduğu gecenin ilk saatlerinde arkadaşları ile sohbet ettiği ve ancak gecenin son saatlerinde tefsirine vakit ayırdığı aktarılmaktadır.⁶ Fakat geceleri yazdıklarını temize çekmeleri için görevlendirdiği kâtiplerin, Âlûsî'nin gecenin kısa bir bölümünde yazdığını on saatte temize çekebildikleri rivayet edilmektedir.⁷

Hayatının önemli bir kısmını bu tefsire ayıran Âlûsî, daha önce de zikrettiğimiz gibi özel hayatında birçok değişiklikler yaşaması ve talebeleri ile sürekli meşgul olmasına rağmen tefsirini büyük bir titizlik ve özveriyle yazmıştır. Bu nedenle eseri, tefsirler arasında büyük bir yer edinmiştir.

³ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, I, 4.

⁴ Dağdeviren, "Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî", **SÜİFD**, s. 382.

⁵ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, I, 4.

⁶ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 159.

⁷ Çelik, Ahmet, **el-Âlûsî'nin Rûhu'l-Ma'ânî İsimli Eserinde İşârî Tefsir**, (Doktora Tezi - 1996), Erzurum: Atatürk Üniv. Sos. Bil. Ens. s.15.

II- YAZMA NÜSHALARI

Rûhu'l-Ma'ânî tefsirinin İstanbul ve Bağdat kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. İstanbul'daki yazmaları Ragıp Paşa Kütüphanesinde Bağdat'takiler ise Hâşim el-Âlûsî, İbrahim el-Âlûsî ve Vakıflar Umûmî Kütüphaneleri yer almaktadır. Aşağıda bu yazmaları bulundukları kütüphanelere göre tasnif edip kayıt numaraları, ciltleri, istinsah tarihleri, müstensihleri ve varak sayıları hakkında bilgi vereceğiz.

A) İSTANBUL RAGIP PAŞA KÜTÜPHANESİ

Kütüphanede 185-193 arası numaralarda kayıtlı dokuz ciltlik bu nüsha 1267'de İstanbul'a seyahati sırasında bizzat Âlûsî tarafından hediye edilmiştir. Ragıp Paşa Kütüphanesinde bulunan nüshalar şunlardır:

185 numarada kayıtlı 1. cilt, 1254'te yazılmış olup on dört varaklık **mukaddimesi müellif tarafından** geri kalan 532 varak Hattat Musullu Muhammed Emin tarafından kaleme alınmıştır.

186 numarada kayıtlı 2. cilt, 1255'te Hattat Musullu Muhammed Emin tarafından yazılmış olup 403 varaktır.

187 numarada kayıtlı 3. cilt, 1257'de Hattat Musullu Muhammed Emin tarafından yazılmış olup 427 varaktır.

188 numarada kayıtlı 4. cilt, 1259'da Hattat Musullu Muhammed Emin tarafından yazılmış olup 414 varaktır.

189 numarada kayıtlı 5. cilt, 1260'ta Hattat Musullu Muhammed Emin tarafından yazılmış olup 429 varaktır.

190 numarada kayıtlı 6. cilt, 1262'de Hattat Musullu Muhammed Emin tarafından yazılmış olup 440 varaktır.

191 numarada kayıtlı 7. cilt, 1264'te Hattat Abdurrahman Efendi tarafından yazılmış olup 425 varaktır.

192 numarada kayıtlı 8. cilt, 1266'da Hattat Ali b. Muhammed Şerif tarafından yazılmış olup 303 varaktır.

193 numarada kayıtlı 9. cilt, 1267'de yazılmış olup 304 varaktır. Müstensihî bilinmemektedir.

B) BAĞDAT HÂŞİM EL-ÂLÛSÎ KÛTÛPHANESİ

Alusi ailesine ait özel bir kütüphane olması nedeniyle tasnif numarası bulunmayan **Rûhu'l-Ma'ani**'nin 1-5 ciltleri burada bulunmaktadır. Bu kütüphanede mevcut olan nüshanın 1260 yılında müellif tarafından yazıldığı varsayılmaktadır.

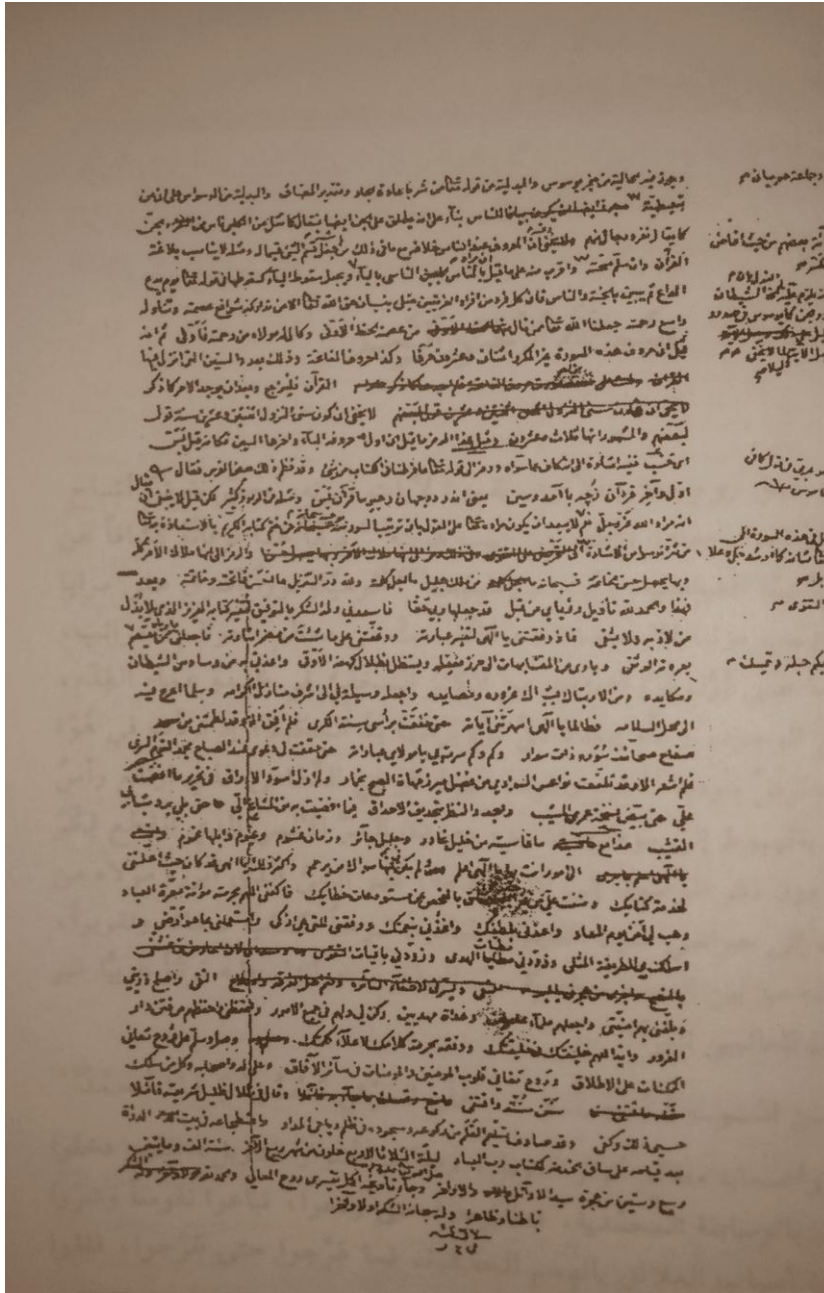
C) BAĞDAT İBRAHİM EL-ÂLÛSÎ KÛTÛPHANESİ

Alusi ailesine ait özel bir kütüphane olması nedeniyle tasnif numarası bulunmayan **Rûhu'l-Ma'ani**'nin 1, 2, 5, 8 ve 9 ciltleri burada bulunmaktadır. Bu kütüphanede mevcut olan nüshanın 1267 yılında müellif tarafından yazıldığı varsayılmaktadır

D) BAĞDAT VAKIFLAR UMÛMÎ KÛTÛPHANESİ

Bağdat Vakıflar müdürlüğüne ait olan bu kütüphanesinde bulunna eserin 1, 2, 3, 4 ve 6 ciltleri mevcut olup nüsha 1262 yılında müellif tarafından yazılmıştır. Bağdat Vakıflar kütüphanesinde yer alan **Rûhu'l-Ma'ânî** nüshaları kayıt numaraları, 7/ 13848 başka bir nüsha 6391 başka bir nüsha 22521 Numaralarda bulunmaktadır.⁸

⁸ Resimler ve numaralar tespitinde Usame Khudhair'a ve kütüphane çalışanlarından Muhibbidin es-Semarrî'ye teşekkür ederiz.

Resim-1: **Rûhu'l-Ma'âni** Müellif hattından bir örnek. Bağdat Vakıflar Umumi Kütüphanesi

III- MATBUATI

Rûhu'l-Ma'âni tefsirinin yazmaları yanında birçok matbu nüshası vardır. Makalemizin ana konusunu teşkil eden bu hususu “**Rûhu'l-Ma'âni** Tefsirinin Matbuatı” başlığı altında detaylı olarak inceleyeceğiz.

A) BULAK MATBAASI (MISIR)

Rûhu'l-Ma'ânî tefsiri ilk kez 1301/1883 senesinde dokuz cilt olarak Mısır Bulak matbaasında basılmıştır. Fakat bu nüshanın ayetlerinin şekli orijinalinden farklıdır.

B) EL-MÜNİRİYE MATBAASI (MISIR)

İkinci basım ise yine Mısırdaki el-Münîriye matbaasında on iki cilt olarak yapılmıştır. Bu baskıda birinci baskıya göre ayetler ve harfler daha büyük net bir şekilde beyaz saten kâğıt üzerine basılmıştır. Bu nüsha Bağdat müftüsü ve aynı zamanda müellifin torunu olan Mahmud Şükri el-Âlûsî'nin izni ile basılmıştır. Basım tarihi belli değildir.

Muhsin Abdülhamid bu nüsha ile ilgili olarak ileri sürülen Âlûsî'nin oğlu Numanuddin tarafından bu nüshada tasavvufla ilgili bölümlerde yer yer tahrif edildiği iddialarını şiddetle reddetmiş Bağdat Umûmî Vakıf Kütüphanesinde bulunan bu nüshayı müellif nüshasıyla karşılaştırdığını ve hiçbir değişiklik bulamadığını ifade etmiştir.⁹

IV- TEFSİRDEKİ METODU

Âlûsî, hem dirayet ilimlerinde hem de rivayet ilimlerinde kendini ispatlamış mümtaz bir âlimdir. Tefsirinde bu iki yönlü genişliği görmek mümkündür. O selefinden aldığı birikimi kendi dirayetiyle harmanlayıp yaşadığı dönemde Kur'an'ın anlaşılması gayreti içerisinde olmuştur. Ancak her ne kadar modernite akımlarının başladığı bir dönemde yaşamış olsa da asla gelenekten dışarı çıkmamıştır.

⁹ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s.164,165.

Bizler burada Âlûsî'nin tefsir metodunu rivayet ve dirayet olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirecek örneklerle konuyu açıklamaya çalışacağız.

A) RİVAYET METODU

1) Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri

Âlûsî tefsirinde en muteber kabul ettiği metot “ayetleri başka ayetlerle tefsir etme” metodudur. Bu bağlamda tefsirinde Kur'an'ın bazı yerlerde kendini açıkladığını zikretmektedir.¹⁰ Pratikte de Kur'an'ın bir yerinde veciz, mücmel, mutlak ve umum ifade eden bazı anlamların başka bir yerinde beyan edildiğini görmekteyiz.¹¹

Konuyla ilgili şu örnekleri inceleyelim:

Âlûsî, Fatiha Suresi'ndeki "اهدنا" kelimesini “bizi sabit kıl” manasında "ثَبَّتْنَا" ile açıklamaktadır. Buna dayanak olarak da Al-i İmran Suresi 8. Ayette geçen "رَبَّنَا لَا تُزِغْ رُبَّنَا لَا تُزِغْ" ifadesini almaktadır.¹²

Araf Suresi 12. ayette "مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ" ifadesinde geçen "لا"-nın zaid olduğunu söylemiş buna delil olarak da Sad 75'teki "مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ" ifadeyi göstermiştir.¹³

"وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ" “Ve o zaman meleklerle: “Âdem'e secde edin ” Dedik, hemen secde ettiler. Yalnız İblis dayattı, kibrine yediremedi, inkârcılardan oldu” (Bakara 2/ 34) ayetinin tefsirinde İblis'in meleklerden olmadığını ileri sürmüş "إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ" “İblis hariç olmak üzere onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi” (Kehf 18/50) ayetini buna delil getirmiştir.¹⁴

¹⁰ Âlûsî, a.g.e., XV, 15.

¹¹ Âlûsî, a.g.e., I, 115.

¹² Âlûsî, a.g.e., II, 87.

¹³ Âlûsî, a.g.e., IV,328.

¹⁴ Âlûsî, a.g.e., I, 231,232.

2) Sünnet ile Tefsiri

Âlûsî, İslâmî ilimlerin ikinci aslî kaynağı olan hadislerden de fazlasıyla istifade etmiştir. O, hadis ilimleri alanındaki derin bilgisini de ortaya koyarak senet ve metin bakımından tenkit ve tahlilini yapıp illetlerini bildirdikten sonra hadisleri nakletmiştir.

Bir ayetin tefsirinde üslup olarak öncelikle sahih kabul ettiği rivayetleri aktarır manayı tespit ettikten sonra konuyla ilgili zayıf rivayetlere de yer verir. Ancak kendisini bu zayıf rivayetlere teslim etmez senet veya metin tenkitlerini yapar.¹⁵

Âlûsî, "يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ" Allah fâizi mahveder oysa sadakaları bereketlendirir. Allah günahıta ve inkârda direnen hiç kimseyi sevmez." (Bakara 2/276) ayet-i kerimesini şöyle açıklamaktadır: Faiz bulaşan malda bereket kalmaz bereketin olmadığı mal ise eriyip gider. Zira Ahmet, İbn Mace ve İbn Cüreйд -Hakim ise senedin sahihliğine hükmetmiş- İbn Mes'ûd (r.a.) kanalıyla Efendimiz (a.s)'dan nakletmiştir ki "إن الربا وإن كثر فعاقبته نصر إلى قل" *Mal, faiz sayesinde çok olsa da sonuçta azalacaktır.* Sadaka ise faizin aksine malı bereketlendirir ve daha da artmasına vesile olur. Zira yine Buhari ve Müslim Ebu Hureyre (r.a.) kanalıyla Efendimiz (a.s)'dan nakletmiştir ki:¹⁶

"من تصدق بعدل تمرة من كسب طيب (ولا يقبل الله تعالى الا طيباً) فان الله تعالى يقبلها بيمينه ثم يربها لصاحبه كما يربي احدكم فلوه حتى تكون مثل الجبل"

*"Kim Helal kazançtan bir hurma miktarı tasadduk ederse (helal maldan olmayanı Allah Kabul etmez) şüphesiz Allah onu sağından Kabul eder ve sonra o malı sahibi için büyük bir dağ gibi çoğaltır."*¹⁷

¹⁵ Dağdeviren, Alican, "Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Ma'ânî", SÜİFD, s. 386; Muhsin Abdülhamid, *el-Âlûsî Mufessiran*, s. 212.

¹⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, II, 50; Taberî, 10/223, No.10538; Ahmet, 1/395, No.3754; Hâkim, 2/42, No.2262.

¹⁷ Âlûsî, a.g.e., II, 50; Sahihu'l-Buhari, II, s.108.

3) Sebeb-i Nüzûl ile Tefsiri

Âlûsî, ayetleri açıklamada sebeb-i nüzûle önem verir. Ona göre sebeb-i nüzulu bilmeden Kur'an'ı tefsir etmek kişiyi hataya sürükler ve ayetleri yanlış anlaşılmasına sebebiyet verir. Zira ancak sebeb-i nüzul ile nüzul ortamının anlama imkanı yakalayabileceğimizi söyler. Âlûsî, bir ayetin nüzulü hakkında zikredilen muhtelif sebeplerden tercihte bulunur. Hadislerde olduğu gibi burada da rivayetleri metin-senet tenkidine tabi tutmuş sahih olanları zayıflara tercih etmiştir.

Âlûsî, "لا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا" Allah, zulme uğrayanların dışında, çirkin sözün açıkça söylenmesinden hoşlanmaz. Allah her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir " (Nisa 4/ 148) ayet-i kerimesinin nüzul sebebi hakkında şu rivayeti aktarmaktadır: Bir kişi bir kavme misafir olmuş kavim onu doyurmamıştır. O kişi de kavimden şikâyetçi olmuş haklarında kötü sözler yaymaya başlamıştır. Bu olay üzerine söz konusu ayet nazil olmuştur.¹⁸

Yukarıda zikri geçtiği üzere bazı rivayetleri tenkit etmiştir. Bu bağlamda "وَلَا تَتَكَبَّرُوا فِي الْمَشْرِكِ" "Müşrik kadınları, iman etmedikçe nikâhlamayın" (Bakara 2/ 221) ayet-i kerimesinin nüzulü hakkında zikredilen Mursid b. Ebi Mursid' in cahiliyye döneminde arkadaşı olan müşrik bir kadın ile evlenmek istemesi üzerine indiği rivayetin zayıf olduğunu söylemiştir.¹⁹

"إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ" ayetinin tefsirine gelince, her şeyin levhi mahfuzda önceden belirlenmiş bir ölçek üzere yaratıldığını söylemektedir. Bu konuyla ilgili Ebu Hureyre (r.a)'ın rivayetine göre müşrikler kader konusunda Peygamber (s.a.v) ile tartışırken " (يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ) " O gün yüzleri üstü ateşte sürüklenecekler, "Cehennemin dokunuşunu tadın!" (denilecek) "Haberiniz olsun ki, biz her şeyi bir kadere göre yarattık" (Kamer 54/ 49) ayeti indirilmiştir.²⁰

¹⁸ Âlûsî, a.g.e., III, 177.

¹⁹ Âlûsî, a.g.e., I, 511.

²⁰ Âlûsî, a.g.e., XIV, 93.

4) Sahabenin Kavli (Mevkuf Hadis) ile Tefsiri

Sahabe nesli Kur'an'ın bize ulaşmasında kilit rol oynamaktadır. Onlar metinde için olduğu gibi mananın da sonraki nesillere aktarılması konusunda büyük gayret sarf etmişlerdir. Kur'an'ın iniş ortamına şahit olmak ve onun mücessem hali Hz. Peygamber (a.s) ile beraber yaşamak bazen O'nun (a.s) duasına nail olmak bu nesli Kur'an'ı anlamada kaynak haline getirmiş hiçbir müfessir bu kaynaktan müstağni kalmamıştır. Âlûsî de ayetlerin tefsirinde sahabenin açıklamalarına fazlasıyla yer vermiştir.

"وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ" "Size (ilk defa) hayat veren, sonra öldürecek olan, sonra da yeniden diriltecek olan O'dur. İnsan gerçekten pek nankördür" (Hac 22/66) ayet-i kerimesindeki "إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ" ifadesini tefsir ederken İbn Abbas (r.a)'tan bunların Esved b. Esved ve Ebu Cehil gibilerin olduğunu aktarmaktadır.²¹

"فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَتَخْلُ وَرُمَّانٌ" "İkisinde de her türlü meyve, hurma ve nar vardır." (Rahman 55/68) ayet-i kerimesinin tefsirinde de yine İbn Abbas (r.a.)'tan şu rivayeti aktarmıştır: Cennet ağacının kökü zümrütten, gövdesi kırmızı altından, dalları ise Cennet ehline giyim ve ziynet eşyası olan birer örtü olacaktır. Bu ağacın meyveleri süt gibi bembeyaz, baldan daha tatlı, yağdan daha yumuşaktır.²²

5) Tâbiûnun Kavli (Maktu' Hadis) ile Tefsir

Yukarıda da zikri geçtiği üzere Rûhu'l-Meânî tefsirinin en bariz özelliklerinden biri seleften aldığı birikimi harmanlayıp sonraki nesillere bırakmasıdır. İslâmî ilimler literatüründe temel üslup da budur. Zira kaynağa kadar uzanan silsilesi olmayan hiçbir fikre itibar edilmez. Bu bağlamda Âlûsî, ayetlerin tefsirinde selefin ilk halkası olan tabiûn kuşağının Said b. Cübeyr, Mücahid, İkrime, Hasan-ı Basrî gibi önde gelenlerinden nakillerde bulunmuştur.

²¹ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, IX, 185.

²² Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, XIV, 221.

"وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ" "Asânı at!" (Asâyı atıp) onu yılan gibi deprenir görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı. (Dedik ki): "Ey Musa korkma! Çünkü benim huzurumda peygamberler korkmaz." (Neml 27/10) ayet-i kerimesinin tefsirinde Mücahid ve Katade'den şu rivayeti nakletmiştir: "وَلَمْ يُعَقِّبْ" ifadesi korkup gitmesini değil aksine bir savaşçı gibi arkasına bakmadan çıkıp gitmesi manasındadır.²³

"وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا" "Biz onu yüce bir yere yükselttik" (Meryem 19/57) ayet-i kerimesinde bildirilen "yüksek mekan" hakkında tabiûndan şu görüşleri aktarmıştır: Mucahid'e göre bu dördüncü sema, İbn Abbas ve Dahhak'a göre altıncı sema, Katade'ye göre o Meleklerle Allah'a ibadet etmesidir. Hasan el-Basri' ye göre bu yer cennettir çünkü cennetten daha üstün bir şey yoktur.²⁴

6) Kıraat Farklılıklarını Bildirmesi

Âlûsî tefsirin mukaddimesinde yedi harf meselesine değinmekte ve mahiyeti hakkında bilgi vermektedir. Bu konuyla ilgili yirmi bir sahabîden hadis rivayet edildiğini bildirir.²⁵ Bu bağlamda tefsirinde yeri geldikçe ayetlerin farklı kıraatlarını da zikreder. Farklılıkları aktarırken kıraatların meşhur olmasına dikkat eder ancak nadiren de olsa şaz kıraatlara yer verir.

"وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ" "O zulmedenler, azabı görecekları zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının gerçekten çok şiddetli bulunduğunu keşke anlasalardı" (Bakara 2/165) ayet-i kerimesinde "ولو يرى" ibaresini Nafi' ve Yakup'un "ولو ترى" diye okuduğunu İbn Âmir'in ise "إذا يرى" şeklinde okuduğunu aktarır.²⁶

"لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ" "Allah sizi, kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Fakat kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden

²³ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 159.

²⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, VIII, 423.

²⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, I, 20.

²⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, I, 433.

sizi sorumlu tutar” (Maide 5/89) ayetindeki "عَقَّدْتُمْ" kelimesinin kıraati hususunda Hamza ve Kisâî'den şeddesiz olarak "عَقَدْتُمْ" şeklinde, İbn Âmir'den ise mufaale babında "عَاقَدْتُمْ" şeklinde okunduğunu rivayet etmiştir.²⁷

Şaz kıraatlere şu ayeti örnek getirebiliriz: "هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْعَمَامِ" "Onlar sadece gözetiyorlar ki, Allah, buluttan gölgelikler içinde meleklerle birlikte geliversin de iş bitiriliversin. Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülüp götürülür." (Bakara 2/210) ayet-i kerimesinde geçen "وَقُضِيَ" "وقضاء الأمر" ifadesini Muaz b. Cebel'den gelen bir kıraatle meleklerle atfederek "وقضاء الأمر" diye okunduğunu aktarmıştır.²⁸

B) DİRAYET METODU

1) Lügavî Tahliller

Kur'an'ın Arapça indirilmiş olması onu anlamada bu dilin bütün inceliklerini bilmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple Âlûsî de ayetlerin tefsirinde hem sarf-nahiv tahlillerine hem de şiirlerle istiḥata büyük önem vermiştir. Hadis ilimlerinde gösterdiği ilmî kudreti burada da göstermiş lügat âlimlerinden aldığı bilgileri hadislerde olduğu gibi tenkide tabi tutarak aktarmıştır.

Âlûsî sarf-nahiv konularına geniş perspektiften bakıp Arap dilinin sadece Basra ekolünden değil Kufe ekolünden de faydalandığını söylemiştir. Buradan hareketle lügavî açıklamalarında sadece Basra ekolünden değil bazen Küfe ekolünden de nakiller yapmıştır. Meselâ; "يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ" "Onlardan her biri bin sene ömür sürmeyi arzular" (Bakara 2/96) ayetinde geçen "لو"-in Basralılarca göre şart edatı kabul edildiğini zikretmiş Kufelilerin ise söz konusu kelimeyi "يود"-nün mefulü olduğunu iddia ettiklerini aktarmıştır.²⁹

²⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, IV, 11.

²⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, I, 493.

²⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, I, 330.

Âlûsî tefsirinde bazen uzun lûgat tahlillerine dalmasından dolayı bazı âlimler eser hakkında “Rûhu’l-Ma’ânî okurken kişi bazen tefsir okuduğunu unutabilir.” yorumunu yapabilir.³⁰

2) Belagat Tahlilleri

Kur’an-ı Kerim, belagat ve beyan ilminde otorite olan Araplara, mahir oldukları alanda meydan okumuştur. Âlûsî, Kur’an-ı Kerim’in bu icaz yönünü de ayetleri tefsir ederken ele almış, ayetleri belagat yönleri, teşbih, istiare ve kinaye yönleriyle açıklamıştır. Ayetlerin beyan ve bedi’ ilimleriyle ilgili yönlerine değinmiştir.³¹

“مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ ۚ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ” “Bu iki ayrı grubun meseli, kör ve sağır ile gören ve işiten gibidir. Bunlar hiç eşit olabilirler mi? Hâlâ düşünmeyecek misiniz” (Hud 11/24) ayet-i kerimesinde iki teşbihin olduğunu belirtir. Biri Allah’ın ayetlerini görmezden gelen kâfirlerin kör ve sağırlara diğeri ise, Allah’a iman edenlerin görenlere ve duyanlara benzetilmesidir. Sonuç olarak kâfirlerin kör ve sağır olmalarından dolayı kendilerine gösterilen işaretlerden bîhaber kaldıkları, öte yandan müminlerin ise gören ve duyan olmaları sayesinde hakka tabi oldukları mesajı verilmektedir.³²

“وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ” “Hem orada bulunduğumuz şehir halkına, hem içinde bulunduğumuz kervana sor. Ve emin ol ki, biz kesinlikle doğru söylüyoruz” (Yusuf 12/82) ayetinde geçen “القرية” kelimesi hakkında İbn Abbas (r.a) ve Hasan-ı Basrî’den mecaz olduğunu “şehir halkı”-nın kastedildiğini aktarmıştır.³³

³⁰ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 179-181.

³¹ Dağdeviren, “Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu’l-Ma’ânî”, **SÜİFD**, s. 387-388.

³² Âlûsî, **Rûhu’l-Ma’ânî**, VI, 234.

³³ Âlûsî, **Rûhu’l-Ma’ânî**, VII, 51.

3) Kelâmî Tefsir

Âlûsî yeri geldikçe kelâmî konularda uzun uzadıya açıklamalarda bulunmuştur. Söz konusu tartışmalarda hem Mutezile'ye hem de Şia'ya cevaplar vermiş Ehl-i Sünneti müdafaa etmiştir. Genel üslup olarak tevil ve teşbihe karşı açık bir tavır sergiler. Bu bağlamda mütaşabih ayetlerin selef çerçevesinde değerlendirip bu ayetler hakkında yorum yapmaktan sakınır. Eserin mukaddimesinde teville alakalı görüşünü şöyle beyan eder: “Tevilden mümkün oldukça uzak dururuz zira tevil, Kalamullah hakkında emin olmadan bilgi vermektir. Ancak bu konuda elimizde bir nas varsa onu da naklelerimiz.”³⁴

"هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ"

“Onlar sadece gözetiyorlar ki, Allah, buluttan gölgelikler içinde meleklerle birlikte geliversin de iş bitiriliversin. Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülüp götürülür” (Bakara 2/210) ayet-i kerimesindeki “Allah’ın gelmesi” konusunda Âlûsî, keyfiyetin Allah’ın bizim anladığımız manada gelmekten münezzeh olduğunu ifadenin asıl manasının da ancak Allah tarafından bilinebileceğini belirtmiştir.³⁵

Yeri geldikçe de mutezileye cevaplar vermiştir. Mesela; "قَالَ رَبِّ ارْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ" قَالَ "لَنْ تَرَانِي" "Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana.” dedi. Rabbi ona buyurdu ki; “Beni katiyyen göremezsin” (A'raf 7/ 143) ayetinin tefsirlerinde cerayan eden Ru'yetullah tartışmasında Ehl-i Sünnet'in haklı olduğunu ifade eder ve buna kendisinden de örnek verir. Âlûsî, Allah'ın değil öte dünyada bu dünyada bile görülebileceğini iddia eder ve hatta kendisinin O'nu iki kez rüyada gördüğünü söyler.³⁶

Eşârî mezhebine tabi olan Âlûsî, bazı konularda Maturidiyye'nin görüşlerine de gönderme yapar. Bunlardan birisi imanın artıp eksilmesi meselesidir. "وَإِذَا ثَلَيْتَ"

³⁴ Âlûsî, a.g.e., I, 27-28.

³⁵ Âlûsî, a.g.e., X, 9.

³⁶ Âlûsî, a.g.e., V, 52.

"عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا" "Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanları artar." (Enfal 8/ 2) ayetinin tefsirinde söz konusu ayetin imanın arttığına işaret ettiğini belirtir.³⁷

4) Fıkḥî Tefsir

Âlûsî, tefsirinde fıkḥî meselelere de geniş yer ayırmıştır. Fıkıhta Şâfiî olmasına rağmen yukarıda da zikrettiğimiz üzere on beş sene Hanefî müftülüğü yapması hasebiyle tefsirde tabi olduğu mezhebin delillerini gösterdiği gibi Hanefîlerin de delillerine işaret etmiştir. Hatta bazen Hanefîlerin görüşlerini daha kuvvetli buldupunu ve onunla amel ettiğini bildirir.

"وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ" "Lakin o şeytanlar kâfirlik ettiler; insanlara sihir öğretiyorlar" (Bakara 2/102) ayetinin tefsirinde Ebu Hanife'nin sihirbaz hakkındaki "tevbesi kabul edilmez öldürülür" görüşünü aktarmıştır. Bu konuda Hz. Ömer (r.a)'ın "Kadın ya da erkek her sihirbazı öldürün" sözünü ve buna istinaden döneminde üç sihirbazı öldürtmesini delil aldığını söylemiştir. Buna karşılık Şâfiî'nin Hz. Peygamber (a.s)'ın kendisine sihir yapan kadını öldürtmemesine dayanarak verdiği "Sihirbaz öldürülmez" görüşünü zikretmiştir. Âlûsî, sonuç olarak iki görüşün arasını bularak "Tövbe eden sihirbazın öldürülmemesi" görüşünü ortaya sürmüştür.³⁸

"وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ" "Kur'ân okunduğu zaman, hemen susup onu dinleyin, umulur ki, rahmete nâil olursunuzbu" (A'raf 7/ 204) ayetinin tefsirinde Şâfiî'nin aksine Hanefîlerin "Namazda imamın arkasından Kur'an okunmasının caiz olmadığı" görüşünü tercih etmiştir.³⁹

C) İŞÂRÎ METODU

Sözlükte "bir nesneyi gösterme; bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinâyeli bir sözle anlatma" gibi mânalara gelen işâret, tasavvufta "maksadı

³⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, V, 171.

³⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, I, 337.

³⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, V, 140.

söz aracılığı olmadan başkasına bildirme; ibareyle anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan mâna” şeklinde tanımlanmış, keşf ve ilhamla Kur’an ayetlerinin bir kısmının veya tamamının yorumlandığı tefsirler de işârî (remzî) tefsir adını almıştır.⁴⁰

Âlûsî tefsirinin en câlib-i dikkat tarafı bazı ayetlerin tefsirinde böyle işârî yorumlara yer vermesidir. **Rûhu’l-Ma’ânî**, bu yorumlarla işârî tefsir literatürünün vazgeçilmez kaynağı olmuştur. Âlûsî zâhirî mana tahlillerini tamamladıktan sonra "ومن باب الإشارة" ifadesi ile rumuz ve işaretler yoluyla ayet-i kerimelerden çıkabilecek bazı inceliklere ve tasavvufî neşvelere işaret etmiştir.

Âlûsî tefsirinde pek çok tasavvuf büyüğünden övgüyle söz eder. Bunların başında İbn Arabî, Gazali, Abdülkadir Geylânî gelmektedir. Her ne kadar genel temayülü tasavvuf yönünde olsa da bazı mutasavvıfların Kur’an-Sünnet çizgisini aşan görüşlerini reddetmiştir. Meselâ; “Biz artık üst bir seviyeye geldiğimizden dolayı dini kurallara dikkat etmemize gerek kalmadı” diyenlere "وَيَقُولُونَ سَيُعَذِّبُنَا" “Biz ne de olsa mağfiret edileceğiz derler” (Ahzab 33/23) ayetinin tefsirinde cevap vermiştir.⁴¹

Âlûsî’nin tefsirinde ayetlerin işari yorumlarıyla ilgili şu örnekleri inceleyelim:⁴²

"وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ" “Hani bir zamanlar sizin için denizi yarıp, sizi kurtardık da Firavun’un adamlarını suda boğduk, siz de bakıp duruyordunuz” (Bakara 2/50) ayetinin zahiri manasını verdikten sonra işârî yorum olarak ayette geçen denizi dünyaya, onun suyunu dünya lezzetlerine, Musa (a.s)’ı

⁴⁰ Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, **DİA**, XXIII, 424.

⁴¹ Bkz: Âlûsî, **Rûhu’l-Ma’ânî**, V, 103.

⁴² Aslî konumuzdan sapmamak için bizler burada Âlûsî’nin tefsirindeki işari yorumlardan sadece birkaçını takdim edeceğiz. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Çelik, Ahmet, **el-Âlûsî’nin Rûhu’l-Ma’ânî İsimli Eserinde İşârî Tefsir**, (Doktora Tezi - 1996), Erzurum: Atatürk Üniv. Sos. Bil. Ens.

kalbe, kavmini ise o kalbin sıfatına, Firavun'u nefs-i emmâreye, kavmini ise onun sıfatına benzetmiştir.⁴³

"هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَتَتْ اللَّهَ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْنَا صَالِحًا لَنُكَونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ"

"Sizi bir tek nefisten yaratan, onunla sükûnet bulsun diye eşini de ondan yaratan Allah'tır. O, eşini kucaklayıp sarılınca (ona yaklaşıncı), eşi hafif bir yük yüklendi (hâmile kaldı). Bir müddet böyle geçti, derken yükü ağırlaştı. O vakit ikisi birden Rableri olan Allah'a şöyle dua ettiler: "Eğer bize salih bir evlat verirsen, biz muhakkak şükredenlerden olacağız Fakat Allah, kendilerine salih bir evlat verince, her ikisi de tuttular verdiği evlatlar üzerine ona ortak koşmaya başladılar. Allah, onların koştukları şirkten münezzehtir" (Araf 7/189-190)

Söz konusu ayet-i kerime hakkındaki işârî yorumu şöyle olmuştur: Hani sizi bir ruh ile yarattık da sonra ona kalbi eş kıldık. Ardından onlar birbirine meylettiler ve nikâhlandılar. İçinde hiçbir beşeri sıfat barındırmayan kalp bu ilişki ile dünyevileşmeye başlayınca bundan kurtulmak için Allah'a yalvardılar. Bunun üzerine kendilerine fitrî bir güç verilince isyan edip şirk koştular. Ancak Allah onların şirk koştığı şeylerden daha yücedir.⁴⁴

"وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ" "Hani sizden sapasağlam söz almıştık, Tûr'u da üstünüze kaldırmıştık. Size verdiğimiz kitabın hükümlerini kuvvetle tutun, onlarla amel etmek lüzumunu hatırlayın. Ta ki, sakınmış olasınız." (Bakara 2/63) ayetini şöyle yorumlamaktadır: "Hani fiil ve sıfatların tevhidi olarak aklî delillerle sizden sapasağlam söz almıştık. Üzerinize de "akıl" Tûr'unu dikmiştik. Ta ki, manalarını ve sözlerini anlayasınız. Allah teâlâ "Tûr" ile kalp durumunda olan Musa'ya ve irşad etme ortamında onu, gerekli olan üst makam ve hâkimiyetine işaret etmiştir. Dedi ki, "Alın, kabul edin. İyiyi kötüden

⁴³ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, I, 256.

⁴⁴ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, I, 218.

ayıran akıl kitabında size verdiğimizizi” Ondaki hikmet, bilgi, ilim ve kuralları anlayın ki şirk, cehalet ve fasıklıktan korunasınız. Ama sonra siz yüz çevirip süflî yöne yöneldiniz. Şayet Allah’ın, size bir müddet mühlet verme hikmeti olmasaydı hemen cezalandırılacaktınız, büyük musibete uğrayacaktınız.⁴⁵

V- KAYNAKLARI

Âlûsî’nin tefsirinde müracaat ettiği başlıca kaynaklar şunlardır:

İbn Abbas (v. 68/678), *et-Tefsîr*;⁴⁶ Taberî (v. 310/922), *Câmi’u’l-Beyân*;⁴⁷ Zeccâc (v. 311/923), *Me’ânîl-Kur’an*;⁴⁸ Zemahşerî (v. 538/1144), *el-Keşşaf*;⁴⁹ Fahreddin er-Râzî (v. 606/1210), *Mefâtîhu’l-Gayb*;⁵⁰ Beyzâvî (v. 685/1286), *Envârû’t-Tenzîl*;⁵¹ Ebû Hayyân el-Endülüsî (v. 745/1344), *el-Bahrû’l-Muhîd*;⁵² Süyûtî (v. 911/1505), *ed-Dürrü’l-Mensûr*;⁵³ Ebüssuûd Efendi (v.982/1574), *İrşâdu Akli’s-Selîm*.⁵⁴

Ayrıca tefsirde şu müelliflerden de fazlasıyla istifade etmiştir:

Dâvud ez-Zâhirî (v. 270/884),⁵⁵ Tüsterî (v. 238/896),⁵⁶ Ebû Ali el-Cübbâî (v. 303/916),⁵⁷ Ebû Müslim el-İsfahânî (v. 322/934),⁵⁸ Cassâs (v. 370/980),⁵⁹ Ebu’l-Leys

⁴⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-Ma’ânî*, I, 228.

⁴⁶ Bkz: Cerrahoğlu, İsmail, “Abdullah b. Abbas ve Tefsiri”, *DEÜİFD*, 1983, sy. 1, s. 227-238; Çakan, İsmail Lütfi - Eroğlu, Mehmet, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib”, *DİA*, I, 76-79.

⁴⁷ Bkz: Cerrahoğlu, İsmail, “Muhammed ibn Cerir et-Taberi ve Tefsiri”, *AÜİFD*, 1968, XVI, 79-101; Fayda, Mustafa, “Taberi, Muhammed b. Cerîr”, *DİA*, XXXIX, 314-318.

⁴⁸ Bkz: İşler, Emrullah, “Zeccâc”, *DİA*, XLIV, 173-174.

⁴⁹ Bkz: Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, Mehmet Suat, “Zemahşerî”, *DİA*, XLIV, 235-238.

⁵⁰ Bkz: Yavuz, Yusuf Şevki, “Fahreddin Râzî”, *DİA*, XII, 89-95; Cebeci, Lütfullah, “Mefâtîhu’l-Gayb”, *DİA*, XXVIII, 348-350.

⁵¹ Bkz: Yavuz, Yusuf Şevki, “Beyzâvî”, *DİA*, VI, 100-103; Cerrahoğlu, İsmail, “Envârû’t-Tenzîl ve Esrârû’t-Te’vîl”, *DİA*, XI, 260-261.

⁵² Bkz: Kafes, Mahmut, “Ebû Hayyân el-Endülüsî”, *DİA*, X, 152-153; Yıldırım, Suat, “el-Bahrû’l-Muhîd”, *DİA*, IV, 516-517.

⁵³ Bkz: Özkan, Halit, “Süyûtî”, *DİA*, XXXVIII, 188-198; Yıldırım, Suat, “ed-Dürrü’l-Mensûr”, *DİA*, X, 39; Akpınar, Ali, “Tefsîrû’l-Celâleyn”, *DİA*, XL, 294-295.

⁵⁴ Bkz: Akgündüz, Ahmet, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, X, 365-371; Ateş, Süleyman, “İrşâdü’l-Aklî’s-Selîm”, *DİA*, XXII, 456-458.

⁵⁵ Bkz: İtir, Nureddin, “Dâvûd ez-Zâhirî”, *DİA*, IX, 49-50.

⁵⁶ Bkz: Öztürk, Mustafa, “Sehl et-Tüsterî”, *DİA*, XXXVI, 321-323.

⁵⁷ Bkz: Yavuz, Yusuf Şevki, “Ebû Ali el-Cübbâî”, *DİA*, VIII, 99-102.

⁵⁸ Bkz: Celebi, Lütfullah, “İsfahânî, Ebû Müslim”, *DİA*, XXII, 509.

es-Semerkandî (v. 373/983),⁶⁰ er-Rummânî (v. 384/994),⁶¹ Ebû İshak es-Sa'lebî (v. 427/1035),⁶² Ebû Ca'fer et-Tûsî (v. 460/1067),⁶³ Ebu'l-Hasen el-Vâhidî (v. 468/1076),⁶⁴ Râgıb el-İsfahânî (v. 5./9. asır),⁶⁵ Muhyissünne Beğavî (v. 516/1122),⁶⁶ İbn Atiyye el-Endülüsî (v. 541/1147),⁶⁷ Muhyiddin İbn Arabî (v. 638/1240),⁶⁸ Kurtubî (v. 671/1273),⁶⁹ Ebu'l-Berekât en-Nesefî (v. 710/1310),⁷⁰ el-Hâzin (v.741/1341).⁷¹

⁵⁹ Bkz: Güngör, Mevlüt, **Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'an**, Ankara: Elif Matbaacılık, 1989.

⁶⁰ Bkz: Yazıcı, İshak, **Ebü'l-Leys es-Semerkandî: Hayatı, Eserleri ve Tefsirindeki Metodu**, (Doktora Tezi, 1982), Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens.

⁶¹ Bkz: Şensoy, Sedat, "Rummânî", **DİA**, XXXV, 242-244.

⁶² Bkz: Mertoğlu, Mehmet Suat, "Sa'lebî", **DİA**, XXXVI, 28-29.

⁶³ Bkz: Öz, Mustafa - Kahraman, Abdullah, "Tûsî, Ebû Ca'fer", **DİA**, XLI, 432-437.

⁶⁴ Bkz: Çetin, Abdurrahman, "Vâhidî", **DİA**, XLII, 438-439.

⁶⁵ Bkz: Kara, Ömer - Gafarov, Anar, "Râgıb el-İsfahânî", **DİA**, XXXIV, 398-403.

⁶⁶ Bkz: Güngör, Mevlüt, "Begavî, Ferrâ", **DİA**, V, 340-341.

⁶⁷ Bkz: Bırışık, Abdulhamit, "İbn Atiyye el-Endülüsî", **DİA**, XIX, 338-340.

⁶⁸ Bkz: Kılıç, Erol - Karadaş, Çağfer - Kaya, Mahmut, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin" **DİA**, XX, 493-522.

⁶⁹ Bkz: Altıkulaç, Tayyar, "Kutubî, Muhammed b. Ahmed", **DİA**, XXVI, 455-457; Yıldırım, Suat, "el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân", **DİA**, VII, 100-101.

⁷⁰ Bkz: Bedir, Mürteza, "Nesefî, Ebu'l-Berekât", **DİA**, XXXII, 567-568; Öztürk, Mustafa, "Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil", **DİA**, XXVIII, 292-293.

⁷¹ Bkz: Eroğlu, Ali, "Hâzin, Ali b. Muhammed", **DİA**, XVII, 125-126.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂLÛSÎ’NİN KUR’AN KISSALARINI YORUMLAMA METODU (TEORİ VE KASAS SURESİ UYGULAMASI)

I- ÂLÛSÎ’NİN KISSALAR İLE İLGİLİ GENEL GÖRÜŞLERİ

A) KUR’AN KISSALARI

Âlûsî, ilk olarak "إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ" “Şüphesiz bu doğru haberlerdir. Allah’tan başka ilah yoktur. Muhakkak ki Allah, evet O, mutlak güç ve hikmet sahibidir.” (Âl-i İmran 2/62) ayetinin tefsirinde kıssa kelimesinin üzerinde durmaktadır. Burada geçen "القصص" kelimesinin "قَصَّ" fiilinin mastarı olduğunu ve sözlükte “iz takip etmek” anlamına geldiğini belirtir. Bu manaya delil olarak da "وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيه" “Annesi Musa’nın ablasına: Onun izini takip et, dedi.” (Kasas 28/11) ayetini sunmaktadır. Buradan hareketle ıstılâhî manada kıssa “bir haberin diğerini veya bir mananın diğerini takip etmesi” anlamında “anlatım, anlatmak” manasına geldiğini söylemektedir.¹

Kur’an-ı Kerim’de kıssa anlatımına geniş yer verilmektedir. Ancak Kur’an, kıssalarını aktarırken bir tarih kitabı gibi olayların iç yüzünü araştırıp söz konusu olayların oluş şekilleri tespit etmeyi amaçlamaz. Zira O her şeyden önce bir hidayet kitabıdır ve aktardığı her kıssada bu vasfını ön plana çıkartır. Bu bağlamda Âlûsî, tefsirinde Kur’an kıssalarının amacı hakkında şu açıklamayı yapar: “Kur’an kıssaları, maddi âlemi ve tarihi olayları gözlerimizin önüne sererken gerçekte sadece Allah Teâlâ’nın ulûhiyetini, rububiyetini, eşsiz isim ve sıfatlarını anlamamız için anlatılmaktadır.”² Aynı zamanda peygamberler tarihinden ve bazı geçmiş tarihi olaylardan bahsetmesi de sadece ders ve ibret almamız içindir. Söz konusu kıssalarda

¹ Âlûsî, *Rûhu’l-Ma’ânî*, II, 183.

² Âlûsî, *Rûhu’l-Ma’ânî*, X, 214.

daveti kabul edenler, etmeyenler ve bu iki zümre arasında geçen mücadelenin seyri ve neticesi muhataplara öz olarak anlatılmıştır.³

Bütün bu amaçların haricinde Kur'an kıssalarının bizlere verdiği semere hakkında İdris Şengül'ün şu tespiti câlib-i dikkattir:

“O halde Kur'an-i kerim hem davet kitabı, hem de onun tarihini anlatan bir kitaptır. Dolayısıyla Kur'an kıssalar yoluyla bugünün insanına ahir zaman ümmetine, ulaşılması, imkânsız, insanlığın tarihi ile ilgili önemli özet bilgiler en güvenilir kaynaktan aktarmaktadır. Bununla da kalmayıp, bizzat vermiş olduğu en doğru metot ve sağlam ölçüler çerçevesinde tarihi kalıntılara, izlere bakıp ibret almayı da ısrarla tavsiyede bulunur.”⁴

Âlûsî, Kur'an kıssalarını muhtevaları bakımından üçe ayırmıştır:⁵

1- Önceki Peygamberlerin Kıssaları: Peygamberlerin mucizeleri ve kendi kavimlerini tevhide çağırımları, Peygamberlerin haberleri, toplumun onlara karşı çıkışları ve inkârcıların sonlarının nasıl olduğu gibi olayları içeren kıssa çeşitleridir.⁶

2- Önceki Toplumların Kıssaları: bu kıssalarda peygamberlikleri kesin olmayan şahıslar ve bazı toplumların başlarına gelen olaylar dile getirilmektedir. Bu kısma Talut, Calut, Zü'l-Karneyn, Lokman, Ashab-ı Kehf, Ashab-ı Sebt, Hz. Meryem, Ashab-ı Uhdud vb. misaller verilebilir.⁷

3- Hz. Peygamberin Kıssası: Hz. Peygamberin hicreti, savaşları ve insanlarla olan ilişkilerinden bahseden kıssalardır.⁸

Âlûsî, kıssaların üslubu hakkında ise şu konulara temas etmiştir:

³ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, VII, 182.

⁴ Şengül, İdris, **Kur'an Kıssaları Üzerine**, İzmir: Işık Yayınevi, 1994, s. 29.

⁵ Şengül, **Kur'an Kıssaları Üzerine**, s. 277- 299.

⁶ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, II, 115, XII, 94.

⁷ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, VIII, 315, VIII, 225, XI, 64.

⁸ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, VII, 385.

Kıssaların bazıları Kur'an'ın muhtelif yerlerinde tekrar etmektedir. Ancak bu tekrar cümlelerin ve muhtevanın aynıyla değil her seferinde hadisenin farklı bir yerine vurgu yapılmasıyla aktarılmaktadır. Âlûsî, bundan amaçlananın inanmayanlara söz konusu hadiseyi farklı yönlerinden aktarmak suretiyle inanmalarını sağlamak olduğunu belirtmektedir. Öte yandan bazı kıssalar ise sadece bir defa anlatılmaktadır. Mesela; Hz. Yusuf, Zül'l-Karneyn, ve Hızır kıssaları sadece bir defa anlatılırken Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Zekeriya ile ilgili kıssalar bir çok yerde zikredilmiştir. Ayrıca Âlûsî, Ebu İshak'ın görüşüne dayanarak kıssaların tekrarlanması amacının Allah'a meydan okuyan Arapları edebi açıdan aciz bırakmak olduğunu söylemiştir.⁹

Kur'an kıssaları muhataba ölüm-diriltme gibi bazı gaybı hakikatleri tasvir üslubuyla bu husustaki şüphelerini gidermeye çalışmaktadır. Mesela; "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ" "Görmedin mi o kimseleri ki kendileri binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıktılar. Allah da kendilerine "ölün!" dedi, sonra da onlara bir hayat verdi. Şüphesiz ki Allah, insanlara karşı bir lütuf sahibidir. Fakat insanların pek çokları şükretmezler" (Bakara 2/243) ayet-i kerimesinde Allah Teâla, Kur'an'ın birçok yerinde bahsettiği öldürme-diriltme fiiline kadir olduğunu insanlara bir kıssa üzerinden anlatmaktadır.

Kıssalar bazen örneklendirme üslubu ile anlatılır. Yani Allah Teâlâ darda kalan mü'minlere önceki toplumları örnek göstererek "Bakın onlar da aynı sıkıntıları çekmişlerdi. Sabredenler şu mükâfata nail oldu, etmeyenler ise şu cezaya çarptırıldı" dercesine onları teşvik ve tahzir etmektedir. Mesela; "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ" "Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye, Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, ona: "Benim Rabbim odur ki, hem diriltir, hem öldürür." dediği zaman: "Ben de diriltir ve öldürürüm." demişti. İbrahim: "Allah güneşi doğudan getiriyor, haydi sen onu batıdan getir!" deyince o inkâr eden herif şaşırıp kaldı. Öyle ya, Allah zalimler topluluğunu

⁹ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, V, 368, 369.

doğru yola iletmez” (Bakara 2/258) ayetinde Allahın kudreti, ölümü ve dirilişi yarattığı, gökleri ve yerleri idare ettiği anlatılırken, insanın acziyeti vurgulanmaktadır. Söz konusu ayette İbrahim (a.s) ile Nemrut arasında gerçekleşen ama mümin ile kâfirin zihin dünyası anlatılmaktadır. Âlûsî, bu kıssa ile müminlerin dayanaklarının Allah olması hasebiyle kâfirlerle yaptıkları tartışmalarda getirdikleri delillerin her zaman daha güçlü olduğunun örneğinin gösterildiğini söylemiştir.¹⁰

B) KÎTÂB-I MUKADDES KISSALARI

Yahudi ve Hristiyanlara ait ilahi kitapların tamamı için kullanılan Kitab-ı Mukaddes, Kur’an’da anlatılan kıssaların hemen hemen aynı tarihî olaylara işaret etmektedir. Ahd-i atik ve Ahd-i cedid olarak iki kısma ayrılan bu kitap, dünyanın yaratılışını, Âdem’in ve Havva’nın yaratılıp yeryüzüne gönderilmesini, Hz. İbrahim, Hz. Yakub, Hz. Yusuf gibi peygamberlerin hayatları ile ilgili bazı kıssaları, Hz. Musa ve İsrailoğullarını tarihsel çizgide ele almakta ayrıca İsrailoğullarına verilen kitaplardan, emirlerden bahsetmektedir. Ayrıca Hz. İsa’nın doğumu, hayatı ve çarmıha gerilmesi gibi Hristiyan inanç ve öğretileri de bu kitapta anlatılmaktadır.

Kitabı Mukaddes hakkında Kur’an’da da bilgiler bulunmaktadır. Kur’an-ı Kerim genel olarak bu kitabı birçok isim ve sıfatla tavsif etmektedir. Bunların başında “Furkan” (Bakara 2/53), “Huda” (Maide 5/44), “Nur” (Al-i İmran 3/184), “Zikra” (Enbiya 21/105), “Kelamullah” (Bakara 2/75) vb. Hz. Musa’nın kitabı için özel olarak da “İmam” (Ahkaf 46/12) vasıfları gelmektedir.¹¹ Bu isim ve sıfatların yanında Kur’an’da genel olarak ilâhî kitaplar hakkında “kitap” kelimesi de kullanılmıştır.

Burada yeri gelmişken “Ehl-i Kitap kavramına da kısaca değinelim. “Ehl-i Kitap” kavramı hakkında müfessirler tarafından farklı yorumlar bulunmaktadır. Âlûsî, Ehl-i Kitap’ı ilahi bir dine inanan ve Allah Teâlâ tarafından indirilmiş bir kitabı bulunan topluluk olarak tanımlamaktadır. Hanefilere göre Ehl-i Kitap içerisine Yahudi ve

¹⁰ Âlûsî, **Rûhu’l-Ma’ânî**, II, 16-19.

¹¹ Âlûsî, **Rûhu’l-Ma’ânî**, I, 260, VIII, 524, IX, 9, XIII, 172; Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: Gökkır, Necmettin, **Kur’an-ı Kerim’in İlâhi Kitaplara Bakışı**, (Yüksek Lisans-1999), İstanbul Ün. Sos. Bil. Ens. s. 41.

Hristiyanlarla birlikte diğer din mensupları da dâhildir. Hanbelî ve Şafîî görüşlerine göre ise Ehl-i Kitap, sadece Yahudi ve Hristiyanlardır. Ayrıca tefsirlerde Allah Tealanın “ehl-i kitab” kavramını bir övme üslubu olarak kullandığı belirtilmektedir.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim, ehl-i kitab'a Tevrat ve İncil verildiğini bildirmektedir.¹² Âlûsî, Tevrat ve İncil'in tahrif edilmeden önceki konumunu Kur'an'ın tanıdığı ve desteklemiş olduğunu tahrif edilen taraflarını da tashih edip doğru bir şekilde insanlara aktardığını şu ayet-i kerimenin tefsirinde belirtmektedir¹³:

"نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ (3) مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأُنزِلَ الْفُرْقَانُ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ(4)"

“O, sana kendisinden öncekileri tasdik edip doğrulayan bu kitabı hak ile indirdi. Daha önce insanlara hidayet olarak Tevrat'ı ve İncil'i de yine O indirmişti. Evet, bu Furkan'ı da O indirdi. Gerçek şu ki, Allah'ın ayetlerini inkâr edenler için çetin bir azap vardır. Allah çok güçlüdür, intikamını alır”
(Al-i İmran 3/3-4)

Âlûsî'ye göre, Kur'an-u Kerim'in önceki kitapları tasdik etmesi onun önceki kitaplarla temelde aynı kaynağa dayandığı iddiasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda birçok ayette Kur'an'ın “Musaddık” vasfı öne çıkarılmaktadır.¹⁴

Kur'an'da bazı ayetlerin doğrudan önceki kitaplarda yer aldığı belirtilmektedir. Mesela; Kerim Hz. Muhammed'in müjdelmesi (A'raf, 7/157), Allah yolunda öldüren ve öldürülenlere Cennet'in vaadi edilmesi (Tevbe, 9/111), yeryüzüne salih kulların varis olması (Enbiya, 21/105), faizin yasaklanması (Nisa,4/161) gibi pek çok konunun önceki ilahi kitaplarda var olduğunu ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in referans gösterdiği bu konuların çoğu Kitab-ı Mukaddes'te benzeri ifadelerle, bir kısmı ise Kitab-ı Mukaddes'in geneline yayılmış bir şekilde bulunmaktadır.

¹² Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, III, 350.

¹³ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, I, 289-303, II, 74-75.

¹⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, I, 245, 324. Râzî, Fahreddin, *Mefâtilü'l-Gayb*, VI, 129.

Kur'an-ı Kerim'de bazı kıssalardan sonra kıssaların muhtevasının doğruluğundan kuşku duyarlarsa daha önceki kitabı okuyanlara sormaları emredilmekte ve böylece Kur'an-ı Kerim'in muhtevası ile önceki ilahi kitapların muhtevaların aynı olduğu vurgulanmaktadır.¹⁵ Konuyla ilgili şu ayeti inceleyelim:

"فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ"

“Sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce indirdiğimiz Kitabı okuyanlara sor” (Yunus 10/94)

Kur'an-ı Kerim'deki bazı emir ve yasakları birebir aynısını Kitab-ı Mukaddes'te de görmekteyiz. Mesela; kıssasın bildirildiği "وَكُنْتُمْ عَلَيْهَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَأَنْتُمْ بِالْكِتَابِ مُؤْمِنُونَ" Tavat'ta şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş, yaralar da kısastır. Kim bunu bağışlarsa kendisi için o kefarete olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir "(Maide 5/45) ayetin Tevrat'taki karşılığı: “ Fakat zarar olursa, o zaman can yerine can, göz yerine göz, diş yerine diş, el yerine el, ayak yerine ayak, yanık yerine yanık, yara yerine yara bere yerine bere vereceksin¹⁶

Araf suresinin 40. ayetinde, "إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفْتُحُ لَهُمُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ" Ayetlerimizi yalanlayanlara ve kibirlenenlere, göğün kapıları açılmayacaktır. Taki deve iğne deliğinden geçinceye kadar” dinlemekte, Matta İncilindeki ifadede ise, “yine size derim: devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin adamın Allah'ın melekûtuna girmesinden daha kolaydır” denilmiştir. Görüldüğü gibi hemen hemen aynı ifadeler bulunmaktadır.¹⁷

Kur'an-ı Kerim'de geçmiş ümmetlerin kitapları hakkında bir de Hz Davud (a.s)'a indirilmiş Zebur'dan bahseder. Zebur kelimesi Kur'an'da üç yerde zikredilir. Âlûsî,

¹⁵ Gökçir, Kur'an-ı Kerim'in İlahi Kitaplara Bakışı, s.47,48.

¹⁶ Âlûsî, Rûhu'l-Ma'ânî, III, 315-316; Tevrat, Çıkış, 21/23-25.

¹⁷ Âlûsî, Rûhu'l-Ma'ânî, I, 505; İncil, Matta, 19/ 24; daha fazla bilgi almak için Gökçir, Kur'an-ı Kerim'in İlahi Kitaplara Bakışı, s. 48,49.

Zeccac'tan rivayetle "Zebur" kelimesinin "suhuflara ihtiva eden kitap" manasına geldiğini söylemektedir.¹⁸

Âlûsî'nin Kurtûbî'den aktardığı bilgiye göre Zebur'da 150 sure bulunmakta, ancak bu sureler içinde hiç bir hüküm yer almamaktadır. Yalnız vaaz u nasihat ve Allah Teâlâ'yı öven sözleri ihtiva etmektedir. Ancak bu vaazlar içerisinde insanları haramlardan sakındırma helallere teşvik vardır.¹⁹

Âlûsî, Müslümanların Yahudilere indirilen bu kitapların (Tevrat ve Zebur) muhtevalarıyla ilgili gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde verilen bilgilerden hareketle bugünkü Ahd-i Atik Külliyyatı içinde bulunanları doğru kabul etmekte olduğunu; fakat Kur'an-ı Kerim ve hadislere ters düşen bilgilerin tahrif neticesinde ortaya çıktığına ve bu sebeple reddetmeleri gerektiğine inanır.²⁰

C) İSRÂİLİYYÂT VE BİLGİ DEĞERİ

Hz. Yakub (a.s)'ın ikinci adı veya lakabı olan "İsrâîl" kelimesine nisbetinin çoğulu olan "İsrâîliyyât" kavramı Yahudilik ve Hristiyanlık'tan İslâm kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgiler için kullanılan bir terimdir.²¹ Klasik İslam kaynaklarında "İsrail" kelimesinin "Allah'ın kulu" manasına geldiğini zikredilmektedir.²² Tevrat'ta ise Hz. Yakub (a.s)'a, Allah ile görüşmesi sebebi ile "Allah ile uğraşan adam" anlamında bizzat Allah tarafından verildiği belirtilmektedir.²³

İsrâîliyyâtın tefsire girişi sahabe devrine dayanmaktadır. Kuran-ı Kerim, anlattığı kıssa ve haberlerin ayrıntılarına yer vermemiştir. Zira o kıssalarda verilemek istenen ana mesaja vurgu yapmıştır. Bu konuda Resulullah (s.a.v) bazen açıklamalar yapmış olsa da isrâîliyyâtın gelen haberler gibi olayların ayrıntılarına girmemiştir. Bu durum

¹⁸ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, II, 356.

¹⁹ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, II, 76, 192.

²⁰ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, II, 98-99.

²¹ Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Tarihi I-II**, Ankara: Fecr Yay., 1996, s. 109; Hatipoğlu, İbrahim, "İsrâîliyyât", **DİA**, XXIII, 195.

²² İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab I-XV**, Beyrut: Dar Asdır, 1990, XI, 40; XIV,383; Firuzâbâdî, **el-Kamusu'l-Muhit**, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1987, s. 1245.

²³ Tekvin 32/28-29: "Ve ona dedi: Adın nedir? Ve o dedi: Yakub. Ve dedi: Artık sana Yakub değil İsrail denilecek; çünkü Allah ile ve insanlarla uğraşıp yendin."

müslümanları bazen ehl-i kitaptan müslüman olmuş bazı kimselere konuyla ilgili soru sormaya sevk etmiştir. Buna rağmen sahabeler, ehl-i kitaba her şeyi sormamışlardır. Sorduklarını da Hz Peygamber (a.s)’ın tavsiyesi²⁴ üzerine araştırmadan kabul etmemişlerdir.²⁵ Ancak Tabiûn devri ve daha sonraki devirlerde bu hassasiyet giderek azalmış öyle zaman gelmiştir ki tefsirlerdeki İsrâîlî haberler senedine bakılmaksızın sahih kabul edilip üzerlerine mana bina edilmiştir.²⁶

İsrâîliyyâtın İslam kültürüne girişinin bazı sosyolojik sebepleri de vardır. İslam’ın evrensel bir din oluşunu bu sebeplerden biri sayabiliriz. Şöyle ki İslam tüm insanları olduğu gibi Ehl-i kitabı da kendisine tabi olmaya çağırmıştır. Bu vesile ile taraflar arasında yaşanan karşılıklı sohbet ve müzakerelerde doğal olarak kültürel bir etkileşim meydana gelmiştir.²⁷

İbn Haldun, isrâîliyyât rivayetlerinin kıssalara dâhil olmasının sebebi olarak Arapların kitap ve ilim ehli olmadıklarını, genel özelliklerinin bedevilik ve ümmilik olduğunu ileri sürmektedir. Varlığın unsurları, yaratılışın başlangıcı veya varlığın sırlarını merak edip öğrenmek istediklerinde ehl-i kitaba sormakta ve onlardan bilgi almakta idiler. Ehl-i kitap, Tevrat ehli olan Yahudiler ve onlara tabi olan Hristiyanlardan meydana geliyordu.²⁸ Ebu Hureyre (r.a)’ın rivayetine göre Ehl-i kitaba soru sorulduğunda Tevrat’ı açıp İbranice okuyor, Araplara tercüme ediyorlardı. Bu bağlamda Hz Peygamber (a.s) Ehl-i kitaptan alınan bu bilgileri kabul etmemekle beraber yalanlanmamasını emretmiştir.²⁹

Âlûsî, isrâîlî haberleri rivayet edenleri “Erbâbu’l-Ahbâr” veya “Ehlü’l-Ahbâr” diye isimlendirmiş ve bu rivayetlere güvenilmeyeceğini belirtmiştir. Tefsirinde bu tür bir rivayet aktardıktan sonra şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Keşke İslam

²⁴ Buharî, Muhammed b. İsmail, **el-Câmi’u’s-Sahîh**, Şehâdât, 29.

²⁵ Zehebi, Muhammed, **et-Tefsir ve’l-Mufessirûn**, Kahire: Mektebetü Vehbe, ty., I, 47,48.

²⁶ Zûrkânî, Muhammed, **Menâhîlu’l-İrfân**, Halep: Matbaa İsa el-Bâbî, ty., II, 28, 32.

²⁷ Şimşek, M. Sait, **Kur’an Kıssalarına Giriş**, İstanbul: Yöneliş yay., 1998, s. 134.

²⁸ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 282.

²⁹ Buharî, Muhammed b. İsmail, **el-Câmi’u’s-Sahîh**, Şehâdât, 29.

kitapları, akıl sahiplerinin inanmayacağı bu tür hurafeleri içermeseydi, çünkü bunlar hayal ürünüdür.”³⁰

Yine konuyla ilgili başka bir değerlendirmesinde Âlûsî şu ifadeleri kullanmıştır: Ehlü'l-Ahbâr, Kâbe'nin özellikleri, kadimliği, oluşumu, kapısının hangi maddeden yapıldığı, Âdem'in kaç defa Kâbe'yi hac ettiği, İbrahim'in Kâbe'yi hangi maddelerden inşa ettiği, inşa etmesine kimin yardım ettiği, Hacerü'l-Esved'i nereden getirdiğini anlatmışlardır. Ne Kur'an-ı Kerim'de ne de hadislerde bu tür haberlere yer verilmiştir. Öte yandan bu haberler arasında da çelişkiler mevcuttur. Nitekim Ehlü'l-Ahbâr'ın tetkik etmeksizin önlerine gelen her şeyi rivayet etme adetleri vardır.”

Zehebi “Hafız İbn Kesir'den sonra İsrâîliyyât ve uydurma rivayetlerle İmam Âlûsî gibi savaştığını görmedim.” ifadesiyle Âlûsî'nin İsrâîliyyât ile ilgili tutumunu özetlemiştir.³¹

Âlûsî'nin isâîlî haberlere yönelik yaptığı eleştirilerden bazılarını inceleyelim:

“وَحَرَّ مُوسَى صَعَفًا” “*Musa (a.s), bayılarak yere düştü.*” (Araf 7/143) ayeti hakkındaki İsrâîliyyâtla ilgili şu değerlendirmeyi yapar: “Bazı kıssacılar meleklerin Musa'nın yanından geçip onu ayaklarıyla tekmelediklerini rivayet etmişlerdir. Bu sözler kabul edilemez; nitekim melekleri Kelimullah'a saygısızlık etmekten ve kötü konuşmaktan beri görmemiz gerekir.”³²

Beğavî'nin rivayet etmiş olduğu Avc bin Unuk kıssasına yer verdikten sonra Âlûsî şöyle der: “Bu hadisi uyduranın cüretine ve Allah'ın dilinden yalan söyleyene şaşırıyorum ancak tefsirle ilgili bazı ilmî kitaplara bu tür rivayetleri dâhil edene ve rivayet hakkındaki gerçeği belirtmeyene şaşırıyorum. Şüphesiz ki bu ve buna benzer rivayetler, peygamberler ve tâbileriyle alay etmek isteyen ehl-i kitap zındıklarının uydurmalarıdır.”³³

³⁰ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, I, 339, II, 222.

³¹ Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s. 283.

³² Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, s.284.

³³ Zehebi, **et-Tefsir ve'l-Mufessirûn**, I, 256.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهَا الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ

“Nebileri onlara şöyle söyledi: O’nun mülk ve saltanatının belirtisi o Tabut’un size gelmesidir. Onun içinde Rabbinizden bir huzur, Harun hanedanının, Musa hanedanının bıraktığından bir kalıntı vardır. Eğer iman sahipleri iseniz bunda sizin için elbette bir ibret vardır.” (Bakara 2/248) ayetiyle ilgili şu bilgileri aktarmıştır:” Tabut; Allah’ın Hz. Âdem’e indirdiği ve içinde bütün peygamberlerin resimlerinin bulunduğu bir sandıktır. Şimşir ağacından yapılmıştır ve boyutları üç ziraya iki ziradır. Bu tabut Hz. Yakub’a kadar salih insanların elinde nesilden intikal edip geldi. Yakub’un vefatından sonra ise çocuklarına geçti. Hz. Musa’dan sonra insanlar anlaşmazlığa düştükleri bir konuda onun hakemliğine başvururlar, o da insanlar arasında hükmeder ve onlarla konuşurdu. Bu durum insanlar ahlaki yönden bozulana kadar sürdü. Sonra tabutu Amalika kabilesi himayesine almıştır.”

Âlûsî, bu bilgileri zikrettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Bu sandığın kilidini açacak ne sahih merfu bir hadis, ne de doğru bir düşünce gördüm.”³⁴

Âlûsî, İsrâîlî haberleri rivayet edenlere çok ağır ithamlarda bulunsa da nadiren kendisi böyle haberler aktarmıştır. Meselâ لِكُلِّ شَيْءٍ مَّوْعِظَةٌ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ " "وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَّوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ" "Ve Biz, ona (Hz. Musa'ya) levhalarda her şeyden vaaz ederek (öğüt vererek) ve her şeyi tafsil ederek (kesin hükümle ayrı ayrı açıklayarak) yazdık.”(Araf 7/145) ayeti hakkında, levhaların sayısı, cevheri ve miktarı hakkında ihtilaflı bilgilere yer verip şöyle demiştir “Benim tercih ettiğim görüş, levhaların tahtadan olduğudur.” Yine Musa’nın(a.s) asası, asanın özellikleri, İsrailoğulları’nın kayboldukları zamanki sayıları

³⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-Ma’ânî*, I, 560; Ergün, Mehmet, *Âlûsî’nin Rûhu’l-Ma’ânî Tefsirinde Âdem ve Yaratılış Kıssası Çerçevesinde İsrailiyat*, (Yüksek Lisans, 2006) Isparta: Süleyman Demirel Üniv. Sos. Bil. Ens. s. 72-73.

gibi konularda da bu tür rivayetlere yer vermiştir. Bu durum şunu gösteriyor ki israiliyat karşı gelenler de dâhil olmak üzere pek çok tefsir kitabı israiliyata yer vermiştir.³⁵

Aslında Âlûsî, israiliyat'a kökten karşı olmadığını şeriata uygun olanın kabul edilebileceğini Şûra suresi 63. ayetin tefsirinde belirtmiştir. Âlûsî'nin konuyla ilgili değerlendirmesi şöyledir: "Ehl-i Kitaba göre yarılma, çizgi şeklinde olmuş ve her toruna bir yol olacak şekilde on iki yol açılmıştır. Yakınlar yakınlarını, erkekler de eşinden olan torunu ile başkasından olan torununu ayırt edip görebilmeleri için yarıklar açılmıştır. Girdikleri yerin tam karşısından çıkmışlar ve Şam'a doğru yol almışlardır. Kitabımızda bu hususları yalanlayan bir bilgi bulunmamaktadır; hatta haberlerde bazılarının sahih olduğu desteklenmiştir. Sayıdaki farkların ve yolların birleşmesi, ispat edecek sahih haberleri gerektirir. Ayet ise burada farkların daha fazla sayısı olduğuna işaret eder; en doğrusunu bilen Allah'tır."

II- KASAS SÛRESİ

A) GENEL ÖZELLİKLERİ

Kasas Suresi, Kur'ân-ı Kerîm'in 28. suresi olup, ittifakla 88 ayettir. Hasan-ı Basrî Atâ, Tâvus ve İkrime'ye göre surenin tamamı; Mukâtil'e göre ise 52 ve 55. ayetler arası hariç Mekkî'dir. Başka bir rivayette ise sure Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Medine'ye hicreti sırasında Cuhfe'de nazil olduğu bildirilmiştir. Söz konusu rivayet şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'den Medîne'ye hicret ettiği sırada, Cuhfe'de ona Cebrâil (a.s.) gelmiş ve "Ey Muhammed memleketini özledin mi?" demiştir. O da ona "Evet!" diye karşılık vermiş ve Cebrâil (a.s.) "إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَأْدُكَ إِلَى مَعَادٍ" "(Resulüm!) Kur'ân'ı (okumayı, tebliğ etmeyi ve ona uymayı) sana farz kılan Allah, elbette seni (yine) dönülecek yere döndürecektir." (Kasas 28/85) ayetini okumuştur.³⁶

³⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, V, 55-56; VI, 328.

³⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 251.

Âlûsî, nüzul sebebi ile ilgili surenin Uhud Gazvesi'ne tanık olan Necâşî ashabı hakkında nazil olduğunu zikretmiştir.³⁷ Bununla beraber kaynaklarda surenin sebab-i nüzulü ile ilgili şu rivayet de aktarılmaktadır:

Ebu Hureyre (r.a.)'tan rivayet edilmektedir ki Hz Peygamber (a.s.) amcası Ebu Tâlip'ten ölmeden önce kelime-i şهادet getirmesini istemiş “Belki bu sözler kıyamet günü seni kurtarır” demiştir. Ebu Tâlip ise Efendimiz (s.a.v.)'e şöyle karşılık vermiştir: “Kureyş kadınlarının dillerini düşünmeseydim şahadeti söyleyecektim.” Bunun üzerini Kasas suresinin şu ayeti nazil olmuştur: “إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ” “(Resulüm!) Sen sevdiğini hidayete eristiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi O bilir” (Kasas 28/56).³⁸

Âlûsî, Ebu Tâlip'in Müslüman olup olmadığı ile ilgili ihtilaflardan ve konunun Efendimiz (a.s.)'a eza verebileceği ihtimalinden dolayı ihtiyaten bu rivayeti öne çıkarmadığını belirtmiştir.³⁹

Âlûsî, surenin nüzul sırası hakkında farklı görüşler aktarmış İbn Abbas (r.anhuma) ve Cabir b. Zeyd (r.a.)'tan rivayet edilen Şuarâ, Neml, Kasas sıralamasını tercih etmiştir Zira ona göre Kasas suresi Şuarâ ve Neml surelerini açıklayıcı olarak inmiştir.⁴⁰

B) MUHTEVASI

Kasas Suresi, Allah Teâlâ'nın resullerine açık bir şekilde desteğini gösterdiği birçok kıssa ve ibretleri ihtiva eden bir süredir. Hz. Musa (a.s.)'nın hayatı, doğumu, firavunun evinde büyümesi, Hz. Şuayip ile karşılaşması, Salih (a.s.) ve Lut (a.s.)'ın kavimlerinin akıbetleri gibi kıssaları konu edinmiştir. Bu kadar çok ibretlik kıssayı içermesinden dolayı sureye “Kasas” ismi verilmiştir. Kasas Surenin bir özelliği de Hz. Musa (a.s.) kıssasının en detaylı anlatıldığı suredir. Surede Hz. Musa'nın doğumundan ölümüne kadar neredeyse her devresi zikredilmektedir.

³⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 251.

³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX, 598, 599.

³⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 303.

⁴⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 251.

Ayrıca Kasas suresi hurûf-i mukattaa ile ilgili bazı malumat, kıyamet gününe dair uyarılar, iyilik ve kötülük yapanların akıbetleri hakkında bilgiler de içermektedir. Bizler bu başlık altında surenin tefsirinde Âlûsî'nin özellikle üzerinde durduğu bazı konular hakkında sure içindeki tertibe göre bilgiler vereceğiz.

1) Hurûf-i Mukatta

Harf kelimesinin çoğulu olan hurûf ile “kesilmiş, ayrılmış” anlamındaki mukattaa kelimesinden meydana gelen bir tamlamadır. Mukattaa, “kesmek, bir şeyi bütününden ayırmak” mânasına gelen kat kökünden türemiş bir sıfat olup söz konusu harfler kelimeyi oluştururken okundukları gibi değil kendi isimleriyle telaffuz edildiklerinden “bağımsız ve ayrı harfler” anlamında “hurûf-ı mukattaa” diye anılmıştır. Bu harflere aynı sebeple hurûf-ı teheccî adı verildiği gibi sûrelerin ilk harflerini oluşturduklarından evâilü's-süver ve fevâtihu's-süver de denilmiştir.⁴¹

Hurûf-ı mukattanın Kur'an-ı Kerim'de yer almasının hikmetleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Asıl konumuzu teşkil etmemesi hasebiyle bu husustaki görüşleri uzatmadan kısaca başlıklar halinde zikredeceğiz: a) Başında bulundukları surelerin isimlerini gösterir, b) Kur'an'ın isimlerine işaret eder, c) İki sureyi birbirinden ayırma işlevi görür, d) Kur'an'ın i'cazını ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır, e) Kur'an'a dikkat çekmek üzere zikredilmiştir, f) Yemin ifade etmek için kullanılmıştır, g) Ebced hesabıyla bazı olaylara işaret eder.⁴²

Hurûf-ı Mukattaa'nın manalarının bilinip bilinmemesi hususunda ulema ikiye ayrılmıştır. Daha ziyade selef âlimlerinin ileri sürdüğü görüşe göre bu harflerin müteşabihattan olduğu manalarının ancak Allah tarafından bilindiğini iddia edilmiş bunlar karşısında müminlerin ancak “iman ettik” deyip itaat etmesi gerektiği

⁴¹ Duman, M. Zeki - Altundağ, Mustafa, “Hurûf-ı Mukattaa”, **DİA**, XVIII, 401; Alusi, **Rûhu'l-Ma'âni**, I, 101-105; Tabari, **Camîu'l-Beyan**, I, s. 206, 222.

⁴² Duman, M. Zeki - Altundağ, Mustafa, “Hurûf-ı Mukattaa”, **DİA**, XVIII, 402-403; Zamahşeri, I, 31-33.

söylenmiştir. ⁴³ Konuyla ilgili Hz. Peygamber (a.s)’dan hiçbir hadisin nakledilmemesini delil göstermişlerdir. ⁴⁴

Öte yandan sahabeden gelen bazı rivayetlere dayanarak bir kısım âlim de Hurûf-ı Mukattaa’nın manalarının anlaşılabilirliğini söylemiş ve söz konusu harfleri bu doğrultuda tefsir etmiştir. Âlûsî de bu grupta zikredeceğimiz âlimlerdendir.

Âlûsî, konuyla ilgili Bakara suresinin ilk ayetinin tefsirinde şu açıklamayı yapmıştır: “Bu harflerin gizlenmiş ilim olduğu ve âlimlerin bunların manalarını anlamada zorlandıkları muhtemeldir. Niteki İbn Abbas (r. anhuma) bu hususla alakalı şu açıklamayı yapmıştır: “Bir bunları anlamaktan bir de atları yetiştirmekten aciz kaldım.” Âlûsî, İbn Abbas (r. anhuma)’nın bu ifadesinden söz konusu harflerin anlaşılamayacağının düşünülmemesi için hemen akabinde Hz. Ebubekir (r.a)’tan şu sözü aktarmıştır: “Her kitabın sırrı vardır; Kuran’ın sırrı da sure başlarıdır.”⁴⁵

Âlûsî, hurûf-i mukataanın manalarının herkes tarafından bilinmemesinin kötü bir şey olmadığını bunun tıpkı Şeytan taşlamak, Safa-Merve arası sa’y gibi hikmeti bilinmeksizin yapılan ibadetlere benzediğini bu konuda Allah’a mutlak itaat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. ⁴⁶

Âlûsî, hurûf-i mukataanın geçtiği ayetlerin tefsirinde birçok işârî yoruma yer vermiştir. Esas konumuza gelince Âlûsî, Kasas Suresinin başındaki "طسم" ayeti hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

"ط" Hz Peygamber (a.s)’ın kalbinin dünyalıklardan beri olduğu ve onun kirlerine bulanmamış tertemiz bir kalp manasında "طهور"-a; "س"-in Hz. Peygamber (a.s.)’ın bütün peygamberlerin seyidi olduğu manasında "سيادة"-e; "م"-in ise Allah tealanın güzelliğini müşahede manasına işaret ettiğini belirtmiştir. ⁴⁷

⁴³ Kurtubi, *el-Cami li Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, 154,155.

⁴⁴ Taberî, *Camiu’l-Beyân*, I, 206, 222.

⁴⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-Ma’ânî*, I, 103.

⁴⁶ Âlûsî, a.g.e., I, 104.

⁴⁷ Âlûsî, a.g.e., X, 149.

2) Mısır'da İsrailoğulları ve Firavun

İsrailoğulları'nın Mısır'daki hayatı ve Firavun'un kişiliği Kasas Suresinin 3-6. ayetleri arası işlenmektedir. Söz konusu kıssanın iman edenlere ibretlik olay olarak anlatıldığını bildiren şu ayet-i kerime ile konuya giriş yapılmıştır: "تَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَأِ مُوسَى" "İman edecek bir kavim için Musa ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana dosdoğru okuyacağız" (Kasas 28/3)

Ayet-i kerimede geçen "من" harf-i cerri takdiri "شيئاً كائناً" olan "تتلوا" fiiline ait mefulün sıfatına muallaktır. "بالحق" ise yine "تتلوا" fiiline ait mahzup bir hale muallaktır ve "Hakkın kimden yana olduğundan emin bir şekilde" manasındadır.⁴⁸

Akabinde Firavun'un kişiliğinden, zorbalığından ve onun karşısında zayıf kalan İsrailoğulları'ndan bahseden şu ayetleri zikretti: "إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا" "Şüphesiz Firavun yeryüzünde (ülkesinde) büyüklük taslamış ve ora halkını sınıflara ayırmıştır. Onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu. Şüphesiz o bozgunculardandı." (Kasas 28/4).

Âlûsî, "وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا" ifadesinin iki manaya geldiğini belirtmiştir. İlki, insanları tüm şer işlerinde ve onları kendine kul etme hususundaki azgınlığını destekleyen bir topluluk haline getirdi; diğeri ise kendi hizmetinde kullanacağı sınıflar haline getirdi ve her sınıfı inşaat, çiftçilik ve bunun gibi zor işlerde çalıştırarak, çalışmayanlardan ise cizye alarak emri altında kullandı.⁴⁹

Âlûsî, "يَسْتَزِعِفُ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُدَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ" ayet pasajı ile ilgili Siddî'den şu rivayeti aktarmıştır: Firavun rüyasında bir ateş görür. Bu ateş Beyü'l-Makdis'ten gelir ve Mısır'ın bütün evlerini sarar ve İsrailoğullarına doğru uzanır. Firavun rüyayı tabir ettirir ve bu ateşin Mısır'ın sonu olacağı cevabını alır. Bunun üzerine yapacağı ahmaklığa koyulur.

⁴⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 253.

⁴⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 253.

Âlûsî, Firavun'un yaptığı işi ahmaklık olduğunu şöyle açıklar: Şayet rüyayı tabir eden kâhinler veya rüya doğru olsa Firavun'un o kadar insanı öldürmesi sonucu değiştirmezdi şayet doğru değilse de o kadar insanı boşuna öldürmüş olacaktı.

Ayrıca Âlûsî, ayetin sonunda siyaseten katil uygulamasına da gönderme yaparak bunun Firavun şeriatının uygulaması olduğunu belirtmiştir.⁵⁰

5 ve 6. ayetlerde sonuç olarak İsrailoğullarına yapılacak lütuflar ve Firavun'un ise sû-i akıbeti bildirilmiştir: "وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ" "Biz ise istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önder yapalım ve onları varisler kılalım. Yeryüzünde onları kudret sahibi kılalım ve onların eliyle Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına çekinegeldikleri şeyleri gösterelim." (Kasas 28/5-6)

Âlûsî, "İsrailoğullarının imamlar kılınması" ifadesiyle onlardan çıkacak olan peygambere işaret edildiğini söylemiştir. Ayrıca "çekinegeldikleri şey"-in Firavun'un rüyası üzerine İsrailoğullarından birinin çıkıp Mısır saltanatını yerle bir edilmesi olduğunu belirtmiştir.

3) Hz. Musa (a.s.)'ın Annesi'ne Vahyedilmesi

Kasas suresinin 7. ayetinde Hz. Musa'nın bebekliği ile ilgili bazı bilgiler ve annesinin başından geçen olaylar şöyle aktarılmıştır: "وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفَتْ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰهِنَّ أَنْ يَقْبِضِيهِ فَذَا خَفَتْ" "Musa'nın annesine, onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğunda onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız, diye ilham ettik." (Kasas 28/7)

Âlûsî, ayetin tefsirine Hz. Musa (a.s.)'ın annesinin ismi ile ilgili rivayetleri aktarır. Bu bağlamda şu isimleri zikreder: Mihyâne bint Yashır b. Lavâ, Yuhâbiz, Yâhâ.

⁵⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 253.

Ayrıca Âlûsî, Hz. Musa (a.s.)'ın annesine ilhamın mahiyeti hakkında da bilgi vermiş bunun melek gönderme suretinde olduğunu söylemiştir. Annesine melek gönderilmesinin Ebu Hayyan el-Endülûsî'den aktarılan “kadın peygamber olmadığı” görüşüne münafî olmadığını belirtmiş gerekçe olarak da Allah'ın peygamber olmayan birçok kişiye melek gönderdiğini ileri sürmüştür.

Son olarak Âlûsî, ayette bildirilen hadiseyle ilgili şu rivayeti aktarır: Hz. Musa'nın annesi, doğumdan önce beni İsrail'den bir kadından ona yardım etmesini istemiştir. Musa (a.s) dünyaya geldiğinde gözlerinden nur çıkıyormuş. Bu esnada Musa'nın (a.s) annesi Firavunun adamlarının geldiğini duyunca korkusundan çocuğunu ekmek ocağına atmıştır. Daha sonra Firavunun adamları gittikten sonra çocuğunu oradan Allah Teâlâ'nın inayetiyle sağ salim çıkarmış ve üç ay -bir rivayete dört, diğer birine göre sekiz ay- annesinin sütünden beslemiştir. Daha sonra Allah Teâlâ ayette bildirildiği üzere Hz. Musa (a.s.)'ın annesine ilham edince bir marangoz çağırıp kilidi içten olan bir sandık yaptırmış ve Hz. Musa (a.s.)'ı içine koyup Nil nehrine salmıştır.⁵¹

4) Hz. Musa (a.s.)'ın Firavun'un Evinde Büyümesi

Kasas suresinin 8-14. ayetleri arasında bir önceki ayette bahsi geçen Hz. Musa'nın nehre bırakılması hadisesinden sonra Firavun'un eşi Âsiye (r.anha) tarafından nehirden alınıp hanedanlık içerisinde yetişmesi ile ilgili bilgiler verilmektedir. Konuyla ilgili ayetler şöyledir: (8) "فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ (9) وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (10) وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (11) وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (12) وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاصِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ (13) فَرَدَدْنَاهُ إِلَى أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِنَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (14) وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (14)" "Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı. Şüphesiz Firavun, (veziri) Hâmân ve onların askerleri hata yapıyorlardı (8) Firavun'un karısı şöyle dedi: "Bana da, sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya

⁵¹ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 256.

da onu evlat ediniz." Oysaki onlar (olacak şeylerin) farkında değillerdi. (9) Mûsâ'nın anasının kalbi bomboş kaldı. Eğer biz (çocuğu ile ilgili sözümüze) inancını koruması için kalbine güç vermeseydik, neredeyse bunu açıklayacaktı. (10) Annesi, Mûsâ'nın kız kardeşine, "Onu takip et" dedi. O da Mûsâ'yı, onlar farkına varmadan uzaktan gözledi (11) Biz, daha önce onun, sütanalarının sütünü emmemesini sağladık. Kız kardeşi, "Size onun bakımını, sizin adınıza üslenecek ve ona içtenlik ve şefkatle davranacak bir aile göstereyim mi?" dedi. (12) Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler. (13) Mûsâ olgunluk çağına ulaşp gelişimini tamamlayınca biz ona ilim ve hikmet verdik. Biz iyilik edenleri böyle mükâfatlandırırız. (13)

Âlûsî, 8. ayette geçen “لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا” ibaresindeki "ل" ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Burada zarûrî bir istiâre vardır. Çünkü onları Musa (a.s.)'ı almaya iten şey onlara hüznün verici bir şey veya bir düşman olması değildi; aksine, onu evlat edinmek ya da büyüdüğünde kendilerine faydası dokunmak gibi bir nedenden dolayıydı. Ancak Hz. Musa'yı nehirden almaları sonucunda onlar hüznü bir duruma düşmüşlerdir. Bu manayı doğurması sebebiyle söz konusu harfe lam-ı akıbe denmiştir.⁵²

“إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ” “Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanılıyorlardı” Âlûsî, Firavun, Hâmân ve askerlerinin yanılığlarıyla ilgili 90.000 çocuğun katledilmesine rağmen muradına erememesi ve başına gelecek felaketi kendi elleri ile beslediği yorumunu yapmıştır.⁵³

9. ayetin tefsirinde Âlûsî, "امراة فرعون" “Firavun’un karısı” ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Firavun’un karısı Âsiye bint Mûzâhim b. Ubeyd b. er-Reyyân b. el-Velîd. El-Velîd, Yusuf (a.s.) zamanındaki Mısır’ın Firavun’un torunu idi. Buna göre Asya, İsrailoğulların’dan değildir. Bir rivayete göre Âsiye, Musa (a.s.) ile aynı soydandır.⁵⁴

Âlûsî, “عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا” “Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniz” dedi” ayet pasajındaki anlatım üslubuna dikkat çekmiş ve şu açıklamayı

⁵² Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 256-257.

⁵³ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 257.

⁵⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 257.

yapmıştır: Bu ifadeler Kur'an'ın eşsiz üslubuna işaret eden ibarelerdendir. Şöyle ki, başta (لِي وَلَكَ) diyerek zamirleri, Firavun'a karşı hitap zamirini ayrı zikretmişti, sonra (لَا تَقْتُلُوهُ) sözünde zamirleri birleştirdi, daha sonra ise (عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا) sözüyle bu ayrımı terk etti.⁵⁵

“وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ” “Oysa ki onlar (olacak şeylerin) farkında değillerdi.” Âlûsî, Katâde ve Mucâhid'den aktardığı bir rivayette ayetin maksadının “ onlar, kendi mülklerinin bu çocuk vasıtasıyla fesada uğrayacağını hissetmiyorlardı.” Olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

Hiz. Musa (a.s.)'ın annesinin onu nehre bıraktıktan sonraki ruh halini anlatan 10. ayette geçen "وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا" ifadesi Âlûsî, korku ve endişeden aklını yitirdiği şeklinde açıklamıştır. Bu endişeli bekleyiş sonunda oğlunun başına ne geldiğini öğrenmesi için kızını göndermiştir. Bu bağlamda zikredilen ayette geçen "قصيه" ifadesinin manası hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Musa (a.s.)'ın annesi eğer, oğlunun yerini bilmiyorsa bu sözün anlamı kızının takip etmesi olur; eğer o, oğlunun yerini biliyorsa, bu sözün anlamı, oğlunun ölüp ölmediğini, ne durumda olduğunu kızının öğrenmesi olurdu.⁵⁷

Öte yandan Musa (a.s.)'ın saraydaki ilk anlarının anlatıldığı 12. ayet-i kerimede süt emmek için kimsenin göğsünü kabul etmediği "وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ" ibaresiyle ifade edilmiştir. Âlûsî, buradaki tahrîmin mecâzî olduğunu zira Hiz. Musa (a.s.)'ın çocuk olması hasebiyle teklife muhatap olmaması gerektiğini söylemiştir.⁵⁸

Hiz. Musa (a.s.)'ın tekrar annesine döndürülmesinden bahseden 13. Ayetin tefsirinde Âlûsî, şu rivayeti aktarır: Musa (a.s.)'ın kız kardeşi, Firavun'a, çocuğun bakımını üstlenecek birini önermesi üzerine kız, Musa (a.s.)'ın annesini Firavun'un

⁵⁵ Âlûsî, a.g.e., X, 258.

⁵⁶ Âlûsî, a.g.e., X, 258.

⁵⁷ Âlûsî, a.g.e., X, 259-260.

⁵⁸ Âlûsî, a.g.e., X, 260.

önüne getirir. Çocuk kendi annesi hariç kadınların hepsini reddeder. Bunun üzerine Firavun kadını kabul eder ve ona bir de günlük bir dirhem nafaka tahsis eder.⁵⁹

Îcâz sanatı ile Hz. Musa (a.s.)'ın gençliğinin kısaca geçildiği son ayet-i kerimeyi Âlûsî, şöyle tefsir etmiştir: "أشدّه" ile ilgili İbn Abbas (r.anhuma)'dan on sekiz ile 30 yaş arasının "واستوى" ile ilgili ise 30 ile 40 yaş arasının ifade edildiği rivayet edilmiştir. Konuyla ilgili Katade ve Zeccac'tan ise "أشدّه" ile 17-40 yaş arasının, "واستوى" ile ise 30-40 yaş arasının kast edildiği rivayet edilmiştir. Âlûsî, bu hususta "حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً" (Ahkaf 46/15) ayetine dayanarak Katade ve Zeccac'ın görüşünün daha doğru olduğunu söylemiş "بلغ" ile de peygamberlik yaşına ulaştığının ifade edildiğini belirtmiştir.⁶⁰

Âlûsî, "أَتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا" ayetinde geçen "الحكم" ile nübüvvetin "علم" ile ise din ve şeriatın kast edildiğini söylemiştir. Keşşaf'tan naklettiği bilgiye göre ise "الحكم" ile sünnetin "العلم" ile ise Tevrat'ın yani risaletin kast edildiğini belirtmiştir.⁶¹

5) Hz. Musa (a.s.)'ın Mısır'dan Kaçışı

Kasas suresinin 15-20. ayetleri arası Hz. Musa (a.s.)'ın Mısır'dan kaçışından bahsedilmektedir. Konuyla ilgili ayetler şöyledir: "وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينٍ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَرَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ (15) قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (16) قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ (17) فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَىٰ إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُبِينٌ (18) فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْبَطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَىٰ أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمَصْلُوحِينَ (19) وَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ (20) فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (21)" Mûsâ halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım

⁵⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 260.

⁶⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 261.

⁶¹ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 260.

istedi. Mûsâ da ona bir yumruk indirip onu öldürdü. Mûsâ, "Bu şeytanın işidir. O gerçekten apaçık bir sapırtıcı düşmandır" dedi.(15) Mûsâ, "Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmettim. Beni affet" dedi. Allah da onu affetti. Şüphesiz o, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (16) "Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım" dedi. (17) Korkarak, etrafı gözetleyerek şehirde sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen yine feryat ederek ondan yardım istiyordu. Mûsâ da ona, "Belli ki sen azgın bir kimsesin" dedi. (18) Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince adam, "Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun. Sen ancak yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, arabuluculardan olmak istemiyorsun" dedi. (19) Şehrin öbür ucundan koşarak bir adam geldi. "Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için aralarında senin durumunu görüşüyorlar. Şehirden hemen çık. Şüphesiz ben sana öğüt verenlerdenim" dedi. (20) Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek şehirden çıktı ve "Ey Rabbim! Beni bu zalim kavimden kurtar" dedi. (21)”

15. ayette Hz. Musa (a.s.)’ın girmiş olduğu şehir hakkında Âlûsî, kitaplardan üç farklı yer ismi aktarmıştır: Mısır, Aynu’ş-Şems, İskenderiyye. Ancak söz konusu yerin Mısır olduğunun daha muhtemel olması gerektiğini söylemiştir.⁶² Yine aynı yet-i kerimede geçen "عَلَى حِينٍ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا" “Halkın habersiz olduğu bir sırada” ifadesiyle alakalı da İbn İshak’tan şu rivayeti aktarmıştır: “Musa (a.s.) Firavun’un karşısına çıkıp İsrailoğullarına zulmettiğini açıkça söyleyince Firavun onu cezalandırmak istemiş o da gizlenip kayıplara karışmış bir süre sonra kılık değiştirerek Mısır’a geri döndü.” Âlûsî, halkın Musa (a.s.)’ı fark etmemesini onun kılık değiştirmesi ile açıklamıştır.⁶³

Âlûsî, "شيعته" kelimesini “emir ve nehiy hususunda kendini takip eden” diye açıkladıktan sonra hadise hakkında Said b. Cübeyr kanalıyla İbn Ebî Hâtim’den konuyla ilgili şu rivayeti aktarmıştır: Firavun’un fırıncılarından bir Kıptî, İsrailoğulları’ndan birinden fırına odun taşımamasını istemiş o da bunu reddedince kavgaya tutuşmuşlar.⁶⁴ İşte

⁶² Âlûsî, **Rûhu’l-Ma’ânî**, X, 262.

⁶³ Âlûsî, **Rûhu’l-Ma’ânî**, X, 262.

⁶⁴ Âlûsî, **Rûhu’l-Ma’ânî**, X, 263.

Musa (a.s.) da o sırada oradan geçmekte idi. Kendi kavminden olan ondan yardım isteyince Hz. Musa (a.s.) Kıptî'ye bir yumruk attı ve adam öldü.

Burada “Yumruk attı” anlamında kullanılan "وكز" kelimesi hakkında Âlûsî, Mücahit'ten “yumruğunu sıkarak vurdu”, Ebû Hayyan'dan “ellerini açıp tokat attı”, Katade'den ise “Asası ile vurdu” şeklinde tefsiri bilgiler aktardı.⁶⁵

“قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي” “Mûsâ, Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmettim. Beni affet dedi.” (Kasas 28/16) Âlûsî, bu ayetin tefsirine geniş yer ayırmış ve şu açıklamaları yapmıştır: Hz. Musa (a.s.) adama ölümcül bir darbe vurmasından dolayı kendisine zulmetti çünkü ona izin verilmeyen bir şeyi yaptı. Ayrıca onun bu tavrı, tanık olduğu türden hadiselerde ataları olan diğer peygamberlerin takip ettiği yola uygun değildi. Kaldı ki onun bu hareketi hiçbir şeriatla yasal kabul edilmeyecek şekilde bir kişinin ölümüne neden olmuştur. Bununla birlikte peygamberlerin gerek peygamberlikten önce gerekse peygamber olduktan sonra günah işlemekten masum olduklarında hiç kuşku yoktur. Bir adama vurma durumu ise küçük günahlardandır. Buradaki ölüm hadisesi yanlışlıkla olmuştur. Ancak bazı rivayetlere dayanarak Musa (a.s.)'ın mazluma yapılan zulmü önlemek isteyip öldürmeyi amaçlamadığını; dolayısıyla yaptığının hata olmadığını söylemek de mümkündür.⁶⁶

Âlûsî, ayetler ışığında olayın devamını şöyle anlatmıştır: Bu hadiseden sonra Hz. Musa (a.s.) Firavun'un avanesinin olayı duyup duymadığına dair tedirgin bir şekilde etrafı kolaçan ediyordu. Bir başka rivayete göre ise “bu hadiseden sonra acaba Rabbi ona bir ceza verecek mi diye tedirgince bekliyordu” denilmiştir. Bu hal üzere şehirde dolaşırken dün kendisinden yardım isteyen kişinin yine ona imdat çağrısında bulunduğunu gördü. Bu sefer Hz. Musa (a.s.) ona yardım etmeyi reddetmiş ve açık bir sapkınlık içinde olduğunu yüzüne söylemiştir. Hz. Musa (a.s.)'dan böyle bir cevap beklemeyen İsrailoğlu Musa (a.s.)'ın bu sefer kendisini öldüreceğini düşünerek "Ey Musa! Dün bir cana kıydığın gibi, bana da mı kıymak istiyorsun” der. Bu söz üzerine önceki gün ödürülen Kıptî'nin katilinin Hz. Musa (a.s.) olduğu oradakilerce duyulur ve

⁶⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 263.

⁶⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 264.

bu haber şehirde yayılır ta ki Firavun'un sarayına ulaşır. Bunun üzerine Firavun konseyini toplar ve Hz. Musa (a.s.) hakkında ölüm kararı çıkartır. Bu haberi duyan saray yakınlarında olup Musa (a.s.)'ı seven bir kişi (adı hakkında iki rivayet vardır: Şem'un b. İshak ve Hazkîl) koşarak bu kararı Musa (a.s.)'a ulaştırır. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s.) korku içinde etrafını kolağan ederek bir yandan da Allah'a sığınarak şehri terk eder.⁶⁷

Âlûsî, Musa (a.s.)'ın elinden geleni yapıp etrafını kolağan etmesiyle beraber Allah'a sığınmasının tevekküle en güzel örnek olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

6) Hz. Musa (a.s.)'ın Medyen'e Yolculuğu, Şuayip (a.s.) ile Tanışması ve Evliliği

Kasas suresinin 22-28. ayetleri arasında Hz. Musa (a.s.)'ın Medyen şehrine ulaşması, orada Şuayip (a.s.) ile tanışması ve kızlarından biriyle evlenmesinden bahsedilmektedir. Konuyla ilgili ayetler şöyledir: "وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ (22) وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ (23) فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ (24) فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (25) قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَأَبْتَ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنْ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ (26) قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّجَ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (27) قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجْلَيْنِ فَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ"

(Şehirden çıkıp) Medyen'e doğru yöneldiğinde, "Umarım Rabbim beni doğru yola iletir" dedi. (22) Medyen suyuna varınca, suyun başında (hayvanlarını) sulamakta olan bazı insanlar gördü. Bunların yanında da koyunlarını suya salmamak için uğraşan iki kız gördü. Mûsâ onlara, "(Koyunlarınızı burada tutmaktaki) maksadınız ne?" dedi. Onlar, "Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız. Babamız ise çok yaşlı bir adamdır" dediler. (23) Bunun üzerine Mûsâ onların koyunlarını suladı. Sonra gölgeye çekilip,

⁶⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 264-268.

⁶⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 268.

"Rabbim! Bana göndereceğin her hayra muhtacım" dedi. (24) Nihayet kızlardan biri utana utana yürüyerek ona gelip, "Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor" dedi. Mûsâ onun (Şuayip'in) yanına gelip başından geçenleri ona anlatınca Şuayip, "Korkma o zalim kavimden kurtuldun" dedi. (25) Kızlardan biri, "Babacığım, onu ücretle tut. Her hâlde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır" dedi. (26) Şuayip, "Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık şu iki kızımdan birisini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan o da senden olur. Ben seni zora koşmak da istemiyorum. İnşallah beni salih kimselerden bulacaksın" dedi. (27) Mûsâ şöyle dedi: "Bu seninle benim aramda bir iş. İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husumet yok. Allah söylediklerimize vekildir.(28)"

Âlûsî, Hz. Musa'nın yolculuğunun Medyen'e olmasını kendi isteğiyle değil Cebrail (a.s.)'in yönlendirmesiyle olduğunu belirtmiştir. Akabinde 23 ve 24. ayette bildirilen hadiseyi şöyle aktarmıştır: Hz. Musa (a.s.) Medyen'e vardığında bir kuyu başında konaklamış. Orada bir topluluğun hayvanlarını sulardığını onlar haricinde biraz beride iki kızın da hayvanlarıyla birlikte kenardan beklediklerini görmüştür. Tefsirlerin çoğunda bu iki kızın Şuayip (a.s.)'in kızları olduğu ve isimlerinin de Liyâ ve Süfeyrâ olduğu bildirilmiştir. Ancak bazı kaynaklarda Hz. Şuayip (a.s.)'in bu kızların amcası olduğu babalarının ise Yesrib adında salih bir adam olduğu zikredilmiştir.⁶⁹ Bu iki kızın, hayvanların karışması endişesi ile veya erkeklerle tartışmaktan çekindikleri için hayvanlarını sulamayıp kenarda bekledikleri zikredilmiştir. Musa (a.s.) yanlarına gelip neden beklediklerini sorunca ayet-i kerimede zikredildiği üzere babalarının yaşlı olduğunu ileri sürüp çobanlarla baş edemeyeceklerini söylemişlerdir.⁷⁰

Âlûsî, burada bir tartışmaya değinir. "Bu iki kız şayet Hz. Şuayip (a.s.)'in kızları olsaydı nasıl olur da onları hayvanları sulamaya gönderirdi, bu caiz midir?" sorana cevabı şu olmuştur: Dinen kızların su almak için dışarı çıkmalarının haram olduğunu

⁶⁹ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 271.

⁷⁰ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 269-270.

söyleyemeyiz zira su zaruri ihtiyaçlardandır. Değişik kültürlerde bunun yanlış karşılanması dinen haram olduğu anlamına gelmez.⁷¹

Kıssanın anlatımına verdiği bu kısa aradan sonra Âlûsî, İbn Abbas (r.anhuma) rivayetiyle anlatıma devam etmiştir: Hz. Musa (a.s.) kızlara, onlara yakın başka kuyunun olup olmadığını sordu “evet, fakat üzerinde on kişinin kaldırabileceği büyüklükte bir kaya var” cevabını alınca onlardan kendisini oraya götürmelerini istedi. Hz. Musa (a.s.) kayayı tek başına kaldırıp kızların hayvanlarını suladıktan sonra bir ağacın gölgesine çekildi ve "Rabbim! Bana göndereceğin her hayra muhtacım" niyazında bulundu zira İbn Abbas (r.anhuma)’nın da bildirdiğine göre çok açtı hatta açlıktan karnı sırtına yapışmıştır. İbn Merdûye’nin Enes b. Malik (r.a) kanalıyla rivayet ettiği hadis-i şerifte Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Musa iki kızın hayvanlarını suladı ve gölgeye çekildi ve "Rabbim! Bana göndereceğin her hayra muhtacım" niyazında bulundu zira bir avuç hurmaya muhtaçtı.”⁷²

25. ayette Hz. Musa (a.s.)’ın Şuayip (a.s.) ile tanışmasından bahsedilmektedir. Âlûsî, konuyla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: Hayvanlarını suladığı iki kızdan büyüğü bir rivayete göre ikizi utana sıklıla Hz. Musa (a.s.)’a geldi ve “Babam, hayvanlarımızı sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor.” dedi. Burada kızın, Musa (a.s.)’ın aklına herhangi bir şüphe düşmemesi için sözü babası dayandırmış ve ücret ödeme ile sebeplendirmesi kızın akıl, iffetine ve hayâsına delalet etmektedir. Kız yolu göstermek için önden yola koyulmuş Musa (a.s.) da arkasından yürürken rüzgâr sebebi ile kızın elbisesi üzerine yapışıp vücut hatları belli olunca, bir diğer rivayette ayağı sürçüp yere düştüğünde vücut hatları görülünce Musa (a.s.) ona “ardımdan yürü ve bana yolu tarif et; zira senin önden gidip bana elbisenin bedeninin hatlarını göstermesinden hoşlanmam” demiştir. Şuayip (a.s.)’a ulaşınca Musa (a.s.) ona başından geçenleri anlatır. Buna karşılık Şuayip (a.s.) ona “Korkma o zalim kavimden kurtuldun” der zira Firavun’un hükmü Medyen topraklarına ulaşmamaktadır.⁷³

⁷¹ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 270.

⁷² Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 271-273.

⁷³ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 273-274.

Musa (a.s.), Şuayip (a.s.)'ın yanına geldiğinde yemek sofrasında idi. Şuayip (a.s.) onu sofraya davet edip yemek yemesini istedi ancak Musa (a.s.) aç olmasına rağmen yaptığı iyiliği Allah rızası için yaptığını burada yiyeceği yemeğin buna halel getireceği gerekçesiyle daveti reddetti ve şu ifadeyi kullandı: “Biz, ehl-i beyt, ahirete dair yaptığımız hiçbir ameli dünyalık mal karşılığında satmayız.” Buna karşılık Şuayip (a.s.): “Vallahi bu bize yaptığın iyiliğe karşılık değil bilakis misafiri ağırlamak ve ona ikramda bulunmak benim ve babalarımın âdeti olmasındandır.” Bu söz üzerine Musa (a.s.) yemeğe oturdu.⁷⁴

26. ve 28. Ayetler arası Musa (a.s.)'ın Medyen'de geçireceği yılların ön sözleşmesi ve evliliğinden bahsedilmektedir. Kızlardan Musa (a.s.)'ı çağırmaya gideni babası Şuayip (a.s.)'a güçlü ve güvenilir olması hasebiyle onu ücret karşılığında çoban olarak tutmasını tavsiye etmiştir. 26. ayetin tefsiriyle ilgili Âlûsî, hocalarından Halil Efendi el-Âmidî'den şu yorumu aktarmıştır: “إِنَّ خَيْرَ مَنْ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ” sözü çok hikmetli bir sözdür. Zira emrinde çalışacak birinde bu iki özelliğin bulunması gerekir.”⁷⁵

Şuayip (a.s.) kızının tavsiyesi üzerine Musa (a.s.)'a iki kızından birisiyle evlenmesini istemiş ve mehir olarak da yanında sekiz yıl çalışmasını teklif etmiştir. Âlûsî, Şuayip (a.s.)'ın kızlarını "هاتين" ism-i işareti ile tahsis etmesinin onun daha çok kızı olduğuna işaret ettiğini belirtmiştir. Konuyla ilgili Mücahitten aktardığı bilgiye göre altı, Bikâ'î'den aktardığına göre Tevrat'ta zikredildiği üzere yedi kızı vardı.⁷⁶

Âlûsî, Şuayip (a.s.)'ın "وَاللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ" ifadesinden o kavmin şariatında şahitsiz evliliğin caiz olduğunun anlaşılabileceğini söylemiştir.⁷⁷

Âlûsî, konuyla ilgili son olarak Musa (a.s.)'ın asası hakkında şu açıklamaları yapmıştır: Söz konusu asa Cennetteki As ağacından yapılmıştır. Hz. Âdem (a.s.) Cennetten çıkarken bu asayı yanına almış ölünce de Cebrail (a.s.) tarafından

⁷⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 274.

⁷⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 274-275.

⁷⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 276.

⁷⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 277-278.

yeryüzünden kaldırılmıştır. Musa (a.s.) Medyen'e gittiğinde Cebrail (a.s.) asayı ona vermiştir.⁷⁸

Siddî'nin rivayetine göre ise asa insan kılığında bir melek tarafından Hz. Şuayip (a.s.)'a verilmiştir. Hz. Şuayip (a.s.), Musa (a.s.)'a hediye etmek üzere kızından bir asa istemiş kızı bu asayı getirmiştir. Üç defa kızı geri göndermesine rağmen kız her seferinde aynı asayı getirince onu Hz. Musa (a.s.)'a hediye etmiş ve onun önemli birisi olduğunu fark etmiştir.⁷⁹

7) Hz. Musa (a.s.)'ın Medyen'den Ayrılışı, Tur Dağına Çıkışı

Musa (a.s.)'ın Medyen'den ayrılışını, Tur Dağı'na çıkışını ve orada kendisine verilen mucizelerin anlatıldığı 29. ve 35. ayetler arası şöyledir: فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ (29) فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَن يَامُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (30) وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تُهَنَّرُ كَأَنهَآ جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَامُوسَى أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ (31) اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلِئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (32) قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ (33) وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسَلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ (34) قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا أَنْتُمْ وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ (35)" Mûsâ süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş görmüş ve ailesine, "Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm" dedi. (29) Mûsâ, ateşin yanına gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım." (30) "Değneğini (yere) at." (Mûsâ değneğini attı). Onu bir yılanmış gibi süratle hareket eder görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Bu sefer şöyle seslenildi:) "Ey Mûsâ! Beri gel, korkma. Çünkü sen güvenlikte olanlardansın." (31) "Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki

⁷⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 279.

⁷⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 279.

delildir. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler." (32) Mûsâ, şöyle dedi: "Ey Rabbim! Şüphesiz ben onlardan birisini öldürdüm. Onların da beni öldürmelerinden korkuyorum." (33) "Kardeşim Hârûn'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da benimle birlikte, beni doğrulayan bir yardımcı olarak gönder. Çünkü ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum." (34) Allah, "Kardeşinle seni destekleyeceğiz ve size bir iktidar vereceğiz de âyetlerimiz sayesinde size (kötü bir amaçla) ulaşamayacaklar. Siz ve size uyanlar galip gelecek olanlardır" dedi. (35)"

Âlûsî, Musa (a.s.)'ın şu hadis-i şerife dayanarak Medyen'de on yıl kaldığını söylemiştir: "Musa, iki sürenin en güzeli olanını yani on yılı tamamladı."⁸⁰

Ayet-i kerimede bildirildiği üzere Musa (a.s.) bu süreyi doldurduktan sonra ailesini alıp akrabalarını ziyaret için Mısır'a yola koyuldu. Zayıf bir rivayete göre ise Beyt-i Makdis'e doğru yola çıktı. Tur Dağı'nın yakınlarında gece bastırmış hava da soğumuştur. Musa (a.s.) dağın bulunduğu yönde bir ateş fark etti. Aslında oradan gelenin bir nur olduğu ancak Musa (a.s.)'ın onu ateş zannetmesine itibarla ayet-i kerimede "النار" diye ifade edildiği belirtilmiştir. Bazı ariflere göre ise o her ne kadar Musa (a.s.)'a bilinen ateş olarak görünse de aslında akıl ötesi bir şeydi. Bunun üzerine Musa (a.s.) eşi ve Cırşûm ve Elîâzr adlı iki çocuğuna hitaben "Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm" dedi.⁸¹

Musa (a.s.), ateşin olduğu yere gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım." Âlûsî, ayet-i kerimede bildirilen nidanın mahiyeti hakkında İmam Eş'arî ve İmam Gazâlî'den "Musa (a.s.)'ın, Allah Teâlâ'nın kadîm olan, dolayısıyla sessiz ve harfsiz olan kelâm-ı nefîsini duymuştur" görüşünü aktarmıştır. Bu hususta bazı ariflerin ise Musa (a.s.)'ın Allah'ın sesli olan kelâm-ı lafzisini duyduğunu ve bunun ise Allah'ın hikmetinin gerektirdiği bir dileme ile Musa (a.s.)'a zuhur ettiğini ileri sürdüğünü belirtmiştir. Öte yandan Hasan-ı Basrî'den de bunun vahiy aracılığıyla

⁸⁰ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 280.

⁸¹ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 280-281.

olduğunu söylediği görüşü zikretse de müfessirlerce bu görüşe itibar edilmediğini belirtmiştir.⁸²

31. ve 32. ayetlerde ise Firavun'un karşısına çıktığı zaman Hz. Musa (a.s.)'ın hak dava üzerinde olduğuna işaret eden iki mucizeden bahsedilmiştir. Âlûsî, mucizeler ile ilgili kıssayı ayetler ışığında şöyle anlatır: Allah Teâlâ, Musa (a.s.)'a "Asanı yere at" diye emredince o emre hemen ittiba edip asayı yere atmış ve asa sanki yerde kıvıldağan yılan gibi bir hale bürünmüştü. Bu durumdan ürken Musa (a.s.) arkasını dönüp kaçıyordu ki Allah Teâlâ ona durmasını emredip kendisinin güvende olduğunu hatırlatmıştır. İkinci mucize olarak elini cübbesinin yeminin içine sokmasını istemiş hiç hastalığı olmamasına rağmen elinin beyazladığını gören Musa (a.s.) endişeye kapılmış bunun üzerine korkusunu bastırması için de ellerini koltuğunun altına sokmasını istemişti.⁸³

Musa (a.s.) zikredilen mucizeleri almasına rağmen kendisine yüklenen risâlet görevini îfâ edip edemeyeceği hususunda bazı çekinceleri vardı. Zira Mısır'da birini öldürmüştü ve onun hakkında idam kararı çıkartılmıştı. Bu çekincesini Rabbine şu kelimelerle açıkladı: "Mûsâ, şöyle dedi: "Ey Rabbim! Şüphesiz ben onlardan birisini öldürdüm. Onların da beni öldürmelerinden korkuyorum."" Hz. Musa (a.s.)'ın bu ifadesinin asıl maksadı Rabbinden yardım talep etmek iken Yahudiler ona verilen görevi kabul etmemek için özür beyan ettiğini ileri sürmüşlerdir. Oysaki bugün ellerinde bulunan Tevrat bile şu ifadelerle onların bu iddialarını yalanlamaktadır: "Ey Rabbim! Göndereceğin kişiyi gönder ve onu desteğinle destekle."⁸⁴

Musa (a.s.)'ın hemen akabinde Hz. Harun (a.s.)'ı kendine yardımcı olarak istemesi de onun aslında özür değil görevi îfâ için yardım talep ettiğinin en büyük göstergesidir.

⁸² Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 282-283.

⁸³ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 284-285.

⁸⁴ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 285.

8) Hz. Musa (a.s.)'ın Firavun'un Karşısına Çıkışı ve Firavun'un Askerleriyle Birlikte Helake Uğraması

Hz. Musa (a.s.)'ın gizli olarak girmeyi planladığı Mısır'a Tur Dağı'nda aldığı emirle doğrudan Firavun'un karşısına çıkışının ve İsrailoğullarını Mısır'dan kurtarmasıyla Firavun'un onları takip etmesi sonucunda helake uğramasının anlatıldığı kıssa 36. ve 40. ayetler arası şöyle anlatılmaktadır: "فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى وَمَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ (36) وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (37) وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهِ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانَ عَلَى الطَّيْنِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَىٰ إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ (38) وَاسْتَكَبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُم إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ (39) فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ (40)" "Mûsâ onlara delillerimizi apaçık olarak getirince onlar, "Bu ancak uydurulmuş bir sihirdir. Biz geçmiş atalarımızın zamanında böyle bir şeyin varlığını duymadık" dediler. (36) Mûsâ, "Katından kimin hidayet getirdiğini ve bu yurdun (güzel) sonucunun kimin olacağını Rabbim daha iyi bilir. Doğrusu zalimler kurtuluşa eremezler" dedi. (37) Firavun, "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mûsâ'nın ilahına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum" dedi. (38) O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar. (39) Biz de onu ve askerlerini yakaladık ve onları denize attık (Orada boğuldular). Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bak!(40)"

Musa (a.s.), Rabbinden aldığı iki nübüvvet delilini Firavun ve avanesine getirince onlar bunun uydurulmuş bir sihir olduğunu ileri sürüp bu delillerin üzerine bina ettiği risaletini inkâr ettiler. Burada "Biz geçmiş atalarımızın zamanında böyle bir şeyin varlığını duymadık" sözüyle yok saydıkları sihir değil risâlet görevidir zira Firavun'un kavmi sihir hususunda tecrübeli bir kavim idi. Kıssanın anlatıldığı diğer ayetlerde Firavun'un kendi sihirbazlarını çağırması bunun en büyük göstergesidir.⁸⁵

⁸⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 287.

Musa (a.s.) onların bu yalanlamalarına karşın Rabbini öne sürüp yanında Allah'ın olduğunu bilmesinden kaynaklanan rahatlık içerisinde O'nun kimin hidayette olduğunu herkesten daha iyi bildiğini söylemiştir. Zira Allah teâlâ onların iddia ettiği gibi yalancı ve sihirbazlara asla bu risâlet ve nübüvvet görevini yüklemez.⁸⁶

Burada kıssa bazı kısaltmalarla anlatılmıştır. Zira kıssanın anlatıldığı başka ayetlerde Hz. Musa (a.s.)'ın sihirbazlarla diyalogu ve sihirbazların hidayete ermesinden bahsedilirken burada bu hususlar anlatılmamış siyak-sibak çerçevesinde çizilen konu üzerinden kıssa zikredilmiştir. Bu sebeple Firavun'un "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum." sözü sihirbazlarla Hz. Musa (a.s.)'ın karşılaşması sırasında söylenmişken burada sanki Musa (a.s.)'ın sözüne karşılık söylenmiş intibai uyandırmıştır. Firavun'un "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum." sözü hakikatin izharıdır zira onun bu hususta bir bilgisi olmayabilir ancak kişinin bir hususta bilgisinin olmaması onun yokluğuna delil olamaz.⁸⁷

Yine aynı şekilde Firavun'un "Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mûsâ'nın ilahına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum" (Kasas 28/38) sözü Musa (a.s.)'ın İsrâ suresinde zikredilen "İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir. Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helak olmuş bir kişi olarak görüyorum" (İsrâ 17/102) sözü üzerine kibirlenerek söylediği bir sözdür. Bir rivayette Firavun insanların kafasını karıştırmak için böyle bir şey istediği ancak kuleyi yaptırmadığı bildirilirken başka bir rivayette söz konusu kuleyi yaptırdığı hatta avanesinden seçtiği birkaç kişi ile o kuleye çıkıp birkaç gün kaldıktan sonra insanlar arasına döndüğü ve "Musa'nın ilahına tırmandım, durumun Musa'nın dediği gibi olmadığından emin oldum ve anladım ki sizin benden başka ilahınız yoktur." dediği zikredilmiştir.⁸⁸

⁸⁶ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 287.

⁸⁷ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 288-290.

⁸⁸ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 289.

Firavun bu davranışları ve sözleriyle daha da tekebbüre kapıldı ve bütün insanların kendisinin kölesi olarak görmeye başladı. Fakat hadis-i kutsîde bu hususta gerçek manada kibriyanın ve azametinin Allah'ın sıfatı olduğu ve bu sıfatlar konusunda onunla nizâyâ girenin cehenneme atılacağı bildirilmiştir.⁸⁹

Bu halet-i ruhiye içerisinde bir gün kendilerinin de öleceği Firavun ve avanesinin aklına gelmemiş kendilerini helake sürüklemişler ve denizin ortasında boğuluvermişlerdir. Hemen akabinde de bu dünyada başlarına gelen azabın ahirette de devam ettirileceği bildirilmiştir.⁹⁰

9) Hz. Musa (a.s.) Kıssasının Efendimiz (a.s.)'ın Peygamberliğine Delil Gösterilmesi

Kur'an-ı Kerim'de kıssalar hiçbir zaman sırf tarihi bir olayı muhatabına ulaştırma gayesi ile anlatılmamıştır her anlatımda Kur'an'ın ana mesajlarından birini muhatabına ulaştırma gayesi güdülmüştür. Bu ana mesaj kimi zaman tevhid mücadelesi, müminleri teşci' olduğu gibi kimi zaman da Hz. Peygamber (a.s.)'ın nübüvvetini tasdik ve O (a.s.)'a teselli olmuştur. Kasas Suresinde anlatılan Hz. Musa (a.s.) kıssasının sonundaki ayetler de bizlere söz konusu kıssanın bu amaçla anlatıldığını şu ifadelerle bildirmektedir: "وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ (44) وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَالِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (45) وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا مِنْ رَبِّكَ لِنُنْذِرَ قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (46) Ey Muhammed! Mûsâ'ya o emri verdiğimiz zaman sen (vadinin) batı tarafında değildin. (O olayı) görenlerden de değildin. (44) Fakat biz (Mûsâ'dan sonra) birçok nesiller meydana getirdik. Üzerlerinden uzun çağlar geçti. Sen Medyen halkı arasında yaşıyor değildin, âyetlerimizi onlardan okuyup öğreniyor da değildin. Fakat biz (bu haberi) göndereniz. (45) Yine biz (Mûsâ'ya) seslendiğimiz zaman Tûr'un yan tarafında da değildin. Fakat Rabbinden bir rahmet olarak, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmeyen bir kavmi, düşünüp öğüt alsınlar diye uyarman için (o haberleri) sana bildiriyoruz. (46)"

⁸⁹ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 290.

⁹⁰ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 291.

10) Karun Kıssası

Kasas Suresinin ilerleyen ayetlerinde Hz. Musa (a.s.)'ın kavminden olan Karun adlı bir kişiden bahsedilmektedir. Tevrat'ta bildirildiğine göre tam adı Karun (Korah) b. Yashar b. Kâhes b. Levi b. Yakup'tur. Aynı zamanda Hz. Musa (a.s.)'ın da amcasının oğludur. Karun'un tarih sahnesine çıkışı Hz. Musa ve Harun (aleyhimesselem)'ın dini otoritesine karşı çıkarttığı isyan ile olmuştur.⁹¹ Mal varlığının fazlalığıyla şöhret bulan ve bu yönüyle deyimlere konu olan Karun kıssası Kasas Suresinde şöyle zikredilmiştir: "إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءَ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ (76) وَابْتَغَ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (77) قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَى عِلْمٍ عِنْدِي أَوَلَمْ يَعْلَم أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرَ جَمْعًا وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ (78) فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (79) وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلْقَاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ (80) فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ (81) وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيُكَانَنَّ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بَنَّا وَيُكَانَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ (82) تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (83)" "Şüphesiz Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: "Böbürlenme! Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez." (76) "Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez." (77) Kârûn, "Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir" dedi. O, Allah'ın kendinden önceki nesillerden, ondan daha kuvvetli ve daha çok mal biriktirmiş kimseleri helak etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz (Çünkü Allah hepsini bilir). (78) Kârûn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, "Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir" dediler. (79) Kendilerine ilim verilmiş

⁹¹ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, X, 316; Harman, Ömer Faruk, "Kârûn", *DİA*, XXIV, 519.

olanlar ise, "Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur" dediler. (80) Sonunda onu da, sarayını da yerin dibine batırdık. Allah'a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi! (81) Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, "Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızkı bol verir ve (dilediğine) kısarmış. Allah bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler iflah olmayacak" demeye başladılar. (82) İşte ahiret yurdu. Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır. (83)"

Sesinin güzelliği sebebi ile "münevver" lakabıyla da çağrılan Karun, İsrailoğulları arasında Tevrat'ı en çok okuyan ve ezberleyendi ancak Sâmirî gibi kabine nifak dolduranlardan oldu. Nübüvvet görevi Hz. Musa (a.s.)'a yardımcılığı da Harun (a.s.)'a verilince ve kendisi bu ulvî vazifelerden nasiplenemeyince hasedinden İsrailoğulları arasında fitne çıkartmak için türlü desiselere başvurmuştur. Öte yandan kibre kapılarak Hz. Musa ve Harun (a.s.)'ın peygamberliklerini kabul etmeyerek isyana sürüklenmiştir. Allah Teâlâ onu Yusuf (a.s.)'ın hazinelerinden bir kısmıyla -ki bunu azımsamamak lazım zira bu kadarının bile 400.000 (ayetteki ifadesiyle güçlü bir topluluğun taşımakta zorlanacağı ağırlıkta) anahtarının olduğu rivayet edilmektedir- nimetlendirmesine rağmen o, Hz. Musa ve Harun (a.s.)'a olan hasedinden malının hakkını zekâtını vermemiş Allah'a isyan etmiştir.⁹²

Karun'un bu taşkınlığını gören kavmi kendisine verilen bu dünyalık nimetler içinde boğulup şımarmaması hususunda uyarılarda bulunmuş zira Allah'ın ikramı da olsa kişinin dünyalık nimetlere dalıp rehavete kapılması Allah katında zem edilmiştir. Ancak uhrevî nimetlerle kişinin kendini kaybetmesi bunun aksine övülmüştür. Zira dünyalık kazanımlar araç, ahretlikler ise amaçtır.⁹³ Bu sebeple 77. ayette de insanlar kendilerini ahirette saadete ulaştıracak şeyler peşinden koşmaya teşvik edilmiş dünyadaki nasibi konusunda da müfessirler yine ahiret niyetinin olması gerektiğini

⁹² Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 316-317.

⁹³ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 318.

söylemişlerdir. Bunun da ancak Allah Teâlâ'nın insanlara bulunduğu ihsanlara hakkıyla şükretmekten geçtiği ayetin sonunda bildirilmiştir.⁹⁴

Konuyla ilgili bu kısa ara açıklamadan sonra zikredilen kurallara uymayan bir şahsiyet olarak 78. ayette Karun kıssasının anlatımına kaldığı yerden devam edilmiştir ve onu helake sürükleyen davranışlarından bahsedilmiştir. Bu bağlamda ayet-i kerimede odan "إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي" "Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir" sözü aktarılmıştır. Karun bu sözle değil yukarıda bahsi geçen şükürü eda etmeyi kibrinden kendisini o nimetleri verene de meydan okumuştur. Karun'un İsrailoğulları arasında Tevrat'ı en iyi bilenlerden olduğu rivayetinden hareketle buradaki "علم" kelimesinden kastın Tevrat olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁹⁵

Hâlbuki o sırtını dayadığı ilmin hakikat olmadığını bile bilmiyordu zira o gerçekten bu bilgiye sahip olsaydı kendisinden önce yaşamış hem daha güçlü hem daha kuvvetli nice kavmin kibir sebebi ile helak edildiğini Allah'ın her zaman galip olduğunu da bilirdi.⁹⁶

Karun, insanları gücüyle etkileyip kendi safına çekmek için bütün mal varlığıyla İsrailoğullarının karşısına çıkmıştır. Katade'den nakledilen habere göre Karun, bini katır dört bin hayvanını giydirmiş ziynetlerle süsletmiş bir cumartesi günü sefere çıkmıştır. Kavim içerisinde imanı zayıf olanlar, başka bir rivayette kavmin münafık ve kâfirleri, onun bu şatafatına kanmış ve Cennet'i kaybetmek pahasına ona verilenin kendilerine de verilmesini istemişlerdir. Ancak aynı kavim içerisinde Yuşa (a.s.) gibi hakiki ilim sahipleri, Tevrat'ta kendilerine bildirilenleri muhafaza edenler kişiyi muvaffakiyete ulaştıracak hayrın bu olmadığını, gerçek hayrın salih amel işlemek olduğunu buna da ancak sabredenlerin muvaffak olacağını diyerek Karun'un gösterişine aldanıp peşinden gidenleri uyarmışlardır.⁹⁷

⁹⁴ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 318-319.

⁹⁵ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 319.

⁹⁶ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 326.

⁹⁷ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 327-328.

Karun, bu şekilde amacına ulaşmış halkı Hz. Musa (a.s.)’dan uzaklaştırıp kendi arkasına almıştır. Bunun üzerine Musa (a.s.) secdeye kapanıp Allah’a şöyle niyazda bulunur: “Ey Allah’ım, şayet ben gerçekten senin resulün isem bana olan desteğini bu insanlara göster.” Allah Teâlâ ona icabet eder ve dilediğince yeryüzüne emredebileceğini ona vahyeder. Musa (a.s.) da İsrailoğullarını toplar ve onlara şöyle hitap eder: “Ey İsrailoğulları, Allah beni nasıl Firavun’a karşı gönderdi ise Karun’a da karşı da gönderdi. Şimdi kim Karun’a tabi ise burada kalsın kim de bana tabi ise buradan uzaklaşsın.” Bunun üzerine iki yüz kişi orada kalır gerisi dağılır. Musa (a.s.) yeryüzüne orada kalan Karun ve ona tabi olanları yutmasını emreder yer de emre itaat eder ve yavaş yavaş onları yutmaya başlar. Bu sırada insanlar azaptan kurtulmak için Musa (a.s.)’a yalvarsalar da o çok kızdığından dolayı kararından dönmez. Bunun üzerine Allah Teâlâ Musa (a.s.)’a vahyeder: “Ey Musa, ne kadar da acımasızsın! Defalarca sana yalvarmalarına rağmen onlara acımadın hâlbuki bir kez olsun bana yalvarsalardı onlara merhamet ederdim.” İsrailoğulları Musa (a.s.) hakkında “Karun’u mirasını ele geçirmek için helak etti” şayiasını çıkarınca Musa (a.s.) dua etmesi üzerine Allah, Karun’un evini ve malını da yere batırdı.⁹⁸

Dün Karun’un yerinde olmayı temenni edip de bugün onun bu halini gören imanı zayıf olanlar asıl amacın dünyayı değil ahireti istemek olduğunu anlarlar. Zira dünyalık talepler kişiyi kibre sürükler ve kibir de yeryüzündeki fesadın baş sebebidir. Ancak konuyla ilgili son ayette bildirildiği üzere “En güzel akıbet muttakilerindir.” Âlûsî, ayette geçen "المتقي" kelimesini “Firavun'un kuvvetinden ve Karun'un fesadından sakınan” diye tefsir etmiştir.⁹⁹

⁹⁸ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 328.

⁹⁹ Âlûsî, **Rûhu'l-Ma'ânî**, X, 330-331.

SONUÇ

XIX. yüzyılda yaşamış müellifimiz Âlûsî, kıymetli eserleri ile İslam literatürüne büyük katkılar sağlamış velûd bir âlimdir. Hem tefsir, hadis, fıkıh ve usul gibi naklî ilimler; hem de mantık, felsefe, astronomi ve kelam gibi akli ilimler alanında icazet almış derya âlimlerdendir. İctimai hayatta bulunduğu ortama canlılık getirmiş, hayatının her safhasında aktif rol üstlenmiş, fetvalarıyla yaşadığı toplumun ufkunu açmış, yaptığı irşad sohbetleriyle toplumu inşa etmeye çalışmış, yetiştirdiği talebelerle ve telif ettiği eserlerle ilmî sahaya büyük katkılar sağlamış mümtaz bir şahsiyettir.

Âlûsî'nin yaşadığı dönemde Bağdat ilim merkezlerinden biriydi ve orada her biri derya niteliğinde birçok âlim yaşamakta idi. Şüphesiz Âlûsî'nin yetişmesinde az çok bu âlimlerin hepsinin katkısı olsa da başta tefsiri olmak üzere birçok eserinde göze çarpan tasavvufî duruşu kendisine kazandıran Hâlid-i Bağdâdî'nin onun üzerindeki etkisi azımsanamaz. Bu etkinin en bariz örneği tasavvufî tefsirlerin de başını çeken eseri Rûhu'l-Ma'ânî tefsiridir.

Sûfî kimliğinin bu denli ortaya çıkmasına rağmen Âlûsî, bazı çevrelerde Vahhâbîlikle itham edilmiş ve ilim dünyası için ziyan sayılacak sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. Sırf Rûhu'l-Ma'ânî tefsiri ele alındığında bile kendisinin değil Vahhâbî bilakis tasavvuf hayranı sûfî bir zat olduğu açıkça görülecektir. Ancak mutlaka ona böyle bir yaftanın yapıştırılmasının bir sebebi vardı. Şöyle ki, Âlûsî, bazı tasavvufî çevrelere Kur'an ve Sünnet dışı dinen bidat sayılabilecek bazı davranışlarından dolayı çok sert tenkitler yöneltilmiş onları sapıklıkla itham etmiştir. Yukarıda da zikri geçtiği üzere akli ve nakli ilimlerde geniş malumat sahibi Âlûsî'ye cevap veremeyen söz konusu çevreler bazı fer'î konularda şahsi içtihatları sebebi ile bu iftirayı yaftalamışlar ve hem toplum hem de devlet nazarında onu itibarsızlaştırma gayretinde olmuşlardır. Devlet içerisindeki bazı karışıklıklar sebebi ile olaya vakıf olamayan siyasi idare Âlûsî aleyhinde bir hüküm verse de Payitaht İstanbul'a gidip halini arz etmesiyle hakkındaki yanlış kanaatler bertaraf edilmiş ve kendisine iade-i itibarda bulunulmuştur.

Âlûsî hakkındaki bir müşkil husus da bir isim benzerliği sebebi ile torunuyla karıştırılmasıdır. Kendi, babası ve dedesinin ismi bakımında adaşı olan torunun da kendisi gibi Bağdat müftülüğü yapması ve çok eser telif etmiş velut bir âlim olması ve benzeri birçok benzer yönleri sahip olmaları sebebi ile bazı kaynaklarda karıştırıldığına şahit olduk. Çalışmamızda bu müşkili de gidermeye çalıştık.

Âlûsî, eserleri arasında mümtaz bir yere sahip Rûhu'l-Ma'ânî tefsiri ile ilim dünyasında şöhret bulmuştur. Otuz beş senelik uzun bir çalışmanın sonunda ortaya çıkan eserde Âlûsî, birçok kaynaktan istifade etmiş, kaynaklardan elde ettiği bilgileri kendi süzgecinden geçirmiş doğru bulduklarını desteklemiş yanlışlarını ise tenkit etmiştir. Eserde aklî ve naklî yaklaşımlarıyla dikkatleri üzerine çekerek Kur'an ibaresinden anlaşılan mana ile işaret yoluyla elde edilen manayı bütünleştirmiş, ayetlere getirdiği işârî bakış açısıyla yaptığı yorumlarla isminden bahsettirmiştir. Âlûsî, tefsiri ile muasır ilim otoritelerinin iltifatlarını kazanırken, sonradan gelenler için kaynak olacak bir eser vücuda getirmiştir. Rûhu'l-Ma'ânî en son yazılan tefsirlerden biri olması, her çağda Kur'an-ı Kerim'in tefsirinin mükemmel yapılabileceğini göstermesi açısından da son derece önemli bir eserdir.

Mücerret bir fikrin müşahhaslaşmasında kıssa anlatımının önemi büyüktür. Zira bir olayın yaşanmışlığının kişiler üzerinde her hâlükârda soyut kalmasından daha müessir olduğu mutlaklıdır. Bu amaçla Kur'an-ı Kerim'de kıssa anlatımına fazlasıyla yer verilmiştir. Bu anlatımda gereksiz ayrıntılardan uzak durulmuş verilmek istenen mesaja dikkat çekilmek istenmiştir. Tefsirlerde bu ayrıntılar üzerinde durulmuş konuyla ilgili rivayetler tetkik edilmeden aktarılmıştır. Âlûsî, söz konusu rivayetleri aktarırken sahih olmalarına önem vermiş bu hususta hassasiyeti olmayanları da eleştirmiştir.

Âlûsî'nin Rûhu'l-Ma'ânî adlı tefsirindeki kıssa anlatımını incelediğimiz bu çalışmada kısaca şu sonuçlara ulaştık:

1) Âlûsî, eserleriyle yetiştirdiği talebelerle ilim dünyasına büyük katkıları olan mümtaz bir âlimdir.

2) Âlûsî, Vahhâbilikle itham edilse de aslında tasavvuf muhibbi olmuş erbabı hakkında daima hayır konuşmuştur. Ancak Kur'an-Sünnet çizgisi dışına çıkanları ise sert dille eleştirmiştir.

3) Eserleri arasında özel bir yere sahip Rûhu'l-Ma'ânî tefsiri son dönemlerde kaleme alınmış bir eser olmasına rağmen hem dirayet hem rivayet yönüyle çokça müracaat edilen bir kaynak olmuştur.

4) Rûhu'l-Ma'ânî tefsiri özellikle tasavvufî tefsir literatürünün önemli kaynaklarından biri olmuştur.

5) Kıssa anlatımında aktardığı rivayetlerin sahih olmasına dikkat etmiş bu hususta rivayet edilen isrâîlî haberleri da Kur'an-Sünnet süzgecinden geçirdikten sonra aktarmıştır. Bu hususta hassasiyeti olmayanları eleştirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akgündüz, Ahmet, “Ebüssuûd Efendi”, **DİA**, X, 365-371
- Akpınar, Ali, “Tefsîrû'l-Celâleyn”, **DİA**, XL, 294-295.
- Akyıldız, Ali, “Tanzimat”, **DİA**, XL, 1-10
- Algar, Hamid, “Halid el-Bağdadî”, **DİA**, XV, 283-285
- Altıkulaç, Tayyar, “Kurtubî, Muhammed b. Ahmed”, **DİA**, XXVI, 455-457
- Âlûsî, Mahmud Şükri, **el-Miskü'l-Ezfer**, Bağdat: Matbaatü'l-Âdâb, 1930
- Âlûsî, Şihabuddin Mahmud, **el-Haridetü'l-Ğaybiyye fi Şerhi'l-Kasidetü'l-Ayniyye**, Mısır: 1270/1854
- Ğarâibu'l-İğtirab ve Nüzhetü'l-Elbâb**, Bağdat: Matbaa-ı Şâbinder, 1327,
- Keşfu't-Turra ani'l-Gurra**, Şam, 1301/1883
- Rûhu'l-Ma'ânî**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty
- Sefretü'z-Zad li Sefreti'l-Cihad**, Bağdat: Daru's-Selâm 1333/1914
- Aselî, Bilal, **Ma Kâle Menhecü'l-İmami'l-Alûsi fi'l-Kıraat**, Gazze, 2009
- Ateş, Süleyman, “İrşâdü'l-Aklî's-Selîm”, **DİA**, XXII, 456-458
- Azzâvî, Abbas, **Zikra Ebi's-Sena el-Alûsi**, Bağdat: Şeriketü't-Ticare, 1377/1958
- Bağdatlı, İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Arifin**, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1955
- Bedir, Mürteza, “Nesefî, Ebu'l-Berekât”, **DİA**, XXXII, 567-568
- Bilge, Mustafa, “Arif Hikmet Bey, Şeyhülislam”, **DİA**, III, 365-366
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974

Birişik, Abdulhamit, “İbn Atıyye el-Endülüsî”, **DİA**, XIX, 338-340

İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab I-XV**, Beyrut: Dar Asdır, 1990

Buhârî, Muhammed b. İsmail, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Beyrut: Dar İbn Kesir, 1407/1987.

Cebeci, Lütfullah, “Mefâtihu'l-Gayb”, **DİA**, XXVIII, 348-350

“İsfahânî, Ebû Müslim”, **DİA**, XXII, 509

Cerrahoğlu, İsmail, “Abdullah b. Abbas ve Tefsiri”, **DEÜİFD**, 1983, sy. 1, s. 227-238

“Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl”, **DİA**, XI, 260-261.

“Muhammed ibn Cerir et-Taberi ve Tefsiri”, **AÜİFD**, 1968, XVI, 79-101

Tefsir Tarihi I-II, Ankara: Fecr Yay., 1996

Cook, Michael - Öz, Mustaf, “Muhammed b. Abdülvahhâb”, **DİA**, XXX, s 491-494

Çakan, İsmail Lütfi - Eroğlu, Mehmet, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib”, **DİA**, I, 76-79

Çelik, Ahmet, **el-Âlûsî'nin Rûhu'l-Ma'ânî İsimli Eserinde İşârî Tefsir**, (Doktora Tezi - 1996), Erzurum: Atatürk Üniv. Sos. Bil. Ens.

Çetin, Abdurrahman, “Vâhidî”, **DİA**, XLII, 438-439

Dağdeviren, Alican, “Şihâbüddîn Mahmud el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî”, **SÜİFD**, 2001, sy: 3, s. 359-390.

Duman, M. Zeki - Altundağ, Mustafa, “Hurûf-ı Mukattaa”, **DİA**, XVIII, 401-408.

el-Eserî, Muhammed Behced, **A'lâmu'l-Irak**, Kahire: el-Matbaatus-Selefiyye, 1926

Ergün, Mehmet, **Âlûsî'nin Rûhu'l-Ma'ânî Tefsirinde Âdem ve Yaratılış Kıssası Çerçevesinde İsrailiyat**, (Yüksek Lisans, 2006) Isparta: Süleyman Demirel Üniv. Sos. Bil. Ens.

- Eroğlu, Ali, “Hâzin, Ali b. Muhammed”, **DİA**, XVII, 125-126
- Eroğlu, Muhammed, “Âlûsî, Şehâbuddin Mahmud”, **DİA**, II, 550-551
- Ertan, Veli, “Osmanlı Devleti’nde İlmîyye Sınıfının Rütbe ve Payeleri”, **Diyanet İlmî Dergisi**, 1990, XXVI, sy: 4, s. 105-111
- Fayda, Mustafa, “Taberi, Muhammed b. Cerîr”, **DİA**, XXXIX, 314-318
- Firuzâbâdî, **el-Kamusu’l-Muhit**, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1987
- Gökkır, Necmettin, **Kur’an-ı Kerim’in İlahi Kitaplara Bakışı**, (Yüksek Lisans-1999), İstanbul Üniv. Sos. Bil. Ens.
- Gülsoy, Ufuk, “Islahat Fermanı”, **DİA**, XIX, 185-190
- Güngör, Mevlüt, “Begavî, Ferrâ”, **DİA**, V, 340-341
- Cassâs ve Ahkâmu’l-Kur’an**, Ankara: Elif Matbaacılık, 1989
- Harman, Ömer Faruk, “Kârûn”, **DİA**, XXIV, 519
- Hatipoğlu, İbrahim, “İsrâîliyât”, **DİA**, XXIII, 195-199.
- İtır, Nureddin, “Dâvûd ez-Zâhirî”, **DİA**, IX, 49-50
- İşler, Emrullah, “Zeccâc”, **DİA**, XLIV, 173-174
- Kafes, Mahmut, “Ebû Hayyân el-Endülüsi”, **DİA**, X, 152-153
- Kara, Ömer - Gafarov, Anar, “Râgıb el-İsfahânî”, **DİA**, XXXIV, 398-403
- Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu’cemu’l-Müellifîn** Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414/1993
- Kılıç, Erol - Karadaş, Cağfer - Kaya, Mahmut, “İbnü’l-Arabî, Muhyiddin” **DİA**, XX, 493-522
- Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1308

Mertoğlu, Mehmet Suat, “Sa’lebî”, **DİA**, XXXVI, 28-29

Muhsin Abdülhamid, **el-Âlûsî Mufessiran**, Bağdat: Matbaatü'l-Maarif, 1968

Öz, Mustafa - Kahraman, Abdullah, “Tûsî, Ebû Ca’fer”, **DİA**, XLI, 432-437

Özdemir, Ahmet, **Moğol İstilas ve Abbasi Devleti’nin Yıkılışı: (Cengiz ve Hülagu Dönemleri)**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005

Özkan, Halit, “Süyûtî”, **DİA**, XXXVIII, 188-198

Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, Mehmet Suat, “Zemahşerî”, **DİA**, XLIV, 235-238

Öztürk, Mustafa, “Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl”, **DİA**, XXVIII, 292-293

“Sehl et-Tüsterî”, **DİA**, XXXVI, 321-323

Şengül, İdris, **Kur’an Kıssaları Üzerine**, İzmir: Işık Yayınevi, 1994, s. 29

Şensoy, Sedat, “Rummânî”, **DİA**, XXXV, 242-244

Şimşek, M. Sait, **Kur’an Kıssalarına Giriş**, İstanbul: Yöneliş yay., 1998,

Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, **DİA**, XXIII, 424.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Beyzâvî”, **DİA**, VI, 100-103

“Ebû Ali el-Cübbâî”, **DİA**, VIII, 99-102

“Fahreddin Râzî”, **DİA**, XII, 89-95

Yazıcı, İshak, **Ebü'l-Leys es-Semerikandî: Hayatı, Eserleri ve Tefsirindeki Metodu**, (Doktora Tezi, 1982), Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens.

Yıldırım, Suat, “ed-Dürrü'l-Mensûr”, **DİA**, X, 39

“el-Bahrü'l-Muhît”, **DİA**, IV, 516-517.

“el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân”, **DİA**, VII, 100-101

Yörükan, Yusuf Ziya, “Vahhabîlik”, **AÜİFD**, XXVII, s. 51-67

Yuvalı, Abdulkadir, “Hülâgû”, **DİA**, XVIII, 473-475

Zehebi, Muhammed, **et-Tefsir ve’l-Mufessirûn**, Kahire: Mektebetü Vehbe, ty.

Zirikli, Hayruddin, **el-A’lâm**, Beyrut: Dâru’l-İlim, 2002

Zürkanî, Muhammed, **Menâhîlu’l-İrfân**, Halep: Matbaa İsa el-Bâbî, ty.